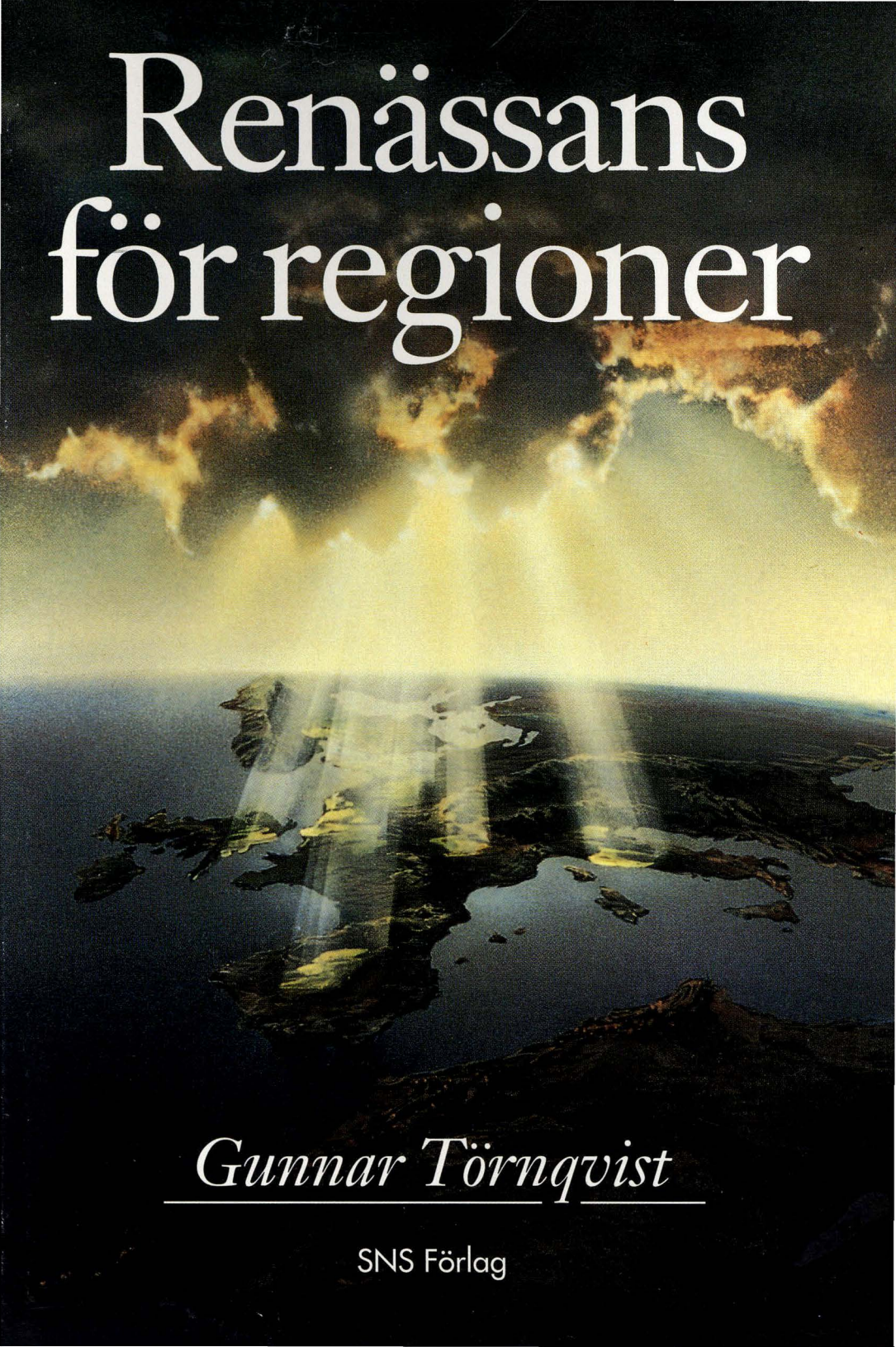

Renässans för regioner

Gunnar Törnqvist

SNS Förlag

Renässans för regioner

GUNNAR TÖRNQVIST: *Renässans för regioner*

– om tekniken och den sociala
kommunikationens villkor

SNS FÖRLAG

SNS Förlag
Box 5629
1 14 86 Stockholm
Tel 08-453 99 50
Fax 08-20 62 06
E-post bok.info.order@sns.se
Hemsida <http://www.sns.se>

SNS – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

- grundades 1948 som en ideell sammanslutning
- är fristående i förhållande till politiska partier och intressegrupper
- sprider kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden samt är ett obundet forum för öppet utbyte av idéer i sådana frågor
- verkar genom forskning och utredningar, bokutgivning, seminarier och konferenser

Bildkällor

Omslagsbild: Jean François Podevin/The Image Bank.
s 5, 20: © MICHELIN, d'après Guide Rouge Europe – édition 1996 – Autorisation n°9802080.
s 86 ur *Nordisk Familjebok*, 1912.
s 102: Leonardo da Vinci. Proportionsstudie.
s 151 ur *Nordisk Familjebok*, 1905.
s 164 ur *Integration i Øresundsregionen, Före scenarier* *udarbejdet af TetraPlan for SJ, LTM, DSB og HT.*

RENÄSSANS FÖR REGIONER

Cunнар Törnqvist
Första upplagan
Första tryckningen

© 1998 Cunнар Törnqvist och SNS Förlag
Omslag Nyebølle Grafisk Form AB
Inlaga Patrik Sundström
Tryck Norstedts Tryckeri AB, 1998
ISBN 91-7150-711-6

INNEHÅLL

1. MAKTEN ÖVER TERRITORIET 5
 - Begreppen stat, nation och territorium 6
 - Från dynastisk stat till modern nation 7
 - Teknik 13
 - Föreställd gemenskap 14
 - Pliktens och förmånens gränser 17
 - Vetenskapens nationella tendenser 17
 - Ett utmanat territorium 18
 - Noter* 19

2. FÖRÄNDERLIGHETENS LANDSKAP 20
 - Noter* 26

3. ÖVERSTATLIG INTEGRATION 27
 - Europatanken som fredligt projekt 28
 - Vägen mot en europeisk union 29
 - Den Europeiska unionens egenart 32
 - Noter* 34

4. AUTONOMA NÄTVERK 35
 - Begreppet nätverk 36
 - Teoretiska utmaningar 38
 - De lärdas republik 40
 - Statslösa företag 47
 - Den nationella ekonomins framtid 52
 - Noter* 55

5. REGIONERNAS VÄLSTÅND 57
Historiens geografiska byggstenar 58
Regionbegreppet i vår tid 59
Regionala demokratier 63
 Italien 63
 Regionernas Europa 69
 Sverige 72
Regionala ekonomier 75
 Hemmabaser 75
 Neo-Marshallianska noder 78
En fråga om storlek 83
 Noter 84
6. TEKNISK RÄCKVIDD 86
Krafter som formar människans värld 87
Den föränderliga räckvidden 89
 Transporterbarhet 90
 Medial räckvidd 92
 Massmedial räckvidd 93
Samhälle utan avståndsfriktion? 95
 Noter 100
7. MÄNSKLIGA RÄCKHÅLL 102
Den sociala kommunikationens villkor 103
Begreppet räckhåll 108
Vårt behov av gränser 108
 Närhet 109
 Likhet 109
 Länkning 110
 Språket blottar gränser 112
 Erfarenhetsdomäner 114
Vårt behov av samtal 117
 Noter 122

8. DÄR VÄRLDAR MÖTS 125

Spänningsfält i retrospektiv 125

Den regionala arkipelagen 130

Det upplösta rummet 131

Fattiga och rika 132

Det nya kompetenslandskapet 134

Platser i nätverk 136

Global platskänsla 139

Universitet på plats 141

Universiteten och nationen 142

Universiteten och regionen 143

Noter 148

9. ÖRESUNDSREGIONEN I FRAMTIDENS EUROPA 151

Transnationella regioner 152

Periferier i händelsernas centrum 153

Drivkrafter, motiv och samarbetsformer 156

Att skapa en region 158

Utgångsläge 159

Möjligheter 161

Ett gigantiskt samhällsexperiment 163

Bron 163

Institutionerna 166

Nätverken 167

Den regionala identiteten 170

Noter 171

Litteratur 173

Register 183

FÖRORD

Europas geopolitiska karta kännetecknas sedan slutet av 1980-talet av både integration och splittring. Medlemskap i en europeisk union och gränsöverskridande nätverk begränsar i vår tid territorialstaternas handlingsutrymme. Det gör också, fast på annat sätt, ekonomiska och sociala processer som är bundna till regioner och platser. Inför ett nytt millennium finns det anledning ställa frågan, om inte flera av våra hittills för givet tagna föreställningar om förutsättningarna för politik och samhällsstyrning håller på att bli föråldrade. Utvecklingen förändrar inte bara yttre villkor, den utmanar samtidigt traditionella synsätt och teoretiska ramar inom olika grenar av samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning.

Det grundläggande problem som denna bok behandlar är en till synes växande klyfta mellan världsvida relationer och människors behov av geografisk närhet och ögonkontakt. Frågor som kommer att behandlas rör *tekniken och den sociala kommunikationens villkor*, eller uttryckt på annat sätt, *människans förmåga och möjligheter att bemästra det geografiska rummet*.

Framställningen är generaliserande och spekulativ och inbjuder därmed sannolikt till invändningar och förhoppningsvis livlig debatt. De principiella resonemang som förs, underbyggda med litteratur och empiriska exempel, är avsedda att tjäna som underlag för fortsatt forskning och teoriutveckling.

Framställningen bygger till stora delar på texter som för knappt ett år sedan presenterades i boken *Människa, teknik och territorium*.

Den utgavs av Nordiska institutet för regionalpolitisk forskning (NordREFO), en expertgrupp knuten till Nordiska ministerrådet med uppgift att understödja för nordisk regionalpolitik relevant forskning. Initiativet till bokprojektet togs av NordREFO:s chef Bjarne Lindström, som jag härmed vill tacka för ett ovanligt insiktsfullt och inspirerande samarbete. Efter en omorganisation 1997 övertogs NordREFO:s uppgifter av en ny organisation, Nordregio (Nordic Centre for Spatial Development). Dess chef Hallgeir Aalbu har välvilligt låtit mig utnyttja tidigare texter i den nya bok som nu föreligger. Reaktionen på min förra bok och ny litteratur ligger till grund för de ändringar och tillägg jag gjort. Jag har dessutom försökt utveckla texten så att den bättre skall passa som underlag för nya forskningsprojekt.

Boken kan läsas som en sammanfattning av forskning jag bedrivit under 1990-talet i nära samarbete med kollegor inom ekonomi, statsvetenskap och historia i Umeå och Stockholm, vid sidan av forskare inom min egen institution i Lund. Det hela började med forskningsprogrammet *Sverige i framtidens Europa*, som Institutet för framtidsstudier inledde 1988, och som resulterade i en serie böcker som kommer att beröras i den text som följer.

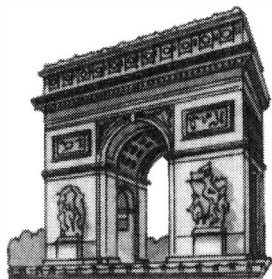
Efter denna tillbakablick är det dags att blicka framåt. Jag ser delar av min text som förarbeten till ett bokprojekt med titeln *Organizing European Space*, som jag har förmånen att arbeta med tillsammans med statsvetaren Christer Jönsson och historikern Sven Tågil här i Lund. Det finansieras av Erik Philip-Sörensens Stiftelse.

Texten utvecklar också begrepp och synsätt tänkta att kunna användas i pågående studier av forskningens och den högre undervisningens roll i samhällsutvecklingen i stort. I forskningsprogrammet, som går under namnet *The Role of Universities for National Competitiveness and Regional Development*, deltar forskare vid Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi i

Lund och Institutionen för idéhistoria i Umeå. Till programmet har dessutom knutits framstående forskare från universitet i Nederländerna, Storbritannien, Spanien och USA. Jag är tacksam för att kunna dela ledningen av detta forskningsprogram med idéhistorikern Sverker Sörlin. För finansieringen står Teknikbrostiftelsen i Stockholm och Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling. Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS) står för den administrativa samordningen av detta omfattande program.

Lund den 23 januari 1998

Gunnar Törnqvist

KAPITEL I: *Makten över territoriet*

TERRITORIALSTATEN – eller nationen som den numera ofta kallas – är den ram inom vilken stora delar av allt politiskt liv är organiserat. I moderna tiders föreställningsvärld förutsätts stater tillsammans täcka jordens yta till lands och betydande delar av angränsande vatten. Lagfasta gränser skiljer territorierna åt och innanför dem är statens suveränitet enhetlig och jämnt verksam över varje kvadratmeter. Så är det numera över hela världen, men så har det långtifrån alltid varit.

I äldre föreställningar existerade knappast någon enhetlig, täckande indelning av det geografiska rummet. Vår tids territorialstater föddes i en värld av geopolitisk oreda utan enhetlig territoriell ordning. Politiska, ekonomiska, religiösa och kulturella områden överlappade till stora delar varandra i ett synnerligen oregelbundet mönster. För människor i gemen var det det närmaste grannskapet som utgjorde det medvetanderum och den erfarenhetsdomän, till vilken identiteten var knuten. De stater som kunde sägas existera hade oklara och porösa gränser. De definierades utifrån ett centrum från vilket suveräniteten minskade med avståndet. De territoriella maktsfärerna ändrade ofta form och omfattning och fogades samman i ständigt nya konstellationer.

Begreppen stat, nation och territorium

Begreppet stat kommer via tyskan från latinets »status«, som betyder ungefär ställning, tillstånd. Det kan uppfattas som beteckning på en beslutsnivå – statschef, regering, riksdag. Det har också en geografisk innebörd – staten som landområde med gemensam styrelse, formellt suverän i förhållande till andra stater. Nation kommer från latinets »natio« (börd) som i sin tur bygger på verbet »nas-cor« (födas). Till sitt ursprung har begreppet således med födelse och släktskap att göra. Hos romarna förefaller en nation ha omfattat en grupp människor som var större än familjen, släkten eller stammen, men mindre än ett folkslag, »gens« och ett folk, »populus«. Romarna kallade sig själva »populus romanus«, aldrig »natio romanorum«.¹ Vid universiteten i medeltidens Europa grupperade sig studenterna i enlighet med det latinska språkbruket i nationer efter varifrån de härstammade. Det är en indelningsgrund som dröjt sig kvar på sina håll, t ex vid universiteten i Lund och Uppsala, där nationerna har namn mestadels efter svenska landskap.

Till skillnad från stat och nation är territorium ett renodlat geografiskt begrepp. Med stor sannolikhet bygger det på latinets »terra« som betyder jord och land. I utbrett språkbruk har ordet territorium kommit att betyda »politiskt rum«, »maktsfär«, en bit land som någon behärskar och har medel att styra över. Begreppet i sig säger dock inget om jordbitens storlek. Såväl länder som regioner uppfattas i den fortsatta framställningen som territorier. I modern, inte minst anglosaxisk, litteratur är det vanligt att begreppen territorialstat, nationalstat och nation används synonymt. Mot detta språkbruk kan många invändningar riktas. Utan att gå in i en djupare diskussion av begreppen skall bakgrunden till hur de kunnat kopplas samman beröras.

Från dynastisk stat till modern nation

Under århundraden av europeisk historia har en mosaik av regioner sammanfogats till suveräna stater. År 1500 fanns i Europa mer än 1 500 politiskt mer eller mindre självständiga områden. I ett bälte från Italien genom Rhenlandet, liksom på andra håll, låg fria städer och små stadsstater spridda. Ännu vid tiden för den Westphaliska freden 1648 rymde Tyskland drygt 300 små stater och fria städer. Även ekonomiskt var Europa splittrat vid denna tid. Beskrivningar av vardagsliv, bosättningar och handel ger oss bilden av en regional mosaik med en myriad av nästan självförsörjande enheter. Rörligheten var begränsad, de långväga godstransporterna förhållandevis få. Om förhållandena utanför det egna grannskapet visste vanliga medborgare föga. Det är huvudsakligen under innevarande århundrade som små ekonomiska enheter kopplats samman till nationella ekonomier, som mer omfattande frihandelsområden skapats och som den informativa räckvidden ökat betydligt.²

Under medeltiden och senare utvecklades dessutom nätverksstrukturer som i hög grad var autonoma i förhållande till dåtidens territorier. I ett nordiskt perspektiv är Hansan ett väl känt exempel, ett förbund mellan ett sjuttio-tal städer i ett område från England och Flandern i väster till Reval och Novgorod i öster, från Augsburg i söder till Stockholm och Bergen i norr. Förbundet fungerade i mitten av 1300-talet som en nordeuropeisk stormakt, trots att det egentligen saknade fast organisation, egna ämbetsmän, egen här och marin. Framför allt behärskade inte förbundet något eget sammanhängande territorium. Även den katolska kyrkan var länge en nätverksorganisation som inte lät sig hägnas in av territoriella gränser. Dess väldiga inflytande bars upp av lokala stödjepunkter i form av spridda kyrkor och kloster sammanbundna av för sin tid mycket väl utvecklade informationskanaler. Kring 1500 bildade drygt 70 universitet och universitetsliknande skolor en

utbredd europeisk arkipelag av platser som bildade dåtidens lärda republik utan eget land.

När och hur utvecklades då vår tids territorialstater ur denna kaotiska mångfald?

Det går att med visst fog säga att de första staterna växte fram i Europa i medeltidens slutskede, de sista mer betydande – Italien och Tyskland – under senare hälften av 1800-talet. Bland tidsskeden och tidpunkter som brukar anges som viktiga för en förståelse av territorialstaternas utveckling märks hundraårskriget mellan England och Frankrike 1337–1453, Westphaliska freden 1648, Franska revolutionen 1789 och Napoleonkrigen 1800–1815. Industrialism, folkbildning, massarméer, nationalromantik och allmän rösträtt – företeelser som hör 1800-talet och början av vårt eget sekel till – hör också till bilden. Vilka tidpunkter och skeden som framhålls som viktiga i denna utsträckta kronologi beror i hög grad på hur de i sammanhanget centrala begreppen stat och nation definieras och hur dessa kopplas samman med territoriet.

De moderna territorialstaterna har vuxit fram i ett växelspel mellan politisk makt, representerad av ett litet styrande skikt, och etnisk, kulturell och religiös identitet, buren av befolkningens stora massa. Med territoriet som indelningsgrund har stat och nation genom successiv anpassning fogats samman, till en början på det styrande skiktets initiativ, senare under medverkan av befolkningen i stort. Det var egentligen först under 1800-talet som en allmän föreställning växte fram att stats- och nationsgränser borde sammanfalla. Det var då många såg det som ett ideal att skapa en nationalstat som var homogen, ett område inom vilket uttrycket »ett folk – en stat« var giltigt. Med sådana uttryck som »Blut und Boden« närmade sig nationalismen på sina håll ett slags naturmystik.

Den irländske antropologen Benedict Anderson har skrivit: »Några mer fångslande sinnebilder för nationalismens moderna

kultur än de okända soldaternas gravar och minnesvårdar existerar inte. Den offentliga ceremoniella aktning som visas dessa monument just därför att de med avsikt är tomma eller ingen vet vem som ligger inuti dem saknar riktigt motstycke i äldre tid. För att känna kraften i denna moderna företeelse behöver man bara föreställa sig den allmänna reaktionen på den beskäftiga människa som skulle 'avslöja' den okände soldatens namn eller envisas med att fylla minnesvården med några riktiga ben. Helgerån av ett egendomligt, nutida slag! Men hur blottade dessa gravar än är på identifierbara jordiska kvarlevor eller odödliga själar är de ändå genomsyrade av spöklikt nationella föreställningar.«³

Trots upprepade och energiska försök har den ideala homogena nationalstaten inte kunnat byggas annat än i undantagsfall. I Europa är det, om man skall vara noga, bara Island som kommer nära idealet att inom sina gränser rymma en enhetlig kultur, en enda ras, ett språk och en gemensam religion. Det finns stater som rymmer flera betydande nationaliteter inom sina gränser, t ex det forna Sovjetunionen liksom dagens Ryssland, det forna Jugoslavien, Schweiz och Belgien. Även i gamla enhetsstater som Storbritannien, Frankrike och Sverige finns nationella minoriteter. Med efterkrigstidens omfattande migration har det mångkulturella och flernationella inslaget i många länder dessutom vuxit. En nationalitet kan samtidigt uppträda i flera stater. Paradexemplet var Östtyskland och Västtyskland före återföreningen 1989. Den tyska nationen är fortfarande företrädd i Österrike, Polen, Tjeckien, Slovakien och Schweiz. Unga stater som Australien och USA fungerar som smältdeglar för många sinsemellan främmande nationaliteter.

Tidiga statsbildningar hade svag anknytning till en befolkning i gemen. De skapades av ett mycket tunt styrande skikt och i Europa ofta med den katolska kyrkans välsignelse. De första staterna var dynastiska riken, styrda av furstar som religionen gav legitimitet, »konungar av Guds nåde« och »Guds smorde«. Regenter kunde i

likhet med Ludvig XIV hävda att »l'État c'est moi«. Under århundraden dominerade dessa den europeiska scenen. Ännu så sent som 1914 var de flesta medlemmarna i det världspolitiska systemet dynastiska stater. Vasaätten och Pfalziska ätten i Sverige, huset Oranien i Nederländerna, Stuart och Hannover i Skottland och England, Capet och Bourbon i Frankrike, Romanov i Ryssland, Hohenzollern i Tyskland och Habsburg i ett välde med Wien som centrum är några exempel på den europeiska scenen.

Sättet på vilket de dynastiska staterna vidgade sina landområden visade tydligt att statsbyggnad knappast var folkens angelägenhet. Det var under långa perioder av krig som staterna formerades, t ex hundraårskriget mellan England och Frankrike och trettioåriga kriget som bars fram av religiösa motsättningar förutom dynastiska. Inte minst Sveriges deltagande visade hur krig på 1600-talet tvingade fram centralstyrda administrativa system, som baserades på någon form av nationell legitimitet uppbyren av en militär elit. Kriegen gjorde staten och staten förde kriget.

Vid sidan av kriget var det genom äktenskap som dynastierna fick sina välden att växa. En någorlunda sentida kejsare av Habsburg bar följande titulatur (här i något förkortad form), vilken kan ses som en förteckning över habsburgarnas oräkneliga giftermål, schackranden och erövringar: »Kejsare av Österrike; kung av Ungern, av Böhmen, av Dalmatien, Kroatien, Slavonien, Galizien, Lodomerien och Illyrien; kung av Jerusalem, etc; ärkehertig av Österrike; storhertig av Toscana och Krakow; hertig av Lothringen, av Salzburg, Steiermark, Kärnten, Krain och Bukovina; storhertig av Transsylvanien; markgreve av Mähren; hertig av Ober- och Niederschlesien, av Modena, Parma, Piacenza och Guastalla, av Auschwitz och Zator, av Teschen, Friuli, Ragusa och Zara; furstlig greve av Habsburg och Tyrolen, av Küburg, Görz och Gradisca; hertig av Trento och Brixen; markgreve av Ober- och Niederlausitz och i Istrien; greve av Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg,

etc; herre av Trieste, av Cattaro och över Windische Mark; storvojvod av Vojvodina, Serbien...«⁴

Den bristande överensstämmelsen mellan de styrandes och folkens språk tyder också på betydande klyftor i äldre tiders stater. Latin var officiellt språk i den Habsburgska monarkin fram till 1780-talet. Då blev tyska statsspråk, men latinet levde i praktiken vidare som officiellt språk långt in på 1800-talet. Tyska var då det språk som talades av en betydande minoritet i olika delar av det väldiga riket, dock ej av alla medlemmar av den Habsburgska dynastin. Majoriteten av rikets befolkning talade en brokig blandning av folkspråk (jfr uppräkningslängden av länder ovan). I Ryssland talade man vid samma tid franska vid hovet, adeln mestadels tyska, undersåtarna ett hundratal olika folkspråk. Fredrik den store av Preussen talade franska och kunde bara hjälpligt rådbråka den tyska som hans undersåtar förstod. Under Franska revolutionen begrep befolkningen i Marseille inte det språk som Marseljäsen sjöngs på. Ännu i mitten av 1800-talet förstod fortfarande en betydande del av fransmännen inte det språk som talades i Paris.

Med rätta har 1800-talet kallats nationalismens århundrade. Det var då tanken att etniska grupper med samma språk och kultur hör hemma i samma stat fick allmän spridning. Det är under det århundradet och slutet av det tidigare som en folklig nationalism kan sägas växa fram underifrån och möta den redan väl etablerade som verkade ovanifrån. Det kan dock diskuteras om den folkliga nationalismen var spontan eller om den fick sin huvudsakliga näring från den officiella nationalismens fosterländska propaganda. Uppenbart är dock att en officiell nationalism mötte en folklig språknationalism vilket ledde till att breda massor nu för första gången kunde engageras.⁵

Ingmar Karlsson pekar i sin bok *Europa och folken* på en anmärkningsvärd skillnad mellan den moderna nationalismens födelse i Frankrike och i Tyskland. Den franska nationens uppkomst hängde

direkt samman med Franska revolutionen. Nationen definierades som en gemenskap som förenade individer under gemensam lag och samma lagstiftande församling. Det var inte etniska utan politiska kriterier som var avgörande. Det var viktigare att vara medborgare än fransman. Under Napoleons regering formades en centralistisk stat. Grundandet av en tysk nation byggde däremot på romantikens nationsideal. Etnisk-kulturella kännetecken kom att definiera den tyska nationen och därmed riket. Revolutionskrigen och de franska arméernas ockupation under Napoleon väckte den »tyska anden«. Den föreställda gemenskapen i fråga om historia, språk, ras, seder och bruk blev politiserad. Fransmännen kunde se sin nation som en produkt av staten, tyskarna däremot sin nation som statens bas.⁶

Freds- och utvecklingsforskaren Björn Hettne är inne på liknande tankegångar genom att tala om den franska varianten som »medborgarnationalism« och den tyska som »etnonationalism«. Med medborgarnationalism som grund utvecklades statsnationer som Spanien, Frankrike och Storbritannien. Etnonationalism var lämplig grogrund för nationsstater, vilka Italien och Tyskland är exempel på. Det tycks således vara så att gamla statsbildningar ofta utvecklades till statsnationer genom att staten föregick och skapade nationen, ett slags ovanifrån styrd assimilation. Unga statsbildningar däremot utvecklades snarare till nationsstater genom att bygga på nationalistiska panrörelser, nationalistiska strömningar underifrån.⁷

I Italien, liksom sannolikt på andra håll, är det dock uppenbart att nationalistiska strömningar underifrån egentligen bara härrörde från en del av landets befolkning. Monarkisterna i Piemonte, som enade Italien, hade som slagord *Fatta l'Italia, dobbiamo fare gli italiani*, »Efter att ha skapat Italien, måste vi nu skapa italienare«. När den italienska staten utropades 1860 var de språkliga olikheterna så stora att inte mer än tio procent, kanske bara två och en

halv procent, förstod den nya nationens officiella språk, som närmast var en toskansk dialekt med nöd och näppe accepterad i Rom.⁸

En starkt bidragande orsak till den ideologiska nationalismens väldiga genomslag, oavsett från vilket håll den växte fram, torde ha varit att rörelsen hade målsättningar som sammanföll med starka ekonomiska intressen. Men ännu viktigare var nog att tiden från början av 1800-talet fram till mitten av vårt eget sekel rymmer en rad parallella händelser som skapade helt nya förutsättningar för att utveckla stora territoriella intressesfärer.

Teknik

Som närmare kommer att behandlas senare i texten (kapitel 6), förändrades tekniska förutsättningar för expansion på ett revolutionerande sätt. Med nya fartyg och kanalbyggen kunde transportvolymerna växa och med järnvägar transporttider minska. Täta nät band landsdelar samman. Med bilismen blev åtkomligheten flexibel och anpassad efter individuella behov.

Tryckta skrifter, telegraf, telefon och etermedia minskade drastiskt informationsöverföringens beroende av avstånd. Möjligheterna att samordna och koordinera ökade ofantligt och därmed sättes att organisera arbete och föra krig. Långt driven arbetsdelning, specialisering och automation drev fram stordrift och geografisk koncentration. Löpande band och långa tillverkningsserier krävde stora marknader och standardiserad konsumtion. Tekniken erbjöd verktyg för att skapa ekonomisk homogenitet inom områden betydligt större än forna tiders regioner.

Föreställd gemenskap

För sammanhållning och känsla av gemenskap krävs social kommunikation. Den underlättas av enhetligt språk, religiös gemenskap, samfällad historia, gemensamma minnen och inbördes tillit. Självklart var den fysiska närheten viktig för denna gemenskap i äldre tid. Det var bara i grannskapet som händelser utspelade sig inom synhåll och samtal kunde föras. Sedan mitten av 1800-talet har möjligheterna för social kommunikation vidgats ofantligt. Obligatorisk skolgång förmedlade bildning och läskunnighet. Förutsättningar skapades för att effektivt sprida nationalromantik och fosterländsk propaganda med tryckta skrifter. Med etermedia kunde propagandan spridas med ljusets hastighet över i stort sett vilka avstånd som helst. Folkrörelser och statskyrkor band andliga nät för sammanhållning.

Bland dem som tidigt framhöll den sociala kommunikationens roll märks statsvetaren Karl Deutsch. I sin bok *Nationalism and Social Communication* från 1953 menar han att nationen som begrepp egentligen bygger på kommunikation. Politisk makt inom ett större område kan inte utövas utan kanaler för informations-spridning och påverkan. För att en stat skall fungera som en nationell enhet behövs organisation som underlättar informationshantering. I en sådan organisation ingår skolor, bibliotek, arkiv, transportsystem, telenät och massmedia.⁹

Statsvetaren och tidningsmannen Herbert Tingsten har i sin bok *Gud och fosterlandet*. Studier i hundra års skolpropaganda beskrivit hur undervisningen användes för att skapa en enhetlig föreställningsvärld. Boken utkom 1969 och bygger på en omfattande genomgång av skolböcker från Frankrike, Italien, Tyskland, USA, Österrike och Sverige. Det var läroböcker i historia, samhällslära, geografi, kristendom och religionskunskap. Också läseböcker och sångböcker granskades. För alla länder kunde Tingsten påvisa en

massiv fosterländsk propaganda och för svenskt vidkommande göra följande reflektion i slutet av sin bok:

Under senare hälften av 1800-talet torde Sverige kunna betraktas som en skolpropagandans mönsterstat. I intet annat land förelåg, såvitt jag kan finna, samma förutsättningar för en omfattande, enhetlig och i sitt slag fulländad propaganda. Folkundervisningen blev tidigt allmän, och även om den ofta var ytterligt mager, bör nästan varje barn ha bibringats, jämte läs- och skrivkunighet, en fond av trosföreställningar och värderingar. Propagandan stördes inte, som i det stora flertalet länder, av motsättningar mellan religioner, nationaliteter och andra särgrupper. Praktisk taget alla var Lutheraner, svenskar utan anknytning till andra nationella grupper, utan avsevärda avvikelser inom skilda landsdelar och provinser. Något av aggressiv radikalism och rationalism fanns inte; vad man kallar kulturkamp var en krusning på ytan i jämförelse med stormarna i ett antal europeiska länder. Socialt och ekonomiskt var förändringarna relativt få och sena. Den väldiga jordbrukarmajoriteten, med sin ledning och sitt garnityr av byråkrati, präster, affärsfolk, industriarbetare och intellektuella, förblev längre orubbad än på kontinenten och i de skandinaviska grannländerna. De skikt, som företrädde moderniseringen och skulle uppbära ett nytt samhälle och ett nytt statskick, växte först under 1900-talet till en storlek och aktivitet, som hotade det bestående. Strindbergs nya rike ter sig i våra dagar till stora delar mera som en verklighetsskildring än som en satir.¹⁰

Föreställd gemenskap (*Imagined Communities*) är ett begrepp som är hämtat från antropologen Benedict Anderson. Enligt honom kan verklig gemenskap bara förekomma när människor känner varandra och ofta möts ansikte mot ansikte eller tillhör tånjbara nät av släktskap och klientskap. Även i den minsta nation är gemenskapen föreställd, eftersom medlemmarna aldrig kommer att känna, träffa eller ens höra talas om mer än en minoritet av övriga

medlemmar, och ändå lever i var och ens medvetande bilden av gemenskap.

En medborgare i USA kommer aldrig att träffa, eller ens känna till namnet på, mer än en handfull av sina ca 250 miljoner landsmän. Han eller hon har ingen aning om vad de tänker ta sig till i det enskilda ögonblicket, men har fullständigt förtroende för deras oavbrutna, anonyma, samtidiga verksamhet. För detta krävs gemensamt språk och livlig social kommunikation.

I de ursprungliga dynastiska staterna skapade de härskande klasserna på sätt och vis sin sammanhållning utanför språket, eller åtminstone utanför det tryckta språket. De traditionella aristokratiernas begränsade storlek, deras personliga relationer genom sexuell umgänge och arv innebar att deras sammanhållning var konkret, inte föreställd. Men hur var det med 1800-talets bourgeoisie? »Här fanns en klass som, bildligt talat, skapades som klass enbart i en mängd kopior. Fabriksägaren i Lille var bara förbunden med fabriksägaren i Lyon genom återsken. De hade ingen nödvändig anledning att känna till varandras existens; de gifte sig inte typiskt med varandras döttrar eller ärvde varandras egendom. Men de kom genom det tryckta språket att i största allmänhet föreställa sig existensen av tusentals och åter tusentals människor som de själva. För en illitterat bourgeoisie är knappast tänkbar.«

Benedict Anderson framhåller således den tryckta skriftens betydelse när det gäller att skapa en föreställd gemenskap. Med tidningar och böcker, och under senare år naturligtvis också radio- och tv-program, kan många ta del av exakt samma information. Med media tränger fiktionen stilla och oavlåtligt in i verkligheten. Media bjuder på »kalendariska sammanträffanden«. Tidningsläsaren möter människor och tar del av händelser, mellan vilka det egentligen inte finns några kopplingar. Tillsammans skapade kapitalism, läskunnighet, gemensamt språk och tryckerikonst möjlig-

heter för en ny form av föreställd gemenskap, som i sin grundläggande morfologi bäddade för den moderna nationen.¹¹

Pliktens och förmånens gränser

Politik och maktutövning knöts allt starkare till geografiskt avgränsade territorier. Regelverk och lagstiftning hägnades med gränser. Inom dessa utvecklade staterna monopol på att legitimt bruka våld och driva in skatter. Längs dessa uppsattes handelshinder och tullkontroll. Riksbanker inrättades för att reglera räntor och nationella valutor. Enhetliga utbildningssystem och offentliga karriärvägar utformades innanför geografiska gränser. Allmän rösträtt blev förbehållen statens medborgare som i gengäld blev pliktiga att försvara fosterlandet. Kollektiva trygghetssystem och välfärd kopplades till territoriet. Fram växte ett »folkhem« och en »välfärdsstat«, en form av välfärdsnationalism. En allt större del av all demokratisk makt och offentlig beslutskapacitet har under 1900-talet förankrats på den nationella nivån. På de flesta håll i Europa framstår staterna som vår tids dominerande beslutsdomäner.

Vetenskapens nationella tendenser

Mot bakgrund av vad som sagts om teknik, social kommunikation och maktutövning är det knappast förvånande att stater som territoriella enheter kommit att dominera också i vetenskapens värld och när det gäller statistikproduktion. Nationalekonomi och statsvetenskap vittnar med sina namn om territorialstatens ekonomiska och politiska vikt. Generationer av forskare har vant sig vid att sortera historiska och geografiska kunskaper ländervis, med utgångspunkt från de indelningar som gällde när de skrev sina böcker.

Att ekonomi är en nationell angelägenhet är en föreställning som

ursprungligen växte fram under merkantilismen, en tid när ekonomernas intressen upptogs av rivaliteten mellan Europas ekonomiska stormakter. Bland den ekonomiska teorins klassiker och neoklassiker uppfattades nationen (läs territorialstaten) inte bara som en politisk och militär enhet, utan också som ett ekonomiskt väsen som skapar välstånd för sina medborgare. Välstånd skapas och välstånd försvinner genom ekonomisk konkurrens mellan stora territorier. Bruttonationalprodukter, nationella handelsbalanser, nationell tillväxt, nationellt välstånd och nationellt sparande uppfattas fortfarande av många som mätbara och meningsfulla storheter.

Ett utmanat territorium

Territorialstaten framstår i dag som ett fast grundat byggnadsverk. Generationer har byggt de regelverk den vilar på. Industrialism och ny teknik har lagt den materiella grunden för centralmakt och statlig suveränitet. Utbildning och propaganda, yrkesverksamhet och karriärvägar har skapat en föreställningsvärld, en föreställd gemenskap, som delas av många. Frågan inför den framställning som följer är om det inför ett nytt millennium finns krafter som kan tänkas med framgång utmana detta stolta fäste.

NOTER

1. Uppgifterna hämtade ur Ingmar Karlssons bok *Europa och folken*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1996.
2. Taylor P. (1993): *Political Geography. World-Economy, Nation-State and Locality*. Longman Scientific & Technical, Harlow.
- Braudel F.: *Civilisationer och kapitalism*. Gidlunds, Stockholm. (1982): *Vardagslivets strukturer*. (1986): *Marknadens spel*. (1986): *Världens tid*.
3. Anderson B. (1993): *Den föreställda gemenskapen*. Daidalos, Göteborg, s 23.
4. O.a.a., s 32 samt Jászi O. (1979): *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. University of Chicago Press, Chicago.
5. Anderson B. (1993): O.a.a.
6. Karlsson I. (1996): *Europa och folken. En europeisk nation eller nationernas Europa?* Wahlström & Widstrand, Stockholm.
7. Hettne B. (1994): *Den europeiska paradoxen. Om integration och desintegration i Europa*. Nerenius & Santérus Förlag, Stockholm.
8. Putnam R.D. (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton N.J.
9. Deutsch K. (1953): *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, Mass.
10. Tingsten H. (1969): *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*. P A Norstedt & Söner, Stockholm. Citatet från s 276.
11. Anderson B. (1993): O.a.a.

KAPITEL 2: *Föränderlighetens landskap*

NÄR BERLINMUREN föll hösten 1989 inleddes en period full av förändringar, så omvälvande att en eftervärld med rätta kan komma att göra jämförelser med händelser som följde på franska revolutionens utbrott 1789. I östra Europa påbörjades en omfattande omvandlingsprocess. Det sovjetiska väldet föll sönder. Tidigare folkdemokratier som Polen, Tjeckoslovakien, Ungern, Bulgarien och Rumänien kunde åter gå sina egna vägar. Inom en sedan gammalt nordisk intressesfär blev Estland, Lettland och Litauen åter suveräna stater. Av tre rikena – Sovjetunionen, Jugoslavien och Tjeckoslovakien – blev 22 självständiga rikena. Med undantag för i Rumänien och Jugoslavien kunde omvälvningarna ske i fredliga former.

I Europas mitt enades Tyskland. Med sin tyngdpunkt från början i väster, utvidgades gemenskapen mellan europeiska stater. Med Maastrichtfördraget 1991 togs ett långt steg mot en överstatlig europeisk union. Efter folkomröstningar anslöt sig Österrike, Finland och Sverige till unionsrörelsen. Norges folk valde att stå utanför. Lite varstans i all denna integration vaknade regionala identiteter och separatistströrelser till liv.

I denna villervalla av integration och splittring har frågor som

rör *territoriet och dess gränser* blivit i hög grad aktuella. Med de omvandlingar som ägt rum efter 1989 har inte bara Europas karta förändrats. *Handlingsramar* för politik och ekonomi har delvis blivit annorlunda, liksom förutsättningar för styrning och planering. Forskares *föreställningsramar* och teorier kan behöva anpassas till en ny situation.¹

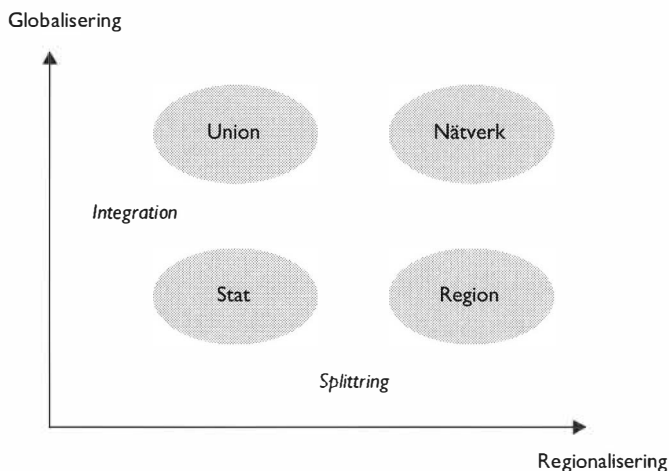
Det finns en spänning i modern samhällsutveckling mellan globala och lokala krafter. Två till synes oförenliga utvecklingslinjer pekar åt olika håll (figur 1). *Globalisering* pekar hän mot ökat omvärldsberoende. Gränslösa nätverk, vidgade intressesfärer och ökad rörlighet låter oss ana ett flödessamhälle med globala dimensioner. *Regionalisering* är en utvecklingslinje som bär i annan riktning. Den förutsätter att människor och verksamheter är och förblir bundna till en lokal eller regional omgivning med starka band. Bundenheten är fundamental och framträder särskilt tydligt i kontrast till en värld med vida horisonter där rörligheten ökar. Det antydda spänningsförhållandet är inte nytt. Historien är full av kulturella, ekonomiska och politiska utvecklingsdrag som haft olika riktning. Inte minst mot bakgrund av de snabba förändringar som ägt rum i Europa efter 1989 har den antydda spänningen dock blivit akut och uppmärksammas i debatt och omfattande litteratur.

Grundantagandet inför den framställning som följer är att det mellan de båda utvecklingslinjerna finns ett spänningsfält som skapar omvandlingstryck. I det fältet uppträder tre territoriella storheter. Suveräna *stater* uppfattas som de för närvarande viktigaste territoriella enheterna. Innanför deras ramar är en stor del av det politiska livet organiserat världen över. De bildar referensramar för ekonomi, socialt liv och tänkande. De är bärare av människors identitet. Den framväxande Europeiska *unionen* står som näraliggande och aktuellt exempel på överstatlig integration. Självmedvetna *regioner* uppfattas som territoriella enheter, mindre än de flesta stater, till ytan begränsade områden ungefär liktydiga med

trakt, grannskap eller provins. Vid sidan av dessa storheter uppträder autonoma *nätverk*, som på olika sätt brutit sig ut ur traditionella territoriella, politiska, ekonomiska och sociala ramar. Här finner vi många stora företag, andra organisationer och produktionssystem. Här finns formella avtal och informellt samarbete inom vetenskapens värld. Här finns kulturella band och sociala relationer som överskrider territoriets gränser.

Figurens ovaler kan också uppfattas som fyra intressesfärer i tävlan med varandra, suveräna stater i kläm mellan överstatlig integration, autonoma nätverk och självmedvetna regioner. Spänningen dem emellan kommer till synes när vi i dag diskuterar grundvalarna för politisk makt, demokrati och legitima regelsystem. Den påverkar handlingsutrymmet för den offentliga ekonomin. Den är påtaglig när vi närmar oss frågor som rör miljö, resurshushållning, förvärvsarbete och välfärd.

Det finns ytterligare en tanke bakom de fyra sfärernas placering. Med den suveräna staten som utgångspunkt antas överstatlig inte-

FIGUR 1. Det territoriella spänningsfältet.

gration *entydigt* peka hän mot att den territoriella intressesfären vidgas, om kanske inte till global omfattning så dock till en europeisk. Medan ökat regionalt självmedvetande lika entydigt antas leda mot att den regionala nivån förstärks. »Eurokrati« och »regionalism« är begrepp som skymtat när dess utvecklingslinjer diskuteras. Som närmare kommer att diskuteras i den fortsatta texten, är utvecklingen av autonoma nätverk inte lika entydigt riktad. Det finns åtskilliga studier som visar att de gränslösa nätverk som utvecklas inom företagsamhet, högre utbildning, forskning och kulturliv samtidigt är beroende av regional och lokal förankring. »Globala nätverk med regional förankring« är ett uttryck som använts för att beskriva detta förhållande.

Inför en närmare granskning av de utmaningar som de senaste årens utveckling i Europa fått oss att få upp ögonen för, finns det anledning att erinra om att de spänningar som figuren illustrerar inte är nya i europeisk historia. Snarare är det så att antydda spänningar skapat ett mer eller mindre konstant omvandlingstryck i vår historia. Det nya är att utmaningarna ändrat riktning. Från medeltiden och fram i modern tid var det, som framgått av föregående kapitel, växande stater som utmanade äldre tiders regioner och nätverk och hindrade mer omfattande integration att växa fram. Nu står vi som nämnts inför en situation där staten är den territoriella enhet som provoceras.

Liksom regioner och städer har nätverk i olika former lång historia. Exempelvis fenicierna utvecklade flera hundra år före Kristi födelse ett nät av handelsvägar som band samman handelsstationer och med tiden betydande handelsstäder. Utgångspunkten var en smal kustremsa mellan Libanon och havet, medan nätverkets noder låg strödda runt Medelhavets stränder och sannolikt också utefter Afrikas och Europas västra kust. Grekerna byggde senare ett liknande nätverkssvalde. Det gjorde också innevånarna i Venedig med början under tidig medeltid. I norra Europa bildade

ett sjuttioal spridda städer, som nämnts, handelsförbund under 1200-, 1300- och 1400-talen. Förbundet, Hansan, fungerade som en nordeuropeisk stormakt i nätverkets form utan att egentligen behärska ett sammanhängande territorium.

Om Venedigs inflytande under 1300- och 1400-talen har den franske historikern Fernand Braudel skrivit: »Den till Venedig koncentrerade världsekonomin, källan till dess makt, är inte så lätt att avgränsa på en karta över Europa«. Den centrala zonen i stadens maktsfär bestod av en »arkipelag av städer«, som i söder begränsades av en linje mellan Florens och Ancona, i norr av Alperna. »Men detta av fixstjärnor markerade område hade åt norr, på andra sidan Alperna, en förlängning genom ett slags vintergata av handelsstäder: Augsburg, Wien, Nürnberg, Regensburg, Ulm, Basel, Strasbourg, Köln, Hamburg och även Lübeck, samt slutade med de många ännu mäktiga nederländska städerna (där Brygge fortfarande lyste starkast) och de engelska hamnarna London och Southampton (medelhavsbornas *Antone*).«²

Det fanns också kulturella och sociala band som flätade delar av Europa samman. Romersk-katolska kyrkan skapade ett inflytelse-rikt nät av ordervägar och informationskanaler med tusentals kyrkor och kloster som stödjepunkter. Universitet grundades i nära anslutning till några av dessa som lokala enheter, sammanbundna genom kontakter och gemensamt språk till en de lärda republik. Furstehus och adelsfamiljer lierade sig med varandra genom strategiska giften, språk som undersåtarna inte förstod och fina maner. Gesäller, byggmästare, konstnärer, musiker och studenter förmedlade kompetens under sina vandringar.

Som i en backspegel kan vi se hur den geopolitiska utvecklingen inför den nya tiden, låt oss säga ca 1500, befann sig i en brytpunkt, ett vägskäl med flera färdriktningar att välja mellan. I en riktning fanns möjligheter till fortsatt långt gående lokal och regional självständighet, slutna feodala enheter och spridda fristående städer

hopplänkade av handelsvägar. I en annan riktning kunde utvecklingen ha lett till någon form av vidsträckt europeisk gemenskap. För en sådan kämpade katolska kyrkan och det Tysk-Romerska riket. Både den lokala och den universella vägen beträddes. Men det var en annan väg, en medelväg, som under århundraden blev huvudled. Runt kulturella, ekonomiska och politiska kärnor i olika delar av Europa växte medelstora territorier fram. Medeltidens regioner och nätverk utmanades och uppslukades till stor del av de territoriella anspråk som växande centralmakter ställde.

De utmaningar som utmålas i figur 1 innebär att utvecklingen nu är på väg mot geopolitiska mönster som fanns innan stora territoriella stater växte fram på den europeiska scenen. Det är en utveckling som fått skribenter att tala om en ny medeltid. Det är en analogi som först lanserades av den franske journalisten och samhällsdebattören Alain Minc i boken *Le Nouveau Moyen Age*. I boken framförs uppfattningen att den utveckling vi just nu ser omkring oss rymmer drag som också var utmärkande för Europa under medeltiden. En ny medeltid är den världsordning som träder fram efter kommunismens sammanbrott. Det är inte bara situationen i östra Europa som förändrats. Även västra Europa befinner sig i en ny situation genom Sovjetunionens upplösning, då hotet från öst tidigare tvingade fram en stadga i västvärlden som ännu inte hunnit ersättas av en ny form av sammanhållning.

Enligt Alain Minc har Europa inte upplevt något liknande sedan romarrikets fall. Konsekvenserna av kommunismens sammanbrott och Berlinmurens fall överträffar följderna av det Ottomanska rikets och den Habsburgska dubbelmonarkins undergång. Den nya ordningen medför att ovissheten blir regel och att Europa återgår till en geopolitiskt synnerligen komplex situation, i värsta fall kaos. Den värld som reser sig ur spillrorna efter de kommunistiska och kapitalistiska blockbildningarna under de senaste 50 åren kännetecknas av vaghet, osäkerhet, brist på centrum och brist på sam-

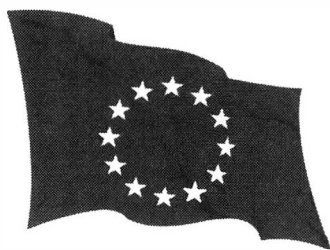
lad drivkraft. Ekonomi, politik och militär strategi får allt svårare att leva i territoriell harmoni med varandra. Vägen står öppen för ett nytt spel mellan de territoriella enheter av olika storlek som finns i figuren.³

NOTER

1. Detta var frågeställningar som blev i hög grad aktuella under den tid som arbeten pågick inom forskningsprojektet *Sverige i framtidens Europa*, knutet till Institutet för framtidsstudier. Projektet resulterade i en serie böcker: Gidlund J. et al (1993): *Den nya politiska konserten i Europa*. Liber-Hermods, Malmö; Johansson B. (1993): *Ekonomisk dynamik i Europa – Nätverk för handel, kunskapsimport och innovationer*. Liber-Hermods, Malmö; Karlsson I. red (1997): *Territoriets gränser*. SNS Förlag, Stockholm; Nilsson J-E. (1995): *Sverige i förnyelsens Europa. En industrinations uppgång och fall*. Liber-Hermods, Malmö; Sörlin S. (1994): *De lärda republiken. Om vetenskapens internationella tendenser*. Liber-Hermods, Malmö; Törnqvist G. (1996): *Sverige i nätverkens Europa. Gränsöverskridandets former och villkor*. Liber-Hermods, Malmö. Ny omarbetad upplaga. Första utgåva 1993.

2. Braudel F.: *Civilisationer och kapitalism*. Gidlunds, Stockholm. (1982): *Vardagslivets strukturer*. (1986): *Marknadens spel*. (1986): *Världens tid*, ss 107–108.

3. Minc A. (1993): *Le Nouveau Moyen Age*. Gallimard, Paris.

KAPITEL 3: *Överstatlig integration*

FIGUR 1 kan den just nu framväxande Europeiska unionen tjäna som ett nära liggande och aktuellt exempel på överstatlig integration och ett försök att vidga territoriets gränser. I stället för union skulle där med fog ha kunnat stå imperium. Med våld har imperiebyggare under olika epoker försökt vidga politiska och ekonomiska intressesfärer. Romarna behärskade i början av vår tideräkning södra och västra Europa fram till trakterna av Rhen och Donau och längst i norr till gränslandet mot Skottland. Karl den store härskade på 800-talet över ett rike med i stort sett samma utsträckning som den Europeiska gemenskapen till en början hade. Det Heligaromerska riket av tysk nation gjorde under medeltiden anspråk på att kontrollera hundratals små stater i Europas mitt. Habsburgska väldet på 1500-talet och franska kejsardömet i början på 1800-talet är exempel på maktsfärer som täckt betydande delar av kontinenten. Under århundraden har länder som Spanien, Portugal, Frankrike, Nederländerna, Belgien och med särskilt stor framgång Storbritannien byggt imperier med betydande intressen på andra sidan haven. Det stortyska Tredje Riket täckte i slutet av 1942 en stor del av Europa. Under femtio år efter andra världskrigets slut dominerade Sovjetunionen länderna öster om järnridån.

Europatanken som fredligt projekt

Drömmen om ett med fredliga medel enat Europa är inte ny. Många planer har lagts fram, ingen har hittills kunnat genomföras. Enligt uppgift har 243 projekt i syfte att skapa europeisk gemenskap kunnat beläggas i skriftliga källor. Här följer en handfull exempel på initiativtagare och målsättningar från olika tider. På 1500-talet krävde humanister av olika nationalitet att de europeiska furstarna skulle enas, då i första hand mot bakgrund av den turkiska faran. Reformationen och de därpå följande religionskrigen slog sönder dessa enhetstankar. Med motreformationen och trettioåriga kriget kom nationalistiska krafter att dominera den europeiska scenen.

Alldeles i slutet på 1600-talet drog den brittiske kväkaren William Penn, grundare av den amerikanska delstaten Pennsylvania, upp riktlinjerna för ett europeiskt nationernas förbund. Penn föreslog en europeisk freds- och rättsordning som vilade på demokratiska principer. I en mellanstatlig församling skulle Europas stater äga röstetal som återspeglade de deltagande staternas relativa styrka, inte den politiska utan den ekonomiska. Den tyske filosofen Immanuel Kant torgförde i slutet av 1700-talet grundtanken att varaktig europeisk fred endast kan garanteras genom en federation av europeiska stater baserad på folkrättens principer.

Under revolutionsåret 1848 omfattades den europeiska enhets-tanken med entusiasm på många håll. Den franske författaren Victor Hugo propagerade för bildandet av Europas förenta stater baserat på respekt för individens rättigheter och politisk demokrati. Första världskrigets utbrott 1914 grusade de förhoppningar som fanns i denna riktning. Mellan första och andra världskriget dök nya planer upp på att ena Europa. Som exempel kan nämnas den skandinaviska Paneuropeiska rörelsen och den franske utrikesministern Aristide Briands förslag att bilda ett europeiskt statsförbund, framlagt i Nationernas förbund 1929.¹

Vägen mot en europeisk union

Redan innan andra världskriget var till ända började den franske planeringschefen Jean Monnet utarbeta planer för ett enat Europa. USA var förebild. I ett tal som hölls i Algeriet 1943 fällde han orden: »Det blir ingen fred i Europa om staterna återigen byggs upp på basis av nationell suveränitet med allt vad det innebär av prestige-fylld politik och ekonomisk protektionism. Valfärd och framgång förblir oåtkomliga tills Europas nationer bildar en federation eller en europeisk enhet.« Tre år senare talade Winston Churchill i samma anda i Zürich. I universitetets aula ökade slutorden i hans tal: »Europa måste återknyta banden mellan sina stater så att de kan utvecklas i fred, i säkerhet och frihet. Vi måste skapa ett Europas förenta stater! – Res Dig, Europa!«²

Vid Haagkongressen ytterligare ett par år senare argumenterade, förutom Churchill, ledande politiker som Konrad Adenauer och Walter Hallstein från Tyskland för en ökad ekonomisk och politisk integration i Europa. Som ett första steg föreslog de en rådgivande församling av parlamentariker. Resultatet blev Europarådet som inrättades i Strasbourg, huvudort i Alsace Lorraine, en klassisk konfliktzon mellan Frankrike och Tyskland. Rådet gavs rätten att debattera allt och att anta rekommendationer i alla typer av frågor, utom sådana som rörde militära ting. Rådet saknade där- emot lagstiftande och verkställande makt. Till en början fanns starka krafter som strävade efter att få till stånd en revision av rådets stadgar, så att en europeisk myndighet med åtminstone vissa federala befogenheter kunde skapas. Ansträngningarna misslyckades, mycket beroende på Storbritanniens motstånd sedan Winston Churchill avgått som premiärminister. Britterna blockerade, med stöd från de skandinaviska länderna, den utveckling mot ökad politisk integration som länder på kontinenten hade som mål. Europarådet var därmed inte längre ett lämpligt forum för utökad

europaisk integration. Det var lättare att skapa en rent ekonomisk organisation av mera traditionellt snitt för samarbete mellan suveräna stater. Så bildade 18 stater i Västeuropa år 1948 Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, OEEC.

Det egentliga embryot till en europeisk union var Kol- och stålunionen (European Coal and Steel Community, ECSC) som bildades 1951. Den gick till historien som Shumanplanen, efter den franske utrikesministern Robert Shuman som ett år tidigare presenterat den som sin. Men bakom idén stod Jean Monnet som framhållit att kol och stål var någonting konkret och grundläggande att börja samarbete kring: Stålet var råvaran, kolet energikällan för framställning av vapen. Samma råvara och samma energikälla behövdes nu för att i fred återuppbygga Europas industri. Kol och stål var viktiga sektorer inom vilka produktionssamarbete genom kedjereaktioner på sikt kunde leda till allt längre gående ekonomisk och politisk integration. Medlemmar i unionen var Tyskland, Frankrike, Italien, Belgien, Nederländerna och Luxemburg.

Romfördraget undertecknades 1957 av de sex länderna i Kol- och stålunionen. Därmed bildades Europeiska ekonomiska gemenskapen (European Economic Community, EEC). Till denna anslöt sig senare Danmark, Irland, Storbritannien (1973), Grekland (1981), Spanien och Portugal (1986). År 1986 blev de Europeiska gemenskaperna (EG) samlade beteckning på de tre samarbetsorganisationerna Kol- och stålunionen, Europeiska ekonomiska gemenskapen och Europeiska atomenergigemenskapen (EURATOM). EG-kommissionens franske ordförande Jacques Delors utarbetade en vitbok i vilken fanns förslag som antogs 1985. Därmed togs steget från tullunion till gemensam marknad. Senare infördes de fyra friheterna mellan de tolv medlemsländerna – fria rörelser över gränser för *människor, varor, tjänster* och *kapital*.

Under 1991 hölls ett betydelsefullt möte i den nederländska staden Maastricht. Här antogs det s k Unionsfördraget (Maastrichtför-

draget) genom vilket EC-länderna upprättade Europeiska unionen (EU). I fördragets första artikel slås fast att fördraget innebär en ny fas i utvecklingen »mot en ständigt allt fastare union mellan Europas folk«. Flera stater hade föredragit ordet federation i stället för union. I andra artiklar anges målen vara:

- En ekonomisk och monetär union (bl a genom gemensam valuta)
- Ökade resursöverföringar till fattiga regioner
- Samarbete mellan polis, samordnade gränskontroller
- Mera makt till EU-parlamentet
- Gemensam utrikes- och säkerhetspolitik med sikte på gemensamt försvar
- Subsidiaritetsprincipen, »närhetsprincipen«

Fördraget antogs i princip 1993, men samtliga punkter hade i slutet av 1997 ännu inte godkänts av alla EU:s då 15 medlemsländer. I exempelvis Sverige rådde fortfarande tveksamhet när det gällde att ansluta sig till en europeisk valutaunion, vilket skulle medföra starkt beskurna möjligheter att föra en nationell ekonomisk politik.

Subsidiaritetsprincipen innebär att beslut inom EU skall fattas på lägsta möjliga »effektiva« nivå, dvs så nära enskilda medborgare som möjligt. På sina håll i Europa har detta tolkats så att EU vill stärka regionernas makt (se vidare kapitel 5).

Bakom stegen på vägen mot en europeisk union skymtar de frågor som varit brännande för sin tid. Till en början var det fredsfrågan. Senare trädde internationell ekonomi och globala konkurrensfrågor fram. För närvarande ägnas arbetslöshet och miljöproblem stor uppmärksamhet och den mycket stora frågan om EU:s avgränsning mot omvärlden och unionens eventuella utvidgning österut.

Den Europeiska unionens egenart

EU:s betydelse och egenskaper som överstatlig organisation har behandlats i en omfattande litteratur och varit föremål för en vittgående allmän debatt. Framställningen i denna bok kan begränsas till att gälla några synpunkter på unionens natur och egenart sedd i det perspektiv som finns i figur 1. Unionen kan knappast ses som en utvidgad *statsbildning*; ett slags superstat. Mot detta talar förhållandet att medlemsstaterna fortsätter att kontrollera centrala statsbärande funktioner. Visserligen har flera av de steg tagits som tidigare ledde fram till bildandet av suveräna stater (kapitel 1). Det finns dock ännu ingen omfattande social kommunikation som kan sägas knyta samman medborgare i skilda delar av den stora unionen. Det går knappast att hävda att det i dag finns en enhetlig europeisk identitet. Om det över huvud taget är möjligt att med hjälp av folkbildning och massmedia skapa föreställd gemenskap inom ett så stort territorium, så är vägen dit sannolikt lång.

En annan möjlighet är att se unionen som ett *statsförbund*, en sammanslutning av suveräna stater, jämförbar med Nationernas förbund eller Förenta nationerna. Men det finns åtminstone fyra omständigheter som talar mot en sådan jämförelse. Ministerrådet är ett lagstiftande och beslutande organ, i vilket ministrar från samtliga medlemsländer ingår. De beslut som fattas där är giltiga inom hela unionen. Kommissionen sätts formellt samman av ministerrådet efter förslag från olika medlemsländer. Den har sedan omfattande befogenheter och möjligheter att ta egna initiativ. Europadomstolen är överordnad domstolar i unionens medlemsländer.

I Europaparlamentet sitter ledamöter som är direkt utsedda genom allmänna val i alla medlemsländer. Parlamentet är visserligen fortfarande svagt, men krafter verkar för att stärka dess ställning som en för unionen representativ församling. EU framstår som starkare integrerat än ett förbund av suveräna stater.

EU har flera av de egenskaper som brukar förknippas med *förbundsstat* eller *federation*. När Maastrichtfördraget undertecknades fanns också, som nämnts, företrädare för medlemsstater som ansåg att federation hade varit att föredra framför benämningen union. Inom unionen finns en central makt, överordnad i vissa frågor, samtidigt som de ingående staterna är självständiga i andra. Den Europeiska unionen liknar därmed Förenta staterna och kanske i ännu högre grad den Tyska förbundsrepubliken. Det finns dock vissa skillnader värda att notera. Inom unionen finns ännu ingen tydlig fördelning av kompetens mellan olika territoriella nivåer. Maktförhållandet mellan unionen och dess medlemsstater är ännu inte fast reglerat. Till skillnad mot i federala stater ligger frågor som gäller försvar och utrikespolitik inte på den centrala övergripande nivån, utan anses fortfarande vara nationella angelägenheter. Valutan är ännu inte gemensam och möjligheterna att föra kollektiv ekonomisk politik i realiteten fortfarande begränsad. Konklusionen blir att EU ännu inte har, och kanske heller inte kommer att få, en konstitutionell form som är helt jämförbar med traditionella former. Unionen rymmer inslag från såväl statsförbund som förbundsstater. I litteraturen finns också en rad olika benämningar på denna mellanform.³

Unionen som administrativt och politiskt system har således en form som är svår att fånga och beskriva inom traditionella föreställningsramar. Den är komplex. Den är stadd i ständig förändring. Gemenskapen ömsom fördjupas, ömsom vidgas i en ständigt pågående process. Det har bl a påpekats att EU snarast bör ses som en *förhandlingsordning*, ett system som i varje ögonblick är asymmetriskt både vertikalt och horisontellt. Förhandlingarna sköts till stor del multilateralt mellan politiker och tjänstemän, kontinuerligt och informellt. Om man accepterar en sådan beskrivning, framstår EU närmast som en konstruktion av *nätverk*, i vilka en elit av experter ingår i ständigt nya konstellationer. Det hela hålls samman genom

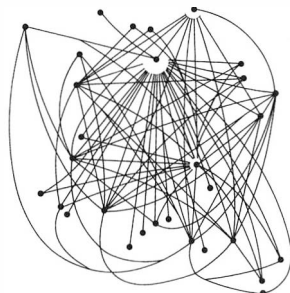
att det finns gemensamma strategiska noder som knyter nätverken till kommissionen och till anslutna administrativa organ. EU kan sägas vara ett *drivhus* för sådana informella nätverk som kommer att behandlas i det kapitel som följer.

NOTER

1. För en närmare presentation av idéer om och planer på ett enat Europa se t ex Urwin D.W. (1991): *The Community of Europe: A History of European Integration Since 1945*. Longman, London.

2. Citaten som finns i något olika ordalydelser i litteraturen är här hämtade ur Nilsson H. (1992): *Sverige i EC-perspektiv Europa*. Media Nova, Stockholm.

3. För en närmare analys av antydda förhållanden se t ex Melin M., Schäder G. (1994): *EU:s konstitution*. Publica, Stockholm; Nicoll W., Trevor S. (1994): *Understanding the New European Community*. Harvester Wheatsheaf, New York.

KAPITEL 4: *Autonoma nätverk*

DET FINNS en växande spänning och risk för intressekonflikter mellan den makt som täcker territorier, och sådana intressen som är knutna till nätverk. Företagens och vetenskapens nätverk, för att ta två för vårt framtida välstånd viktiga verksamhetsområden, har brutit sig ut ur traditionella politiska och sociala ramar. Den territoriella symmetrin mellan industriella, vetenskapliga och politiska intressen har därmed rubbats. Utvecklingen har lett till att gamla beslutsterritorier, som sedan länge varit den politiska maktens och demokratin domäner, inte längre stämmer överens med nya och växande problemområden, som är intimt förknippade med tekniska förändringar, nya produktionsformer och ändrat resursutnyttjande. Arbetslöshet, ekonomisk obalans och miljöförstörelse är exempel på sådana problem. Till detta kommer att det finns en spänning mellan snabba och långsamma processer, mellan »sega« och »spröda« strukturer inom teknik, ekonomi och politik.

Begreppet nätverk

Som tidigare utretts, uppfattas *territorium* som en sammanhängande del av jordytan. En gräns avskiljer territoriet från omgivningen och markerar skillnaden mellan innanförskap och utanförskap. Dessutom används ordet *territorium* för att markera att det är fråga om ett »politiskt rum« eller en »maktsfär«. *Nätverk* avbildar det geografiska rummet som diskreta punkter (noder) sammanbundna av linjer (länkar). Nätverket diskriminerar mellan sådana noder som är kopplade till nätet och sådana som inte är det. Den för den fortsatta framställningen betydelsefulla skillnaden mellan de båda begreppen framträder när de för vårt välstånd väsentliga nätverken blivit *autonoma* i förhållande till enskilda territorier, till vilka den demokratiska kontrollen är begränsad.¹

Tre typer av nätverk kan tjäna som exempel, fysiska, institutionella och socio-kulturella. *Fysiska nät* består av anläggningar, linjer och kanaler för transport av material, människor och meddelanden. Järnvägar, landsvägar, sjöleder, flyglinjer, elledningar och telekablar är några exempel. De är fysiskt påtagliga och »jordfäster« bildligt talat alla flöden och kontakter i terrängen. Sedan vi lämnade samlar- och jägarstadiet och fick en fast bebyggelse är det till stor del dessa nät som konstituerar det geografiska rummet. I de fysiska näten är noderna stationer, de enda platser där tillträde till näten ges. I de fysiska näten framträder nätverksegenskaperna särskilt tydligt när noderna ligger glest, som i flyglinjenät och modern linjesjöfart, mindre tydligt när de ligger tätt, som i vägnät och telesystem. De fysiska näten hänger intimt samman med bebyggelsemönstret i stort. Städer och platser kan på aggregerad nivå ses som noder där transportleder och kommunikationsvägar löper samman.

Institutionella nät, eller organisatoriska nät som de också kallas, binder samman arbetslivets många anläggningar och enheter – sådana som producerar varor, sådana som förvaltar och sådana

som erbjuder tjänster. Näten kan vara *interna*, dvs länkarna finns inom den egna organisationen som kan vara ett företag, en koncern eller någon annan form av ekonomisk förening eller samfällighet. De interna länkarna underlättar styrning och reglering av resursflöden. Det finns nätverk som saknar nivåer och därför beskrivs som »platta«. Men ofta är de interna nätverken hierarkiska med en tydlig befälsordning och maktstruktur. *Externa* nät binder samman arbetsplatser som tillhör skilda organisationer. För att begreppet nätverk skall användas i detta sammanhang krävs att det finns beständiga beroendeförhållanden mellan de enheter som ingår. De kan bygga på överenskommelser och kontrakt mellan exempelvis kunder och leverantörer i ett omfattande produktionssystem, liksom inarbetade förtroendeband mellan företag.

Sociala och kulturella nät förenar individer och därmed kunskapsområden och sociala miljöer. De förmedlar idéer och impulser. De verkar som tätt förgrenade nervsystem i olika delar av allt samhällsliv. Det kan vara släktskap och andra sociala relationer som binder samman. Det kan vara olika former av intressegemenskap, samförstånd och gemensam kunskap. Inom denna kategori har man ofta att göra med komplexa strukturer som tillsammans bildar en närmast ogenomskådlig nätverksmorfologi. Genom att människor kan byta roller och positioner, är sociala och kulturella nät i princip flexibla. I praktiken är det dock ofta fråga om förunderligt beständiga mönster, vilket den fortsatta framställningen tydligt kommer att visa. Den *sociala väven* kommer att användas som ett begrepp synonymt med nätverk för att markera att en nätverksstruktur är mycket *tät*.²

Transportnät kan karteras. Det kan långt ifrån alltid organisatoriska och sociala nät. De senare kan vara väl manifesterade och därmed tydliga även för utomstående. Som exempel kan nämnas hotell- och butikskedjor, munkordnar och Frälsningsarmén. Men många inflytelserika nätverk uppträder förtäckta och tämligen

anonyma för dem som inte är invigda. Exempelvis den italienska maffian växte fram som ett gripbart nätverk i territorier som ständigt stod under främmande makters kontroll. Narkotikasyndikat och så kallade underjordiska organisationer spänner världsvida nät som territoriella polismakter i samverkan ofta förgäves söker spåra. Inom företagens och vetenskapens världar finner vi en blandning av väl kända och för utomstående föga kända gränsöverskridande relationer. Sannolikt växer, som vi strax skall se, de *informella* kontakternas betydelse på de *formella* kontakternas bekostnad i dessa världar.

Teoretiska utmaningar

Den i Spanien födde, i USA verksamme sociologen Manuel Castells använder begreppet *Network Society* för att karaktärisera en värld på randen till ett nytt millennium. I den världen är många av de viktigaste samhällsfunktionerna organiserade i nätverk. »Networks constitute the new social morphology of our societies, and the diffusion of networking logic substantially modifies the operation and outcomes in processes of production, experience, power and culture.«³

Castells använder också begreppet *Network State* när han beskriver den Europeiska unionen. Det är enligt Castell genom att bygga nätverk som det i själva verket blivit möjligt att skapa en union av politiskt och ekonomiskt så olika starka stater. »The image illustrates powerfully the new form of state epitomized by European institutions: *the network state. It is a state characterized by the sharing of authority (that is, in the last resort, the capacity to impose legitimized violence along) a network.*« Per definition består ett nätverk av noder och saknar geografiskt centrum i traditionell mening. Alla noder är ömsesidigt beroende av varandra. Ingen nod, inte ens den starkaste, kan ignorera de övriga, inte ens den svagaste, i en beslutsprocess.⁴

Med nätverksbegreppet följer en rad utmaningar mot traditionella synsätt inom exempelvis geografi, ekonomi och statsvetenskap. Geografer får se konventionella föreställningar om avstånd, tillgänglighet och räckvidd lösas upp. I den nya geografin kan rummet inte förutsättas vara kontinuerligt. Där är fysiska avstånd och tidsavstånd inte korrelerade på samma sätt som förr. Tillgänglighet och åtkomlighet hänger inte längre samman med var man befinner sig på en kontinuerlig yta, utan vilken position man intar i eller i förhållande till olika nodala nätverk. Från geografisk synpunkt är det med andra ord en väsentlig skillnad mellan rent *territoriell närhet* (fysisk närhet, täthet, grannskap) och *närhet i nätverk*. Städer och anläggningar kan med hjälp av utvecklade transport- och kommunikationssystem vara inom räckhåll och lätt tillgängliga i förhållande till varandra utan att ligga tätt tillsammans i fysisk mening. Människor kan vara helt anonyma för varandra fast de trängs i samma kö, samtidigt som de tänker på och känner nära samhörighet med vänner som befinner sig långt därifrån och som de inte träffat på länge.

Nätverksmorfologin medför även en ny syn på marknadsbegreppet. Inom exempelvis företagsekonomi används begreppet nätverk både för att beskriva en organisationsform *inom* företaget och för att karaktärisera samspelet *mellan* företaget och dess omgivning. Kunskaper om nätverk, som beskriver samspelet mellan företaget och dess omgivning, har vuxit fram bl a genom studier av relationer mellan köpare och säljare. I nationalekonomiska modeller är det vanligt att marknaden antas bestå av flera aktörer, helst många, som agerar oberoende av varandra. I de företagsekonomiska nätverksmodellerna är situationen en annan. Där finns det inarbetade förtroendeband mellan företag. Banden är varaktiga och har utvecklats för att reducera osäkerheten och därmed de sk transaktionskostnaderna, som inte bara har med varornas pris och transportkostnader att göra.⁵

Som den tidigare framställningen visat, har den politiska makten under århundraden knutits till territoriet. Genom allmänna val i kretsar har demokratin blivit territoriellt förankrad. Vetenskap, produktion, ekonomi och kultur däremot har knutits till nätverk allt mindre beroende av territoriella gränser. Som resultat av statsvetenskaplig forskning står det dock klart att viktiga förhandlingar, överenskommelser och beslut även inom den offentliga administrationens sfärer numera i många fall möjliggörs genom agerande i informella nätverk. Dessa så kallade *Policy networks* fungerar vid sidan av de formella beslutsvägar som författningar beskriver. Nätverken beskriver en ny politisk verklighet och skapar nya former för överläggningar. Nätverksmorfologin kan komma att innebära en dramatisk omorganisation av invändiga maktförhållanden. Därmed blir maktens demokratiska förankring inte längre lika tydlig som den varit under överskådlig tid.⁶

Med exempel från vetenskapens och företagsamhetens världar skall närmast nätverksbegreppets konkreta innebörd granskas, samtidigt som dess betydelse för en förståelse av modern samhällsutveckling kommer att belysas.

De lärdas republik

De första lärda institutionerna efter antiken var katedralskolor och skolor knutna till kloster. Det var huvudsakligen utbildning av präster som till en början bedrevs inom en arkipelag av klosterskolor. I kyrkans hägn utvecklades ett utbildningssystem autonomt i förhållande till den tidens politiska maktsfärer. På denna grund utvecklades under medeltiden ett universitetsväsende till stor del oavhängigt dynastiska stater. Det är denna avskildhet som idéhistorikern Sverker Sörlin anspelar på genom att skriva en bok med titeln *De lärdas republik*, ett rike utan land.⁷

Inte oomstritt räknas lärosätet i Bologna som Europas äldsta universitet, grundat 1088. Universitetet i Paris anses vara något yngre. Dessa båda blev i olika avseenden stilbildande för senare medeltida lärosäten. I Bologna var det studenter som slog sig samman i ett skrå eller gille, på latin *universitas*, som kunde anställa och avskeda professorer. I Paris var det lärarna som skapade *universitas magistrorum*. Lärare och undervisning organiserades i *fakulteter*, senare även andra ämnesgrupperingar med samma dignitet. Det var inom dessa grupperingar, och de ämnen som hörde till dem, som enhetliga normer och disciplinär kvalitetskontroll växte fram. Utåt syntes detta i undervisningens innehåll och de mästarbrev, diplom och insignier som universitetet kunde dela ut. Med denna disciplinära organisation som grund kunde universitetet utveckla autonoma nätverk.

Universitetet blev med tiden de varaktigaste monumenten över europeisk medeltidskultur, vid sidan av katedralerna. Universitetens spridningsmönster stämmer väl med geografisk teori för spridning av innovationer. Nya tillkom till en början som nära avknoppningar till gamla, därefter allt längre bort. Efter hand blev nya härdar utgångspunkter för sekundära spridningsförlopp. Universitetet i Padua blev till efter utflyttning från Bologna. Universitetet i Oxford tillkom i slutet av 1100-talet som en avläggare till Paris. Under 1200- och 1300-talen tätnade den akademiska arkipelagen inom det romanska språkområdet. Germanska och slaviska områden nåddes under senare hälften av 1300-talet med universitet i Prag, Wien, Köln, Erfurt, Heidelberg och Krakow. Med universitetet i Rostock nådde det kontinentala nätverket fram till Östersjön. I Uppsala fick Norden sitt första universitet 1477. Då fanns det redan ett lärosäte i Lund, inrättat 1438 i anslutning till franciskanernas kloster. Det hade dock inte ett universitets status, utan räknades som ett *studium generale*, en skola vid vilken man kunde avlägga dåtidens lägsta lärdomsgrad, baccalaurus.⁸

Intellektuell trafik band samman enheterna i den akademiska arkipelagen. Studenter från olika delar av Europa sökte sig till de lärosäten som åtnjöt prestige och hade goda lärare. Studenterna vandrade på samma sätt som gesäller och senare konstnärer och musiker gjorde, föga medvetna om de gränser de passerade på vägen. Lärarna flyttade ofta mellan universiteten och bidrog på så sätt till att skapa ett vetenskapssamhälle i ständig förändring. Latinet som gemensamt språk var viktigt för denna rörlighet och gemenskap. Relativt få föddes med latinet som modersmål. De som lärde sig latin kom att tillhöra en tvåspråkig *intelligentia*. Med boktryckarkonsten fick forskning och undervisning ett medium som gav verksamheten kontinuitet och stadga. Boken hade en permanent form som kunde reproduceras, till en början visserligen i begränsade upplagor. Få kunde läsa och universiteten förblev länge litterata rev i en illitterat ocean. De som utbildades där blev förmedlare mellan folkspråk och latin. Av alla böcker som trycktes före år 1500 var enligt uppgift 77 procent skrivna på latin.⁹

Med reformationen, växande kungamakt och territoriella ambitioner ändrades universitetens roll och ställning efter hand. I Norden klipptes banden med den katolska kyrkan. Därmed stängdes för en tid många av de gamla inflytelsevägar som berört den romanska delen av Europa. I stället blev orienteringen mot det germanska språkområdet, Europas protestantiska och reformerta delar, tydlig. När nationella enhetsstater började formeras i Europa under 1500- och 1600-talen engagerades kunskapsvärden och den högre undervisningen i denna formering. Vetenskap och högre undervisning inleddades i och omgärdades av framväxande enhetsstater som Frankrike, England, Danmark-Norge och Sverige-Finland. Bibeln översattes till folkspråk. Biblioteken blev nationella.

Universitet i perifera gränsområden i förhållande till rikets centrum betraktades som intellektuella bastioner. På nordisk botten är

Lunds universitet ett exempel typiskt för sin tid. Det invigdes 1668 i syfte att påskynda försvenskningen av danskt land som Sverige ockuperat. Svenska myndigheter försökte på olika sätt förhindra att sydsvenska studenter sökte sig till Köpenhamns universitet som de tidigare gjort. De som utbildade sig där förbjöds att söka tjänst på svenska sidan av Öresund (se vidare kapitel 9).

När forskare – särskilt naturvetare, medicinare och tekniker – under 1700-talet reste utomlands, var det ofta för att i sann merkantilistisk anda hämta hem kunskaper och kompetens till det egna rikets gagn. 1800-talet blev ett århundrade av nationella manifestationer. Även den högre undervisningen och forskningen togs i nationens tjänst. I Norden, liksom i andra delar av Europa, inrättades statliga läroverk, tekniska skolor, verkstadsskolor och lantbruksskolor. Specialhögskolor tillkom vid sidan av gamla universitet. Syftet var att vid dessa bedriva kvalificerad yrkesutbildning jämte forskning. Så gott som alla offentliga karriärvägar, och den helt övervägande delen av befordringsmöjligheterna inom näringslivet, var omgärdade av Europas nationella gränser. De miljoner som emigrerade under denna tid var till helt övervägande del tjänstefolk och jordlösa bönder utan formell utbildning.

Det stora genombrottet för vetenskapen, nu helt i de enskilda staternas tjänst, kom under andra världskriget. I krigförande länder engagerades universiteten och företagens forskningsavdelningar i det totala kriget. I Tyskland inkallades framstående tekniker och naturvetare till taggtrådsomgärdade forskarläger, 1940-talets forskarbyar, för att konstruera nya vapen. I USA drogs kompetenser samman i hemliga laboratorier. Forskning, som under fredsförhållanden sannolikt tagit årtionden i anspråk, genomfördes under loppet av ett par år. Hela industristäder för tillämpad forskning och utvecklingsarbete byggdes i en hast.

Efter kriget har forskning och högre utbildning ökat ofantligt i omfång och allmän betydelse. Tillväxten har fått en sådan sprid-

ning att den är svår att mäta. Förr var högre utbildning och forskning förbehållen en exklusiv elit. I dag går mellan en tredjedel och hälften av en årskull i avancerade industriländer till eftergymnasial utbildning. Forskning och högre utbildning ses som en grundförutsättning för kulturell, teknisk och ekonomisk utveckling. Industrins förmåga att konkurrera utomlands är beroende av den inhemska forskningens framsteg och utbildningens kvalitet. Spridd är också uppfattningen att högre utbildning och forskning är en väsentlig drivkraft bakom regional utveckling. I nordiska länder har grundandet av nya universitet, distrikthögskolor och regionala högskolor dessutom utnyttjats som regionalpolitiskt medel (se vidare kapitel 8).

Fortfarande diskuteras forskningens expansion och betydelse huvudsakligen som en nationell angelägenhet. Men samtidigt är det utan tvekan så att forsknings- och utvecklingsarbete i allt högre grad bedrivs i internationella nätverk utanför de enskilda staternas kontroll, trots att de på många håll fortfarande finansierar betydande delar av verksamheten. Vetenskapen har brutit sig ut ur nationella ramar och opererar allt mer i nätverksstrukturer som i mångt och mycket liknar dem som fanns under Europas medeltid. I en arkipelag av lärosäten och forskningsenheter binds platser samman av ett nät av gränsöverskridande relationer.

Vetenskapens värld är i dag i högre grad än någonsin ett mäktigt kommunikationssystem. Forskning och kunskapsutveckling bygger på att idéer sprids och information cirkulerar. I en kreativ process kombineras informationsbitar på nya, ofta överraskande sätt. Genom undervisning förmedlas nyheterna till andra. Vetenskapens nätverk och gemenskap används inte bara för att förmedla idéer och synsätt. De används också för kontroll, kritik och erkännande.

Det *formella* samarbetet mellan lärosäten och forskningsenheter har ökat kraftigt. Varje universitet och högskola med självaktning

har i dag internationella sekretariat. För några år sedan hade de flesta enstaka avtal med utländska motsvarigheter, i dag i många fall hundratals. Det är samarbetsavtal av varierande slag och överenskommelser om utbyte av studenter. Allt fler avtal och allt större del av internationella forskningsanslag administreras av den Europeiska unionen. Det ligger nära till hands att tala om en djungel av formella relationer, vars samlade betydelse ännu är svår att bedöma. Vid sidan av denna av universiteten centralt organiserade verksamhet finns dock en annan som växer ännu snabbare och som sannolikt har betydligt större betydelse. Det är *informella* kontakter mellan forskare direkt och informella samarbetsprojekt mellan spridda forskningsmiljöer. Det är ett samarbete som sätter spår i litteratur, i korrespondens och som stöds av livliga telekontakter. Det är samarbete och informationsutbyte som leder till att fler och fler forskare allt oftare möts på arbetsmöten, symposier, konferenser och kongresser. Forskare hör till vår tids flitigaste resenärer.¹⁰

Boken är fortfarande sinnebilden för ett vetenskapligt kommunikationssystem. Böcker kan lagras. De kan spridas. De kan läsas av många. De kan läsas om, helt eller i delar. De underlättar värdering, eftertanke, kontroll och kritisk granskning. Forskare vinner till stor del erkännande genom att skriva. Aldrig tidigare har det skrivits så mycket vetenskapliga böcker och artiklar som nu, de flesta på engelska, vår tids lingua franca. *Bibliometriska studier*, som utgår från samförfattarskap och referenser, har kommit på modet. Det finns i dag omfattande vetenskapliga citeringsindex (Science Citation Index) inom olika ämnesområden. De visar bl a hur informationen cirkulerar tämligen fritt i förhållande till nationella gränser, men i förvånansvärt slutna disciplinära kretsar. De visar också hur olika författare, och därmed olika forskningsmiljöer, från tid till annan utövat ett dominerande inflytande inom ett ämnesområde. Samförfattarskapet i den vetenskapliga världen har ökat under senare år. Artiklar med flera författare är numera vanligt förekommande i

välrenommerade vetenskapliga tidskrifter och i ett växande antal antologier.¹¹

Forskare har hört till de flitigaste brevskrivarna i vår historia. Ända fram till omkring 1970 kunde korrespondens med fördel användas för att kartlägga enskilda forskares kontakter med omvärlden. Därefter tog telemedia – telefon, telefax och datorer i nätverk – successivt över betydande delar av denna postala trafik. Dessa kontaktformer fungerar i stor utsträckning som en stöd-funktion. Direkta personkontakter, brev och telefonkontakter är nära kopplade till varandra.

Samtal och personliga möten har varit, är och torde alltid förbli den viktigaste formen för överföring av information inom vetenskapens värld. Historiskt hänger detta förhållande naturligtvis samman med att inga media fanns som kunde konkurrera. Det var enbart genom muntlig framställning som kunskaper förmedlades och gick i arv mellan generationer. Sokrates lämnade inga skrifter efter sig. Platon skrev, men det var i dialogens form som lärdomen i första hand spreds bland eleverna i Akademia på 300-talet före Kristus. Under århundraden blev skriften sedan ett sätt att skydda informationen undan människors glömska.

Den muntliga framställningens betydelse i vår egen tid får mera sökas i den djupare innebörden av begreppet att »tala samman«. Tekniska hjälpmedel förmår inte förmedla alla de intryck som direkta personkontakter kan ge. Alla hittills kända media fungerar som filter för information. Samtalet erbjuder dessutom möjligheter till dialog och omedelbar respons. I debatt och diskussion prövas utan fördröjning argument och idéer. Replikskiftet under en väl genomförd disputation kan tjäna som exempel. Av undersökningar som genomförts framgår att forskare i dag i genomsnitt använder mer än hälften av sin arbetstid åt samtal. Internationella kongresser, symposier, arbetsmöten och seminarier har ökat ofantligt under senare år, liksom antalet deltagare. Den sociala kommu-

nikationens betydelse och behovet av direkta möten och kontakter blir föremål för fördjupad granskning i kapitel 7.

Statslösa företag

Att ekonomi är en nationell angelägenhet är en föreställning vi levat med i åtminstone 400 år. Nationer är inte bara politiska och militära makter. De är också ett slags ekonomiska »väsen« som skapar välstånd för sina medborgare. Välstånd skapas och välstånd försvinner genom ekonomisk konkurrens mellan stora territorier. Adam Smith tecknade de teoretiska ramarna för en sådan uppfattning redan 1776.¹²

Sedan den tiden har det ekonomiska tänkandet till stor del gått hand i hand med den moderna nationalstatens och välfärdsstatens framväxt. I de klassiska teoretikernas värld rådde territoriell ordning och reda och ett betydande mått av förutsägbarhet. Internationell konkurrens var liktydig med utrikeshandel. De produkter man handlade med kom från företag som producerade sina varor till övervägande del inom det egna landets gränser. Bruttonationalprodukter, nationella handelsbalanser, nationell tillväxt, nationellt välstånd och nationellt sparande var mätbara och meningsfulla storheter.

När sedan enskilda företag började uppträda som kosmopoliter och etablera verksamheter utanför det egna landets gränser, blev den ekonomiska ordningen mindre klar. Att den på vetenskap och teknologi grundade industriella produktionsformen håller på att lösgöra sig från sin bundenhet vid statsterritoriet är i och för sig inget nytt. Enligt den finländske filosofen Georg Henrik von Wright, för att ta ett exempel, fanns industrins strävan att överskrida staters gränser redan i industrialismens barndom. Råvaror måste importeras, färdiga produkter exporteras. Därför fanns redan från början ett motsatsförhållande mellan de politiska

system som territorialstaterna byggde och de produktionsformer som företagen organiserade.

Under 1800-talet förblev denna motsättning latent genom att staterna utvidgade sina territorier. von Wright ser således kolonialismen som statsmakternas försök att anpassa sina territorier efter produktionens växande intressesfärer. Inte bara stormakterna Storbritannien, Frankrike och Tyskland, utan också små länder som Belgien och Nederländerna, växte till imperier. Under kolonialismens tid levde industri och stater i ett slags territoriellt samförstånd med varandra. Konkurrensen mellan stora företag om utländska marknader och resurser hade samma inriktning som rivaliteten mellan stater om makten. Den territoriella harmonin mellan ekonomiska och politiska intressen rubbades i grunden när det koloniala systemet avvecklades och staterna drog sig tillbaka innanför moderländernas skal. Under två världskrig, och i skuggan av de problem som följde på dessa, blottades inte denna spänning helt.¹³

Oavsett om vi delar denna syn på historien eller ej, är det uppenbart att den tekniskt-industriella och den politiska sfären inte längre passar särskilt bra ihop. Spänningen dem emellan växer och har fått problematiska proportioner under 1970- och 1980-talen. Stora företag bryter sig ut ur traditionella politiska och sociala ramar, på sätt som vetenskap och kulturliv sedan länge gjort. Nu gäller det inte längre bara anpassning till marknadens utbredning och avlägsna råvarutillgångar. Genom utlandsetableringar, uppköp, fusioner, korsvist ägande, allianser och samarbetsavtal utvecklas härvor av gränsöverskridande nätverk, med växlande ägarförhållanden och flytande fosterländska lojaliteter. Den nya tidens statslösa organisationer kan bara delvis kontrolleras och påverkas inom territoriellt avgränsade nationella beslutssystem. Genom nya strategier för samarbete och specialisering inom nätverk kan företag samtidigt utnyttja flera länders skilda förutsättningar för produktion.

Vilken omfattning har då de *autonoma nätverk* som brutit sig ut ur sina traditionella nationella ramar? Så länge vi enbart håller oss till sk transnationella företag, dvs företag och koncerner med verksamhet i flera länder samtidigt, finns vissa uppgifter att tillgå. Enligt exempelvis 1993 års *World Investment Report* från FN kontrollerar 37 000 transnationella företag en tredjedel av alla privatägda produktionsmedel i världen. Det är till stor del fråga om stora företag, till vilka räknas inte bara industriföretag utan också handels- och serviceföretag.

Sett i ett enskilt lands perspektiv kan de autonoma nätverkens omfattning framstå som överväldigande, särskilt om man väljer ett litet, ekonomiskt avancerat land som Sverige som exempel. Av de 37 000 företag som FN redovisar räknas 3 500 som svenska. Det är lika många som Japan har, nästan dubbelt så många som Frankrike och mer är tio gånger så många som Italien har.¹⁴ När det gäller att bryta sig ut ur den nationella ramen kan svensk industri i förhållande till sin storlek betecknas som unik. Vi tycks närma oss en situation där svensk industri, eller åtminstone det många hemmavid fortfarande föredrar att kalla för svensk industri, erbjuder lika många arbetstillfällen utomlands som hemma.

År 1994 omsatte Sveriges 20 största företag tillsammans mer än 1 000 miljarder kronor vid sina anläggningar på olika håll i världen. Det är ett belopp som är mer än dubbelt så stort som värdet av hela den svenska exporten, eller hälften av landets hela BNP. Dessa företag hade 1994 sammanlagt 775 000 anställda. Det är fler än det sammanlagda antalet anställda inom industrin i Sverige enligt officiell industristatistik. Listan över de stora företagen (tabell 1) uppstår stora verkstadsföretag, stora skogskoncerner, läkemedelsindustrier och ett par stora byggnadsföretag.

De gränsöverskridande nätverksbyggna är, som redan antytts, inga nya företeelser. De har pågått ända sedan slutet av förra århundradet. Till en början hade etableringarna i utlandet emeller-

tid en blygsam omfattning i jämförelse med den verksamhet som samtidigt bedrevs i hemlandet. Mellan åren 1980, 1990 och 1994 har utlandsengagemangen fått en sådan omfattning att de vida överträffar verksamheten hemma, vilket framgår av de tre sista kolumnerna i tabell 1.

TABELL 1. Sveriges 20 största industriföretag 1994.

<i>Företag</i>	<i>Omsätt- ning 1994 miljarder SEK</i>	<i>Antal anställda 1994 1000-tal</i>	<i>Därav % utom- lands 1980</i>	<i>Därav % utom- lands 1990</i>	<i>Därav % utom- lands 1994</i>
1. Asea Brown Boveri, ABB	230	207	25	85	80
2. Volvo	156	74	28	32	69
3. Electrolux	108	109	60	82	85
4. Ericsson	83	74	58	56	—
5. Tetra Laval	63	37	—	—	92
6. Stora	49	27	12	68	86
7. Svenska Cellulosa, SCA	34	24	32	65	92
8. Sv Kullagerfabr, SKF	33	40	81	90	94
9. Skanska	32	29	—	—	81
10. Astra	29	14	—	—	95
<i>Summa 1-10</i>	817	635			
11. Axel Johnsons-gruppen	28	11	—	—	—
12. Pharmacia	26	19	—	—	94
13. Sandvik	25	29	—	—	90
14. Atlas Copco	21	18	68	80	97
15. MoDo	20	11	—	23	92
16. Trelleborg	20	12	—	—	93
17. Saab Automobil	19	7	—	—	94
18. Assi Domän	17	12	—	53	93
19. Avesta Sheffield	17	8	—	—	96
20. NCC	17	13	—	—	89
<i>Summa 1-20</i>	1 027	775			

Källa: ¹⁵

Med hänsyn tagen till sk korsvis ägande blir bilden av de gränsöverskridande nätverken mycket komplicerad. Många av de svenska företag som engagerar sig utomlands ägs i sin tur delvis av utländska investerare. Man räknar med att utlänningar ägde mer än en tredjedel av börsvärdet på de 30 största företagen år 1995. Mer än varannan Ericsson- och nästan varannan Astra-aktie ägdes av utlänningar, för att ta ett par exempel.¹⁶

Betydelsen för det enskilda landet av omfattande etableringar utomlands kan diskuteras. Den hänger delvis samman med vilken grad av internationalisering det är fråga om och vilka funktioner inom företagen som hamnar utanför gränserna. Det är vanligt att tala om att organisatoriska nätverk utanför enskilda staters kontroll utvecklas i steg. I ett första steg är det fråga om utrikes handel utan egen närvaro på främmande mark. Ofta anlitas inhemska agenter. Senare steg leder till egna anläggningar och ökat engagemang på plats utanför hemlandets gränser. Med hänsyn till vilka funktioner som flyttar ut och hur ägarförhållandena förändras talas om olika *grader av internationalisering*: Första graden innebär att företag etablerar eller ökar produktion vid tillverkande anläggningar i utlandet. Andra graden inbegriper anläggningar för marknadsföring, ledande funktioner och forskning. Tredje graden används som beteckning på ett tillstånd när det inte längre går att klart urskilja geografiska ägarförhållanden. Fjärde graden innefattar att huvudkontor och överordnad, central ledning flyttar ut. Företaget har bytt nationalitet eller bör snarare betraktas som statslöst.¹⁷

För att återgå till tabell 1, är det tveksamt om alla exemplen där kan kallas svenska. Asea Brown Boveri (ABB) är registrerat som schweiziskt företag, men ägs till 50 procent av det i Sverige registrerade företaget ASEA.¹⁸ Det är i så motto statslöst. Själv kallar det sig »multidomestic«. Det kan om det vill presentera sig som ett svenskt företag när det konkurrerar i Östeuropa. Det kan framträda som ett schweiziskt företag i Brasilien och som ett tyskt i diskus-

sioner med EU-kommissionen. Numera kan det också säga sig vara amerikanskt.

SKF, tidigare AB Svenska Kullagerfabriken, presenterar sig i dag som ett »renodlat internationellt företag«. Det hade 1991 verksamhet i 130 länder. I 19 länder fanns sammanlagt 100 fabriker för tillverkning av kullager. I 50 länder fanns totalt 100 fasta försäljningskontor och 8 000 distributörer av annat slag. Till och med den svenska skogsindustrin – traditionellt känd som råvarubunden och dominerande i svensk export – har i betydande omfattning flyttat utomlands.¹⁹

Hittills har framställningen enbart ägnats sådana autonoma nätverk som får stadga genom ägarförhållanden och organisatoriska regelverk, dvs genom företags- och koncernbildningar. Men det finns naturligtvis många friare former, som likväl kan vara både beständiga och mycket betydelsefulla. Sådana nätverk innefattar horisontella och vertikala integrationer mellan underleverantörer, serviceföretag och hopsättningsfabriker, som samverkar i omfattande produktionssystem. Den totala omfattningen av sådana komplex kan vi bara ana. Till delar ligger de inneslutna av nationella och regionala gränser, men mycket tyder på att de alltmer utvecklas till överskådliga transnationella komplex.

Den nationella ekonomins framtid

Med den stegvisa utveckling som beskrivits bör det rimligen bli allt svårare att föra ekonomisk politik inom nationella ramar. Bland de många som under senare år pekat på detta problem märks den tidigare amerikanske arbetsmarknadsministern Robert B Reich, professor vid Harvard. I sin bok *The Work of Nations* beskriver han denna stegvisa omvandlingsprocess sedd från amerikansk horisont.

Vid sekelskiftet hade den ekonomiska nationalismen etablerats i länder världen runt. Medborgare i USA, Storbritannien, Tyskland, Frankrike, Italien, Japan och andra länder kunde se hur deras personliga välstånd var knutet till den egna nationens ekonomiska styrka. Kring 1950 fanns det dessutom mycket klara samband mellan de stora företagens framgångar, landets ekonomi och den enskilde medborgarens privata välfärd. Sedan dess har produktionen, och då särskilt de betydande delar som kontrolleras av stora företag, förlorat mycket av sin nationella identitet. Nationella flaggskepp har förvandlats till kosmopolitiska företag och statslösa koncerner. Företagsamheten har utvecklat världsomspännande nät, i vilka pengar och information kan cirkulera tämligen fritt. De näten besväras inte nämnvärt av geografiska gränser. De kan hölja sig i den nationella klädnad som för stunden sitter bekvämast.

Samtidigt blir det allt svårare att fastställa varifrån en vara ursprungligen kommer. Den kan bestå av delar som tillverkats och arbeten som utförts i vitt skilda produktionsmiljöer. En inte ovanlig kombination när det gäller »amerikanska« produkter är att den finansiella samordningen har sitt säte i USA, medan formgivningen av produkten sker i Italien och Tyskland. Avancerade tekniska komponenter kommer från Japan, mindre avancerade från Taiwan och Singapore. Den databehandling som fordras utförs på Irland och Barbados. Reklam och marknadsföring sköter företag i Storbritannien om.

Vi går nu igenom en period som kommer att omvandla nästa århundrades politiska och ekonomiska förhållanden i grunden. Det blir inte längre några *nationella* produkter eller teknologier, inga nationella företag, inga nationella industrier. De nationella ekonomierna kommer att försvinna, i varje fall i den form de har haft hittills. Det enda som alltjämt kommer att vara rotat inom nationsgränserna är de människor som utgör en nation. Varje nations främsta tillgång blir dess medborgares färdigheter och kunskaper. Varje nations främsta poli-

tiska uppgift blir att bemästra den globala ekonomins centrifugalkrafter som sliter i banden mellan medborgarna, ger ännu större välstånd åt de mest kunniga och förpassar de mindre kunniga till en tillvaro med sjunkande levnadsstandard.²⁰

Robert B Reich kopplar i citatet nationsbegreppet till befolkningen. Det är en koppling som känns igen från delar av framställningen i kapitel 1. Dessutom lyfts kunskaper och mänskliga färdigheter fram som framtidens viktigaste resurs. Vid horisonten skymtar ett samhälle där välstånd i ännu högre grad än nu skapas genom utbildning och kompetensutveckling. En hotbild tecknas som innebär att välståndet i framtiden kommer att öka för de mest kunniga, samtidigt som de mindre kunniga kommer att få sin levnadsstandard försämrad. Fram tonar bilden av ett »dualt«, tudelat, samhälle präglad av stora ojämlikheter, skillnader mellan sociala grupper och skillnader mellan geografiska områden.

Som närmare kommer att beröras i den fortsatta framställningen, kommer den antydda utvecklingen sannolikt att i sitt sköte bära betydande geografiska omfördelningar av ekonomiska aktiviteter och välstånd. Det kan ske genom att framtidens näringsliv mer än nu dras till och utvecklas i områden där attraktiva mänskliga resurser finns, t ex vissa storstadsområden och universitetsorter. Men det är samtidigt möjligt att dualiteten tar sig andra uttryck. I det ekonomiska landskapet kan komma att uppträda en rörlig grupp av välutbildade människor med många bostadsorter runt om i världen att välja på, och mellan vilka de också flyttar för att öka sitt välstånd. De bildar det framtida samhällets »rytteri«. I samma landskap kan komma att leva »fotsoldater«, med låg utbildning och små möjligheter att flytta sig till höjd levnadsstandard.

Oavsett hur det duala samhället kommer att gestaltas, kommer det att rymma betydande skillnader, socialt och geografiskt. Hitills har de fördelningsfrågor som sådana ojämlikheter väckt huvudsakligen hanterats inom nationella ramar. Men som den

ungersk-amerikanske fondförvaltaren George Soros framhåller, har näringslivets globalisering allvarligt försvagat staternas möjligheter att sörja för medborgarnas välfärd, eftersom kapital kan undfly beskattning mycket lättare än vad arbete kan.²¹

NOTER

1. Definitionen av nätverksbegreppet följer i stort sett framställningen i Törnqvist C. (1996): *Sverige i nätverkens Europa. Gränsöverskridandets former och villkor*. Liber-Hermods, Malmö.

2. Begreppet har bl a föreslagits av Torsten Hägerstrand (1995): Resandet och den sociala väven, *Färdande och resande*. KBF, Stockholm.

3. Castells M. (1996): *The Rise of the Network Society*, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I. Blackwell Publishers, Oxford.

4. Castells M. (1998): *End of Millennium*, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume III. Blackwell Publishers, Oxford. Citat från s 332.

5. Håkansson H. (1989): *Corporate Technological Behaviour: Co-Operation and Network*; Malmberg B. (1990): *The Effects of External Ownership*. Geografiska regionstudier Nr 24, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala; Christensen P.R. et al (1990): Firms in Network: Concepts, Spatial Impacts and Policy Implications, i Illeris S. Jakobsen red (1990): *Networks and Regional Development*. NordREFO 1990:1; Axelsson B., Easton C. red (1992): *Industrial Networks: A New View of Reality*. London & New York. Se också kapitel 4 i Castells M. (1996): O.a.a.

6. Se olika artiklar i Stenelo L-G., Jerneck M. red (1996): *The Bargaining Democracy*. Lund University Press, Lund.

7. Sörlin S. (1994): *De lärdas republik. Om vetenskapens internationella tendenser*. Liber-Hermods, Malmö.

8. Universitetens utveckling i Europa som ett geografiskt innovationsförlopp har beskrivits av Kerstin Cederlund i en svit av kartor som bl a redovisas i *Sverige i världen*, Sveriges Nationalatlas (SNA). Bra Böcker, Höganäs, 1993. Se också Buttiner A. (1989): *The Wake of Erasmus*. Lund University Press, Lund.

9. Andersson B. (1993): *Den föreställda gemenskapen*. Daidalos, Göteborg.

10. Cederlund K. (1995): *Universitet i internationella nätverk*. Rapporter och notiser 140. Inst för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet, Lund.

11. Som exempel på hur bibliometriska studier använts se t ex Persson O. (1980): *Informell kommunikation bland forskare och tekniker*, Research Reports from the

Department of Sociology University of Umeå, no 56. Umeå; Persson O. (1983): *Svensk kunskapsimport – några indikatorer*, Inforsk Papers on Communication Studies, no 19. Umeå; Nørretranders. Haaland T. (1990): *Dansk dynamit. Dansk forsknings internationale status vurderet ud fra bibliometriske indikatorer*, Forskningspolitik 8. Forskningspolitisk råd, Köpenhamn.

12. Smith A. (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Senare upplagor har publicerats under titeln *The Wealth of Nations*. Den svenska titeln är *Folkens västånd*. Lund 1909.

13. von Wright G.H. (1993): *Myten om framsteget*. Bonniers, Stockholm.

14. *World Investment Report*. Unctad, FN, 1993.

15. Materialet har sammanställts av Ulf Erlandsson för att ingå i *Sverige i världen*, Sveriges Nationalatlas (SNA). Bra Böcker, Höganäs, 1993. Det har senare kompletterats. Uppgifterna har hämtats från företagens årsredovisningar och diverse sammanställningar. Uppgifterna kan ibland variera något mellan olika källor, dock inte i den utsträckning att de kan påverka de slutsatser som dras.

16. De luckor som finns i tabell 1 är i första hand en följd av att de företagsbildningar som registrerades 1994 inte hade motsvarande former och omfattning 1980 och 1990. I samband med fusioner och uppköp har namn och ägarförhållanden ändrats. Uppgifterna om utländskt ägande i svenska företag är hämtade ur Sundqvist S-I. (1995): Börsen på väg ut ur Sverige, *Dagens Nyheter*, 6 aug.

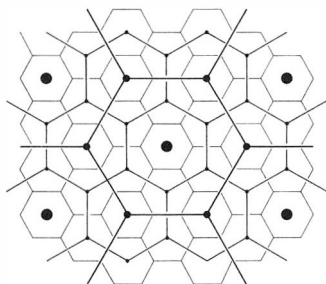
17. Se t ex: Nordström K. (1991): *The Internationalization Process of the Firm – Searching for New Patterns and Explanations*. Institute of International Business, Stockholm; Dunning J.H. (1977): Trade, Location of Economic Activity and the MNE: a Search for an Eclectic Approach, i Ohlin B., Hesselborn P-O., Wijkman P. (1977): *The International Allocation of Economic Activity*. The Macmillan Press, London; Dunning J.H. (1980): Towards an Eclectic Theory of International Production: some Empirical Tests, *Journal of International Business Studies*, 11; Dunning J.H. (1981): *International Production and the Multinational Enterprise*. George Allen and Unwin, London.

18. SOU 1995:4 Långtidsutredningen 1995, s 114.

19. Nilsson J-E. (1991): *Svensk massa- och pappersindustri i förändring*. Industridepartementet Ds 1991:35, Stockholm.

20. Reich R.B. (1991): *The Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st century Capitalism*. Alfred A. Knopf, Inc., New York; Reich R.B. (1994): *Arbetsmarknad inför 2000-talet*. SNS Förlag, Stockholm. (Översättning av föregående)

21. Soros G. (1997): Kapitalismen går mot sammanbrott, *Dagens Nyheter*; 23 dec.

KAPITEL 5: *Regionernas välstånd*

EKONOMIER OCH näringsliv blir alltmer utlandsberoende och internationellt rörliga. Allt tydligare träder konturerna av ett gränslöst flödessamhälle med globala dimensioner fram. I denna värld förlorar den traditionella territorialstaten något av den betydelse den haft allt sedan 1800-talets dagar. I den nya världen är det i stället en annan, vanligen betydligt mindre geografisk enhet som åter tilldrar sig intresse. Det är regionen som på nytt uppfattas som bärare av Europas egenart – mångfald och variation. Det finns en omfattande forskning som tydligt visar att regionerna växer i styrka när territorialstaterna tappar kraft. Globalisering går hand i hand med regional pånyttfödelse. De två utvecklingslinjerna förstärker ömsesidigt varandra. Även i en sedan gammalt centralstyrd stat som Sverige uppfattas den regionala nivån, mellan den nationella och den snävt lokala, som alltmer betydelsefull.

Med denna ansats betecknar begreppet region således ett område som är mindre än en ordinär territorialstat, men större än en primärkommun. Regionen uppfattas med andra ord som en storhet på en nivå mellan den nationella och den lokala, ett område liktydigt med trakt, landskap eller provins. Vi tar därmed avstånd

från att använda region som beteckning på stora territoriella enheter, så som makroregioner som Medelhavsregionen, Stillahavsregionen, Östersjöregionen och Barentsregionen.

Historiens geografiska byggstenar

»Den enda sociala och politiska enhet som hade någon betydelse utanför byns eller bygdens stängda horisont var regionen. Det var med regionen folk identifierade sig i första hand. Regionen var inte som riket en politisk skapelse, den var inte klädd efter utredande, deliberande, filosoferande och marscherande. Regionen var en spontan ordning, som växte fram utan huvudskallerunk: Den kultur som gick att skåda där var sprungen ur en åldrig enhet i ekologi, ekonomi och kommunikationer.« Så har historikern Peter Englund beskrivit regionens betydelse som territoriell enhet i människors sinnen i äldre tid.¹

Beskrivningar av vardagsliv, bosättning och handel i Europa från medeltid till långt in på 1800-tal ger bilden av en *regional mosaik*. Som tidigare nämnts, var det i ett grannskap som människors medvetanderum, erfarenhetsdomän och därmed *identitet* växte fram. Starka vertikala relationer band samman *natur* och *kultur*. Idévärldar och försörjning präglades av den fysiska miljön och nära liggande resurser. Därom vittnar regionalgeografiska arbeten, klassiska från tiden kring sekelskiftet liksom nyare arbeten från första hälften av vårt eget sekel. Försörjningen med mat, liksom produktionen av varor och tjänster, var huvudsakligen organiserade i geografiskt slutna, självförsörjande enheter, ett närmast atomistiskt produktionssystem. Utanför detta system fanns en tunn marknadsekonomi med spridda marknader och växande städer. Fjärrhandeln var av blygsam omfattning och en resande elit spände fina nät över den regionala mosaiken. Den politiska splittring och mångfald som tidigare berörts var således väl anpassad efter

etniska, kulturella och ekonomiska förhållanden under samma tid.²

En viktig orsak till den regionala splittringen och slutenheten i äldre tid var naturligtvis en besvärande *fysisk avståndsfriktion*. Vattenvägar erbjöd de bästa möjligheterna att transportera gods och människor. Landsvägarna var få och primitiva. Meddelanden kunde bara överföras med bud. Informationsöverföring tog veckor och månader. Den sociala kommunikation som alltid är nödvändig för sammanhållning och gemenskap krävde i äldre tider att människor var inom synhåll för varandra och att de kunde föra samtal. Detta var en ordning som varade under lång tid i europeisk historia. Napoleon kunde inte färdas fortare än Julius Caesar.³

Regionbegreppet i vår tid

Inför en granskning av regionernas betydelse i vår egen tid finns det anledning att något begrunda regionbegreppets innebörd. Problemet är att begreppet kommit att användas i de mest skiftande betydelser och sammanhang. Även om vi, som gjordes i inledningen till detta kapitel, utesluter sk makroregioner och koncentrerar intresset till mindre territoriella enheter, står vi inför ett mångtydigt begrepp. Tabell 2 är ett försök till grov sortering.

Som berördes i inledningen, var det naturförhållanden som i äldre tider satte regionala gränser. Sjöleder, vattendrag och primitiva vägar i dalgångar och på slättland förenade. Bergsområden och skogar skilde åt. Transportmöjligheter formade också tidigt det europeiska bebyggelsemönstret, ett mönster som i sina huvuddrag förändrats obetydligt under en tid av flera hundra år. Italiens och Spaniens regioner, liksom Schweiz kantoner är exempel på *naturgeografiska regioner*. I Sverige är norrländska älvdalar och de flesta landskapen liknande exempel, i Norge fjorddalar, i Danmark öar och i Finland näs.

TABELL 2. Regiontyper och avgränsningsprinciper.

<i>Indelningsgrund</i>	<i>Avgränsningsprincip</i>	<i>Exempel</i>
NATUR	Transportmöjligheter	Öar, halvöar, slättland, dalgångar
KULTUR	Språklig, etnisk och kulturell likhet Gemensam historia och religion	Baskien, Katalonien, Wales, Skottland, Vallonien, Sicilien, Lombardiet
FUNKTION	Faktiska godstransporter, resor och kontakter	Städer och andra centrala orter med omland
FÖRVALTNING	Territoriell räckvidd för beslut och regelverk	Delstater, departement, kantoner, grevskap, län, planeringsområden

Den etniska och kulturella regionen skapades i äldre tider inte sällan innanför sådana naturliga barriärer som just beskrivits. Dess anmärkningsvärda beständighet har dock knappast med transportproblem att göra, utan med allt sådant som brukar kallas identitet. Det är ett dubbelbottnat begrepp. Det syftar på avskildhet och avgränsning, samtidigt som det anspelar på likhet och gemenskap – avskildhet utåt, gemenskap inåt. Identiteten bygger på språklig, kulturell och etnisk likhet, ofta på gemensam historia och religion. Europas mångfald och variation bärs till stor del upp av dessa identitetsregioner.

Den funktionella regionen låter sig avgränsas i förhållande till omgivningen genom de resor, transporter, kontakter och andra beroendeförhållanden som funktionellt kopplar samman människor och anläggningar. Regiontypen brukar kallas *centrerad*, då den vanligen har en tydlig kärna i form av ett större centrum. Enligt den centralortsteorin avtar de centrala orternas inflytande med

avståndet ut till en omlandsgräns, där en annan ords inflytande tar över och drar åt annat håll. Det är en teoribildning som utvecklades redan i början av 1930-talet av den tyske ekonomen och geografen Walter Christaller.⁴ Teorin har efter andra världskriget spelat en viktig roll inom översiktlig samhällsplanering, bl a svenska kommunindelings- och länsindelingsreformer. Det ligger i sakens natur att den funktionella regionens gränser med tiden anpassar sig efter samhällsförändringar, inte minst förändrade transport- och kommunikationsmöjligheter.

Den moderna formen av funktionell region går ofta under beteckningen »stadsregion«, *Urban Region*. Inom en sådan rör sig människor dagligen mellan bostäder, arbetsplatser och serviceinrättningar. Kontakterna inom regionen har mycket större omfattning än motsvarande kontakter över dess gränser. I växande omfattning bildar intill varandra liggande städer flerkärniga regioner, bland vilka de största kallas *konurbationer*. Det ligger nära till hands att jämföra vår tids stadsregioner med forna tiders *stadsstater*, en av sinnebilderna för medeltidens och renässansens Europa.

Den administrativa regionen är egentligen en form av funktionell region, där administrativa regelsystem ligger till grund för indelningen. Den administrativa regionen fungerar som beslutsterritorium. De används runt om i Europa som territoriella enheter för publicering av offentlig statistik. De franska departementen, de svenska länen och landstingen, de schweiziska kantonerna, de italienska regionerna, de tyska delstaterna och de brittiska grevskapen räknas som sådana regioner. Det är med andra ord fråga om territorier som i fråga om storlek och beslutsnivå ligger mellan den statliga (nationella) och den primärkommunala (lokala).

De olika regiontyperna bildar tillsammans ett brokigt mönster. Det finns i olika delar av Europa exempel på såväl kongruenser som diskrepanser mellan olika indelningsprinciper. I äldre tid var det vanligt att etnisk och kulturell egenart under århundraden utveck-

lades i skydd av naturliga barriärer. Generationer har sedan kunnat skapa sociala, administrativa, ekonomiska och politiska institutioner för sammanhållning. Men det finns också exempel på hur administrativa indelningar skurit sönder naturliga regioner, territoriella identiteter och funktionella områden. Det är ofta i områden där administrativa indelningar, människors identitet, kontakter och dagliga rörelsemönster sammanfaller som de bästa exemplen på homogena, starka och robusta regioner finns.

Den finske geografen Anssi Paasi använder begreppet »institutionalisering« när han beskriver framväxten av en region. Han urskiljer fyra steg på vägen, fyra faser i en process som leder fram till inre sammanhållning och yttre avskildhet. Det första steget kan vi i fri tolkning kalla *avgränsning*. Det gäller att fastlägga den territoriella formen. I andra steget förankras regionen som begrepp i människors medvetande. Det kan ske med hjälp av *gemensamma symboler*. I tredje steget skapas *gemensamma institutioner*. I det fjärde utvecklas en *regional identitet*. Paasi ser regionen som en »kollektiv« kategori. Som »individuell« kategori använder han begreppet plats, som står för den enskilda individens medvetenhet om och kopplingar till sin omedelbara omgivning. Platsmedvetenheten byggs successivt upp av dagliga rörelsemönster och livserfarenhet.⁵

Det finns en skillnad mellan de olika regionala enheterna när det gäller hur väl de tillsammans täcker en yta. I varje land finns administrativa indelningar som gränsar till varandra och täcker hela territoriet. Enligt den geografiska centralortsteorin och de empiriska undersökningar som testat den täcker också funktionella regioner hela ytan. Etnisk och kulturell egenart låter sig däremot inte urskiljas lika tydligt överallt. Snarare har den historiska utvecklingen format ett landskap av *etniska och kulturella förtätningar*, där den regionala identiteten förefaller vara starkare än på många andra håll, en arkipelag av särpräglade regioner (se vidare kapitlen 8 och 9).

Regionala demokratier

Medan regionens betydelse i historisk tid var naturlig och för en eftervärld lätt att förstå, kan dess påstådda roll i modern samhällsutveckling framstå som något förbryllande. Det råder dock ingen tvekan om att den regionala nivån sedan en tid ägnas ett växande intresse inom olika grenar av samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning. Som antydde i inledningen till kapitlet, tycks det finnas en spridd och på flera håll väl underbyggd uppfattning att ökad internationalisering, eller globalisering som utvecklingslinjen kallas i figur 1, åtföljs av olika former av regionalisering. De två utvecklingslinjerna snarare förstärker än utesluter varandra. Några studier från olika ämnesområden kan tjäna som belägg och samtidigt ytterligare underlag för den närmare granskning av de villkor som sätter gränser i människans värld som senare följer (kapitel 7).

ITALIEN

I början av 1970-talet genomgick Italiens politiska system en omfattande regionalisering. Det politiska ansvaret för sjuk- och hälsovård, social trygghet, bostäder, stadsbyggnad, vägar och andra offentliga anläggningar, jordbruk, utbildning, ekonomisk utveckling, m m, överfördes från centralregeringen i Rom till nyinrättade styrelser och råd i tjugo italienska regioner. Gränserna för dessa regioner sammanfaller i många fall med mycket gamla territoriella enheter på den Appenninska halvön.

Med beslutet att decentralisera makt avbröts ett hundraårigt mellanspel i italiensk historia. Efter Italiens enande 1860 gjordes ambitiösa försök att utveckla Italien till en centralstyrd stat, närmast efter fransk modell. Under drygt hundra år utnämnde regeringen centralt alla högre ämbetsmän. Centralmaktens regionala prefekter styrde kommunernas tjänstemän och åtgärder och reglerade samtliga lokala bestämmelser, budgetar och kontrakt – ofta in

i minsta detalj. I praktiken modererades dock denna extrema administrativa centralisering av typiska italienska improvisationer och anpassningar.

1970-talets reform erbjöd forskare ett sällan skådat samhällsexperiment att studera. Tillfället togs i akt av den amerikanske statsvetaren Robert D Putnam tillsammans med två kollegor i spetsen för en stor grupp medarbetare. Den undersökning de genomförde publicerades första gången 1993 under titeln *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. I svensk översättning, med titeln *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*, kom den ut 1996. Till en början var syftet med undersökningarna att studera hur den nya ordningen slog rot i skilda delar av Italien, bl a genom att på olika sätt mäta medborgarnas engagemang och de regionala styrelsernas och institutionernas effektivitet. Resultaten föranledde sedan frågor om de grundläggande orsakerna till de betydande regionala skillnader som kunde registreras.⁶

Material till studien hämtades från samtliga tjugo regioner, men sex av dessa ägnades särskild uppmärksamhet. I norra Italien valdes Lombardia, Emilia-Romagna och Veneto med städerna Milano, Bologna, Padua och Venedig som betydande centra. Från mellersta Italien ingick Lazio med Rom som centrum i undersökningen. I södra delen av landet valdes Puglia och Basilicata, regioner utan betydande centrala orter. De metoder som användes var bearbetningar och analyser av offentlig statistik, upprepade intervjuer med regionrådets medlemmar, intervjuer med och enkäter till opinionsbildare, landsomfattande opinionsundersökningar 1977, 1981, 1982 och 1988, fallstudier inom politiska organ, intresseorganisationer, planeringsorgan och andra institutioner samt slutligen genomgångar av lokalpress och lagstiftning.

Under tjugo år efter reformen fördjupades successivt den regionala självständigheten. Regionernas presidenter, medlemmar av de regionala kabinetterna, de regionala partiledarna och de regio-

nala administratörerna kunde se sin makt växa. Varje region öppnade kontor i Rom, som skulle företräda regionala intressen och öva påtryckningar på centralregeringen. I takt med att integrationen inom EG växte strävade regionerna dessutom efter att påverka besluten i Bryssel direkt. De nya institutionerna slog efter hand rot och tillvann sig med åren väljarnas stöd, framför allt i norr, mindre i söder. Regionreformen tycktes förvärpa och inte mildra de historiska skillnaderna mellan norr och söder. »Reformen frigjorde de mer avancerade regionerna ur Roms fördummande grepp, samtidigt som den tillät problemen i de mer efterblivna att bulna och vara sig.«⁷

För att mäta institutionell effektivitet i regionerna efter reformen användes 12 indikatorer: Kabinettets stabilitet, punktlighet i budgetarbetet, omfattningen av och kvaliteten på statistik och information till medborgarna, genomförda reformer, uppfinningsriktighet i lagstiftningen, daghemsbyggen, inrättanden av familjekliniker, industripolitiska åtgärder, utgifter för jordbruket, utgifter för sjukvård, insatser inom bostadsbyggande och stadsplanering samt slutligen byråkratins sätt att reagera på viljeyttringar från gräsrotsnivå. De 12 effektivitetsmåten visade sig samvariera i så hög grad att de kunde sammanvägas till ett effektivitetsindex för varje region. Dessa effektivitetsindex i sin tur samvarierade väl med olika grader av tillfredsställelse hos medborgarna i respektive region ($r = 0,84$). De uppmätta skillnaderna var dessutom stabila under de sista tio åren som undersökningen omfattade.

De regionala skillnaderna i effektivitet gav en entydig bild. Största effektiviteten uppmättes i norra delen av Italien, särskilt i Emilia-Romagna, Umbria, Toscana och Piemonte. Den lägsta effektiviteten uppmättes i södra delen, i synnerhet i Calabria, Campania, Sicilia och Puglia. För att förklara dessa iögonfallande kontraster mellan norr och söder uppställdes två hypoteser: Den institutionella effektiviteten samvarierar med *socioekonomisk modernitet*,

dvs följderna av den industriella revolutionen. Effektiviteten hänger samman med graden av *medborgargemenskap*.

Det torde finnas en vitt spridd uppfattning att effektiv demokrati samvarierar med socioekonomisk modernitet. Att så är fallet visade också vid en ytlig granskning den italienska undersökningen ($r = 0,77$ mellan ekonomisk modernitet och institutionell effektivitet). En närmare analys tydliggjorde dock att graden av ekonomisk utveckling i en region bara delvis förmår förklara effektiviteten. Antagandet om samband mellan effektivitet och medborgargemenskap hade betydligt större förklaringsvärde.

Mot bakgrund av teoretiska spekulationer om medborgerliga dygder och medborgarskap som ideal valdes fyra indikationer på medborgaranda i italienska regioner: 1) föreningslivets utbredning, 2) tidningsläsandets omfattning, 3) deltagande i folkomröstningar och 4) preferensröstningarnas omfattning. Begreppet preferensröstning kräver en närmare förklaring. I italienska val har medborgare rätt att peka ut enskilda kandidater på partiernas listor, en rätt som bara en minoritet väljare utnyttjar. Italienska valexperter anser att preferensröstningen troget speglar personliga maktförhållanden, partisplittring, beskyddarmentalitet och klientförhållanden i ett område. Ett högt antal preferensröstningar mäter med andra ord ett lågt engagemang, och sambandet mellan valdeltagande och preferensröstning är som man kunde vänta sig negativt ($r = -0,91$).

Det mycket starka sambandet mellan institutionernas effektivitet och det medborgerliga engagemanget i italienska regioner ($r = 0,92$) som undersökningarna visar får Putnam och hans medarbetare att dra en rad slutsatser. Genom att gå tillbaka till sekelskiftet och därefter följa hur medborgerlig gemenskap och ekonomisk utveckling förändrats i Italiens regioner kan de klart visa att det i första hand är den medborgerliga gemenskapen, *civiliteten*, som förklarar institutionell effektivitet. Den socioekonomiska

utvecklingen förklarar inte mycket. Ekonomins styrka samvarierar visserligen med effektiviteten men torde liksom denna snarast vara en följd av en välutvecklad gemenskap. *Ekonomin förutsäger alltså inte medborgarandan, utan medborgarandan förutsäger ekonomin.*

Forskarna sammanfattar sina studier av italiensk regionalisering, och säger följande beträffande regioner i norr: »Vissa regioner har massor av körer och fotbollslag och fågelskådarklubbar och Rotaryföreningar. De flesta invånarna i de regionerna läser ivrigt vad dagstidningarna skriver om samhällsangelägenheter. De är engagerade i offentliga frågor, inte i en personinriktad politik eller i beskyddar-klientpolitik. De litar på att andra handlar ärligt och lyder lagen. Ledarna i dessa regioner är relativt hederliga. De tror på folkstyre och är inställda på att kompromissa med sina politiska motståndare. Både medborgare och ledare anser att jämlikhet är något naturligt. De sociala och politiska nätverken är organiserade horisontellt, inte vertikalt. Samhället värdesätter solidaritet, medborgerligt engagemang, samarbete och hederlighet. Ledning och förvaltning fungerar. Inte att undra på att folk i de regionerna är nöjda!«

Beträffande regioner i söder sägs i stället detta: »I den andra ytterligheten ligger regionerna utan samhällsanda. Den franska termen *incivisme* passar utmärkt på dem. Det offentliga livet i dessa regioner är organiserat vertikalt och inte horisontellt. Själva begreppet »medborgare« är stympat. Från den enskilde invånarens synpunkt är samhällsangelägenheterna någon annans affär – *i notabili*, »pamparna«, »politikerna« – men inte hans. Få människor strävar efter att delta i den allmänna debatten, och få tillfällen att göra det uppstår. Det politiska engagemanget utlöses av personligt beroende eller privat snikenhet, inte av något kollektivt syfte. Föreningslivet är tynande och personlig fromhet får ersätta bemödanen för det allmännas bästa. Korruption betraktas i vida kretsar som normen, även av politikerna själva, och de är cyniska till

demokratiska principer. Ordet »kompromiss« har enbart negativa övertoner. Nästan alla är ense om att lagar är till för att överträdas, men eftersom alla fruktar andras brottslighet kräver de strängare disciplin. Fångade i dessa onda cirklar som griper in i varandra känner sig nästan alla exploaterade och maktlösa. Det är knappast förvånande att det representativa styrelseskicket här är mindre effektivt än i regioner präglade av medborgerlig samhörighet.«⁸

Den medborgerliga gemenskapen har djupa rötter i historien. Det tar årtionden att bygga institutioner, generationer att bygga upp gemenskap och civilitet i ett samhälle. Stabila och robusta samhällsformer vittnar om traditionens stora makt. Den kanske mest intresseväckande delen i Putnams bok är en ingående granskning av den medborgerliga gemenskapens djupa rötter i Italien. Några av de viktiga iakttagelser som där görs kommer att beröras ingående i den framställning som följer.

Det är naturligtvis inte bara i Italien som man kan hitta exempel på hur »spårbundenhet« skapar varaktiga skillnader i effektivitet mellan samhällen, även i fall där formella institutioner, resurser, relativa priser och individuella preferenser liknar varandra. Exempelvis den prisbelönte ekonomhistorikern Douglas North har belyst detta förhållande genom att spåra Nordamerikas och Sydamerikas skilda ekonomiska utvecklingar i modern tid till deras helt olika koloniala arv. Angloamerikanerna ärvde medborgerliga traditioner, latinamerikanerna traditioner av vertikalt beroende och exploatering.⁹

Det har vidare i olika sammanhang påpekats att likartade insatser i utvecklingssyfte, som görs i utvecklingsländer, kan få helt olika effekter på skilda ställen. Även här har koloniala arv och traditioner kunnat påvisas ha avgörande betydelse. Vi kan i Palermo på Sicilien förmodligen i viss mån göra oss en föreställning om framtidens Moskva. Många av de forna kommuniststaterna hade svaga samhällstraditioner före kommunismen. Det totalitära styret

förbrukade det lilla sociala kapital som fanns. Utan nätverk och traditionell gemenskap hotar amoralisk familism, klientsystem, laglöshet, ineffektiva institutioner och ekonomisk stagnation.¹⁰

REGIONERNAS EUROPA

Liksom i Italien har den regionala självmedvetenheten ökat på andra håll i Europa. Samtidigt varierar regionernas styrka och självständighet avsevärt mellan olika länder. Det kan också noteras att administrativa, etnisk-kulturella och funktionella regioner inte sällan överlappar varandra.

Frankrike har ca 36 000 kommuner och är sedan Franska revolutionen en centralt styrd enhetsstat. Under Napoleon indelades landet genom centrala direktiv i ett hundratal departement, rent administrativa enheter jämförbara med svenska län. De franska departementen grupperades 1982 i 22 regioner, en indelning med historiska anor. Varje region styrs av ett direkt valt råd och en styrelse med en president som ordförande. Fortfarande har dock de regionala råden förhållandevis begränsad makt.

Schweiz har över 3 000 kommuner fördelade på 26 kantoner med betydande självständighet. De styrs i de flesta fall av folkvalda par-

TABELL 3. Exempel på regionala indelningar.

<i>Land</i>	<i>Benämning</i>	<i>Antal enheter</i>	<i>Genomsnittlig folkmängd (milj)</i>
Frankrike	regioner	22	2,3
Schweiz	kantoner	26	0,25
Österrike	länder	9	0,8
Spanien	regioner	17	2,3
Italien	regioner	20	2,9
Tyskland	länder	16	4,9
Portugal	regioner	7	1,5
Belgien	regioner	3	3,3

lament och exekutiva råd som också väljs direkt. Varje kanton har full suveränitet i alla frågor som inte enligt konstitutionen skall avgöras av konfederationen. De har bl a beskattnings- och lagstiftningsrätt. De flesta kantoner är uråldriga enheter sprungna ur naturgeografiska förhållanden.

Spanien är formellt en enhetsstat, vilket inte hindrar att landets 17 regioner har långt gående politisk autonomi. Det kan noteras att de spanska regionernas självständighet varierar. Katalonien, Andalusien, Galicien, Baskien och Navarra har större självständighet än andra regioner. Regionerna har en lång historia grundad på kulturella förhållanden och terräng.

Tyskland är en förbundsstat, en federation. Den består av 16 delstater eller s k förbundsländer. Varje förbundsland har egen författning och egen lagstiftningsrätt. De styrs av direkt valda parlament som bildar regering med en ministerpresident i spetsen. Även *Belgien* är sedan 1993 en federativ stat bestående av tre territorier – Flandern, Vallonien och huvudstadsområdet Bryssel. Motsättningarna mellan folkgrupper med franska och flamländska som modersmål är så stora att det föreligger risk för att Belgien kommer att delas.¹¹

Både inom Europarådet och EU finns i dag organ som har till uppgift att tillvarata de europeiska regionernas intressen. Europarådets kommunal- och regionalkongress, *Congress of Local and Regional Authorities*, CLRAE, bildades 1994 i syfte att ge kommuner och regioner medbestämmanderätt i rådets arbete. EU:s regionkommitté, *Committee of the Regions*, inrättades 1993. Den har drygt 200 ledamöter som företräder lokala och regionala organ. Den utses för en period om fyra år av Ministerrådet efter förslag från medlemsstaternas regeringar.

Exempelvis Sverige har för närvarande tolv representanter som nominerats av Landstingsförbundet och Svenska kommunförbundet. Meningen är att ledamöterna skall utöva sin verksamhet

oberoende av nationella parlament och regeringar och i den europeiska gemenskapens intressen. Regionernas kommitté är ännu så länge huvudsakligen ett remissorgan utan beslutanderätt. Den skall höras av Ministerrådet och Kommissionen i frågor av betydelse för kommuner och regioner.

Vid sidan av Europarådets och EU:s regionala organ finns också Europeiska kommunala och regionala rådet, *Council of European Municipalities and Regions*, CEMR, och Europeiska regionernas förbund, *Assembly of European Regions*, AER. I dessa har ett stort antal regioner och kommuner runt om i Europa slutit sig samman i syfte att stärka sitt inflytande och sin representation inom de olika övernationella institutioner och samarbetsorgan som vuxit fram i Europa under senare år.

Subsidiaritetsprincipen, närhetsprincipen, är i vår tid känd genom Maastrichtfördraget. Den innebär att beslut inom områden där EU:s organ inte har exklusiv kompetens skall fattas på lägsta möjliga effektiva nivå – dvs nationell, regional eller lokal nivå. Endast i sådana ärenden där målen därigenom bättre uppfylls skall beslut fattas på unionsnivå. Begreppet är politiskt omstritt då det saknar precis definition. De finns som anser att närhetsprincipen främst stärker den regionala nivån i Europa.

EU:s statistikkontor har i samarbete med kommissionens olika avdelningar delat in unionen i territoriella enheter för statistiska ändamål, s k NUTS (*Nomenclature of Territorial Units for Statistics*). Indelningen har tre nivåer, från stora till allt mindre områden. Den baseras i görligaste mån på administrativa indelningar som finns i EU:s för närvarande 15 medlemsländer. Resultatet är en karta som framhäver hur heterogent regionernas Europa i själva verket är. Stater som Danmark, Luxemburg, Irland och Sverige är så små i befolkningstal att de räknas som regioner på den högsta nivån (NUTS I). I Tyskland är 11 delstater regioner på denna nivå, 31 Regierungsbezirke bildar enheter på nästa nivå (NUTS II), 328 Krei-

seområden bildar enheter på den lägsta (NUTS III). I Italien står 11 Gruppi di regioni, 20 Regioni och 95 Provincie för motsvarande indelning. I Sverige är åtta grupper av län regioner på mellannivå och 23 län regioner på den lägsta, för att ta ytterligare ett exempel.

SVERIGE

Även i svensk samhällsdebatt fick regionerna en renässans i början på 1990-talet. År 1992 bemyndigade den svenska regeringen chefen för civildepartementet att tillkalla en parlamentarisk beredning med uppgift att utforma förslag om den offentliga verksamhetens uppbyggnad och indelning på regional nivå. Som brukligt knöts en rad experter till beredningsgruppen. Regionberedningen presenterade sina utredningar och sitt slutbetänkande under 1995.¹² Den fann två huvudmotiv för att stärka den regionala nivån. Det ena gällde en utveckling av det direkta medborgarinflytandet genom att överföra beslut från tjänstemän på länsstyrelser till folkvalda församlingar. Målet var att fördjupa demokratin genom decentralisering. Det andra motivet var att åstadkomma »kraftsamling« och underlätta en utveckling av olika landsdelar till dynamiska och konkurrenskraftiga regioner, nationellt och internationellt. Målet var att skapa regionala hemmabaser för den konkurrensutsatta industrin.

I jämförelse med exempelvis Italien och andra länder, som redan berörts i framställningen, måste den regionala traditionen i Sverige betecknas som svag. Landet har varit en centralt styrd enhetsstat alltsedan 1500-talet. Det har aldrig haft någon feodal struktur av kontinentalt snitt. Däremot har omfattande lokal självbestämmanderätt kunnat utvecklas i ett till ytan stort land med liten befolkning och spridd bebyggelse. Närdemokratin har frodats innanför byars, socknars och primärkommuners hank och stör, inte i landsdelar, provinser eller regioner. Etniskt och kulturellt blev landet tidigt homogent. Under stormaktstiden utvecklades en

kraftfull central administration.

Den regionala tradition som tidigt fanns i Sverige var huvudsakligen knuten till landskapen. De var bärare av människors identitet och regionala egenart. Landskapstingen levde på sina håll också kvar ända in på 1800-talet, dock utan egentlig funktion. Med länsindelningen 1634 knöts den offentliga administrationen till territoriella enheter med andra gränser. Den underifrån framvuxna territorialiteten bröts sönder av centralistiska krafter ovanifrån. Länen blev kungamaktens och regeringens förvaltningsområden på regional nivå. Länsstyrelsen blev centralmaktens förlängda arm, landshövdingarna kungens befallningshavande. När landsting inrättades 1862 i syfte att förstärka medborgarinflytandet på regional nivå, knöts de med smärre undantag till den centralt etablerade indelningen av riket i län. Deras huvuduppgift blev att fungera som huvudmän för hälso- och sjukvård i olika delar av landet.

Enligt Regionberedningens framtidsbedömning ökar nu den regionala nivåns betydelse även i Sverige, och därmed behovet av förstärkt demokratiskt inflytande på nivån mellan den statliga och den primärkommunala. Några citat illustrerar beredningens syn på framtiden: »Förutsättningarna för ekonomisk utveckling och välstånd kommer i framtiden att bli alltmer beroende av de insatser som görs på regional nivå.« Sveriges inträde i EU förväntas påskynda landets integrering i »regionernas Europa«. »De multinationella företagen kommer att bli mer intresserade än nu av att de regionala förutsättningarna för företagsetableringar, främst arbetskraft, kommunikationer, utbildning och forskning, kultur och miljö.« Ett annat citat lyder: »De framgångsrika regioner i Europa, med vilka svenska regioner i framtiden måste konkurrera, har i regel väl utformade utvecklingsstrategier med betoning av goda utbildnings- och forskningsmöjligheter. För att bli konkurrenskraftiga behöver därför även de funktionella svenska regionerna utforma och förverkliga sådana strategier.«¹³

Mot den bakgrund som tecknats är det knappast förvånande att Regionberedningen fann det svårt att finna en »självfallen« indelning av Sverige på regional nivå. Landet saknar etniskt och kulturellt starkt särpräglade områden. Möjligen kan fortfarande landskap som Jämtland, Gotland och Skåne anföras som undantag. Funktionella, centrerade regioner, som formats av människors dagliga rörelsemönster och kontakter, finns däremot och har sedan årtionden studerats ingående av svenska geografer. Som exempel kan nämnas en heltäckande indelning av landet i ett hundratal arbetsmarknadsregioner (A-regioner). De är det glest befolkade landets motsvarigheter till kontinentens stadsregioner. Men med glesheten följer att flertalet av dessa regioner har alldeles för små befolkningsunderlag för att bilda baser för den kraftsamling som eftersträvas. Återstår den invanda, rent administrativa indelningen i län.

Regionberedningen finner länen vara i minsta laget för sina syften. Den konstaterar också att det inom många samhällssektorer finns en tendens att utveckla större administrativa enheter. Flera centrala ämbetsverk har av effektivitetsskäl indelat, eller är i färd med att dela in, sin organisation i större enheter än län. En utveckling som leder mot större regionala enheter stöds dessutom på sina håll av krafter med lokal och regional förankring. Beredningen pekar särskilt på Skåne och Västsverige där både intressenter inom offentlig förvaltning och privat näringsliv rest starka krav på sammanslagningar av län.

I oktober 1996 presenterade den svenska regeringen ett förslag om *försök* med regionalt självstyre i Jämtlands, Gotlands och Kalmar län samt i ett av två tidigare län sammanslaget Skåne. Försöksverksamhet skall pågå fram till år 2002, för att därefter utvärderas. I exempelvis Jämtland inrättas ett regionalt samrådsorgan, Jämtforum, med representanter för kommuner, landsting, länsstyrelse, organisationer och näringsliv. I de tre övriga länen avskaffas

länsstyrelsernas styrelser och en lagändring ger möjlighet att överföra hittills statliga ansvarsområden till regionala organ av olika konstruktion. I Skåne blir det till en början ett regionförbund, indirekt valt genom att ledamöter tillsätts av kommuner och landsting. Från 1999 skall direkta val ske till en fullmäktigeförsamling som utser en regionstyrelse. De ansvarsområden som överförs till nya regionala organ omfattar fördelning av lokala trafikanslag, regionalpolitiska medel och pengar till kulturstöd. Däremot behåller staten kontrollen över exempelvis högre utbildning, arbetsmarknadsfrågor, vägar och järnvägar.

Regionaliseringen av det politiska systemet i Sverige har börjat som försöksverksamhet och det är naturligtvis ännu för tidigt att uttala sig om vilka konsekvenserna kan bli.

Regionala ekonomier

Under särskilt senare år har omfattande forskning ägnats regioners växande ekonomiska betydelse. I inledningen till detta kapitel antydde att det finns undersökningar som tydligt visar att globalisering går hand i hand med regional pånyttfödelse och att de två utvecklingslinjerna snarast förstärker varandra. Sambandet har testats och verifierats i en rad länder inom OECD. Regional uppgång följer den globala tätt i spåren: »There is indeed a rise of the *regional* in lockstep with the rise of the *global*.«¹⁴ Ett urval representativa arbeten kan tjäna som exempel på hur forskare försökt förklara ekonomiers och företags regionala förankring.

HEMMABASER

Hemmabas är ett begrepp som tagit gestalt inom ekonomisk forskning under senare år. Den amerikanske ekonomen Michael E Porter är den som främst gjort begreppet bekant. Det är enligt honom

inte nationer utan företag som konkurrerar med varandra på världsmarknaden, och ett företags förmåga att konkurrera internationellt grundläggs och vidmakthålls i en hemmabas. Det är från hemmabaser som rivaliserande företag opererar. De må sedan vara stater, vilket Porter huvudsakligen utgår från, eller regioner, ett förhållande som han på intet sätt utesluter. I operationer från en bas använder framgångsrika företag globala strategier i sin tävlan och utnyttjar stödjepunkter på många håll i världen. Vad är det då som är så viktigt i en hemmabas?

En bärande tanke är att det är många faktorer i *samverkan* som ger konkurrensfördelar. Varje hemmabas besitter egenskaper som Porter sorterar under fyra övergripande attribut. Med *faktortillgångar* avses olika typer av resurser. Fysiska resurser omfattar sådant som mark, råvaror och energikällor. Mänskliga resurser står för tillgång på arbetskraft, dess kvalitet och lönenivå. Kunskapsresurser omfattar ett lands samlade vetenskapliga och tekniska kunnande, ledarförmåga och annat. Det är ett kunnande som naturligtvis är kopplat till individer, men som förvaltas av institutioner som universitet, forskningsinstitut, företag, bibliotek, databaser och register. Till detta kommer kapitalresurser och utbyggd infrastruktur.

Det är viktigt att observera hur Porter graderar faktortillgångarnas betydelse. Naturresurser och mindre kvalificerad arbetskraft är grundläggande och allmänna. De är ärvda och förekommer i olika sammansättningar på många håll. Deras betydelse har minskat. Däremot växer sådant som har med kunskap och teknik att göra i betydelse, faktortillgångar som är avancerade och specifika. De kan inte ärvas på samma sätt. De måste ständigt »graderas upp« eller skapas på nytt. För detta krävs återkommande investeringar i humankapital och utrustning. De specifika faktortillgångarna förekommer bara *fläckvis* och de är ofta skräddarsydda för speciella ändamål.

Efterfrågeförhållanden rymmer den nära liggande efterfrågan som Porter anser viktig för företagets utveckling. Men det är inte konventionella föreställningar om transportkostnadernas betydelse som ligger bakom tanken. Det är närhet i bemärkelsen *kulturell likhet* som är viktig. Där den kulturella likheten är stor, är det lättare att förstå och anpassa sig efter konsumenternas behov. Hemmabasens marknad kan fungera som en »plantskola« för företag, som senare med framgång söker sig ut på internationella marknader för att kunna växa. Steget ut kan tas genom handel, men i vår tid allt oftare genom att verksamheten i en hemmabas i nätverkets form kopplas till spridda baser utomlands (se föregående kapitel).

Vad gäller attributet *besläktad och stödjande verksamhet* är kluster ett centralt begrepp. I ett kluster ingår underleverantörer, serviceföretag och andra verksamheter som interagerar med varandra. De skapar tillsammans resurser som kan delas av många – t ex kompetent arbetskraft, gemensam teknologi och »know how«. Klustren utmärks av kulturell likhet och hålls samman av organisatoriska och sociala nätverk.

Ett sista attribut upptar företagets *strategier* och de *institutionella förhållandena*. De villkor företagen arbetar under, liksom sättet att anpassa sig efter dessa, varierar mellan länder och kulturkretsar. Skillnaderna gäller finansiering och ägarförhållanden, ägares och företagsledningars målsättningar, marknadsstrategier och sättet att organisera arbete.

Porter ser inte enbart kluster av *stödjande* verksamheter som en fördel, utan pekar också på de fördelar som finns med *rivalitet* mellan företag i samma hemmabas. Företag som blivit framgångsrika på en internationell marknad har i många fall grundats och till en början utvecklats i områden där starka konkurrenter funnits. Det gäller inte bara små specialiserade enheter. Det gäller i lika hög grad stora industriella komplex som den schweiziska läkemedelsindustrin, den svenska transportmedelsindustrin, den tyska kemis-

ka industrin och den amerikanska datorindustrin. Inhemsk rivalitet sporrar företag till ständiga förbättringar och innovationer. Lokal konkurrens pressar priser och driver fram bättre service. Konkurrensen förefaller bli särskilt effektiv när rivalerna uppträder inom synhåll för varandra. Det är därför knappast ägnat att förvåna att geografisk koncentration av rivaler är en vanlig företeelse i den industrialiserade världen. Tillverkning av knivar och andra eggverktyg i Solingen, Sheffield, Seki och Eskilstuna är exempel från skilda tider och länder. Skoindustrin i Bologna, skinnindustrin i Florens och Tranås, glasindustrin i Småland och tillverkning av bordsdatorer och mjukvara runt Route 128 utanför Boston är andra.¹⁵

Kärnfrågan inför den framställning som följer är huruvida regioner, av det slag som tabellerna 2 och 3 ger exempel på, är tillräckligt stora för att fungera som hemmabaser. Michael Porter är själv mycket vag på denna punkt. I hans framställningar framstår, som nämnts, oftast stater som hemmabaser för konkurrensutsatt industri. Men han ger ibland exempel som tyder på att det egentligen är regionala och även lokala miljöer som fungerar som baser. Det som i första hand talar för stater är att de står för viktiga institutionella ramar, legitimitet och regelsystem. Men samtidigt är det uppenbart att de är så stora att de döljer väsentliga drag i det ekonomiska landskapet.

NEO-MARSHALLIANSKA NODER

Tidigt ute med att framhålla grannskapets betydelse för industriell utveckling var den brittiske ekonomen Alfred Marshall. Han framhöll i början på 1900-talet att det i industrialiserade länder fläckvis finns områden som utmärks av »industriell atmosfär«. »Industry is in the air« som han uttryckte det. I dessa koncentreras besläktad och likartad industri. Agglomerationerna (hopgyttringarna) bildar en arkipelag av spridda öar. Marshall anför tre huvud-

skäl till att industrier koncentreras på detta sätt och därmed skapar industriell atmosfär på en plats eller i en region. De skäl han anför har mycket gemensamt med de attribut och faktoruppsättningar som vi sett Michael Porter senare använda om vår tid.

Agglomeration av besläktade företag ger externa effekter genom att en konstant arbetsmarknad skapas för yrkesskickliga personer på ett geografiskt begränsat område. Området blir attraktivt för såväl arbetsgivare som specialkunnig arbetskraft. Den andra omständigheten som talar för agglomeration är att tillgängligheten på specialiserade insatsvaror och service växer. Det tredje skälet är att agglomeration genererar kompetens, eller för att använda Alfred Marshalls ord från början av detta sekel: »Branschens mysterier mister sin hemlighetsfullhet och ligger så att säga i luften [...] Gott arbete uppskattas med rätta, förtjänsterna hos uppfinningar och förbättringar av maskiner, processer och den allmänna organiseringen av verksamheten dryftas utan dröjsmål. Om någon kommer med en ny idé tas den upp av andra och kombineras med deras egna förslag, och därmed ger den upphov till fler nya idéer.«¹⁶

Den kanadensiske ekonomen Jane Jacobs uppmärksammades när hon 1984 publicerade en bok med titeln *Cities and the Wealth of Nations*. I den framförde hon åsikten att stater inte är lämpliga territoriella enheter som grund för en förståelse av hur ekonomier fungerar. I varje stat finns en blandning av regionala ekonomier. Jämsides med varandra ligger rika och fattiga regioner. Utan nationell utjämningspolitik skulle de regionala ojämlikheterna bli oacceptabelt stora. Trots den regionalpolitik som på många håll förs, är de ekonomiska skillnaderna mellan regioner mycket större än skillnaderna mellan nationella genomsnitt. Den geografiska enhet som enligt Jane Jacobs skulle ge den bästa inblicken i hur ekonomier i grunden fungerar är staden med dess omland. De funktionella stadsregionerna är de naturliga enheterna i ett större ekono-

miskt landskap. I regionerna packas ekonomiska aktiviteter på en anmärkningsvärt liten yta. Mellan städerna är det anmärkningsvärt tomt i det ekonomiska landskapet.¹⁷

Paul Krugman, en av vår tids ledande nationalekonomer, hakar i sin bok *Geography and Trade*, utgiven första gången 1991, på Alfred Marshalls tankegångar. Enligt Krugman spelar stater en roll inom internationell ekonomi enbart därför att de har regeringar vars åtgärder påverkar varors och faktorerers geografiska rörlighet. Genom politiska beslut kan nationsgränser fungera som barriärer för handel och faktorrörelser. Men egentligen finns det inte någon inneboende ekonomisk betydelse i att dra ett streck i marken och kalla det som ligger på ömse sidor för två olika länder. Bästa sättet att förstå hur den internationella ekonomin fungerar är att se på vad som händer *innanför* staternas gränser. Om vi vill förstå varför tillväxttakten skiftar mellan länder, bör vi börja med att studera skillnader i regional tillväxt.

När man talar om externa effekter och agglomerativa fördelar, som i hög grad påverkar ekonomiska aktiviteters lokalisering och uppkomsten av centrum-periferimönster, finns det inga skäl att förmoda att politiska gränser definierar den relevanta enhet, på vilka dessa externa effekter verkar. Ta ett steg bakåt och tänk efter vad som är det mest frapperande inslaget i de ekonomiska verksamheternas geografi. Svaret är kort och gott *koncentration*. De koncentrationer av företag som kan iaktas i alla industrialiserade länder uppstår enligt Krugman ur Marshalls treenighet: *Sammanslagen arbetsmarknad, tillgång till insatsvaror och service samt kunskapsöverföring*. Alla dessa tre uppstår sannolikt i en stad eller i en liten klunga städer, ett område som är så litet att människor kan byta arbete utan att bryta upp från en invand miljö, där varor och framför allt tjänster som är svåra att flytta kan levereras och där regelbundna personliga kontakter kan äga rum.¹⁸

Inte minst i geografisk litteratur från senare år finns en termi-

nologi som visar att Marshall fortfarande är aktuell. Framgångsrika regioner och orter sägs besitta »marshallianska egenskaper« (*Marshallian benefits*). I de mest triviala landskap kan »intelligenta regioner« bryta mönstret. I den traditionella industrialismens vatten finns »Neo-Marshallianska öar«. De ligger som russin i en kaka för att använda en annan bild. De framgångsrika regioner och lokala enheter som exponeras i en omfattande litteratur är av varierande storlek och har i vissa fall väsentligt olika karaktär. Där finns städer, delar av städer, forskarbyar, utvecklingscentra, sk teknopoler, lokala produktionskomplex och industriella distrikt vid sidan av kommuner, italienska regioner, amerikanska delstater och tyska länder. Det alla har gemensamt är att de utgör *mindre delar* av nationella territorier.¹⁹

Var finns då dessa Neo-Marshallianska öar, eller noder som de också kallas? Enligt exempelvis Krugman är Silicon Valley ingalunda något unikt i USA, vare sig i tid eller rum, utan en glättad version av en traditionell företeelse. Det finns i själva verket ett betydande antal industribranscher i USA som är starkt koncentrerade till avgränsade regioner och orter. Som exempel på mogna branscher som bildat betydande agglomerationer märks bilindustrin i Detroit, gummiindustrin i Akron, flygplansindustrin kring Seattle, textilindustrin i Piemonteområdet, tillverkning av mattor i Dalton i Georgia, fotografisk utrustning i Rochester nära New York och filmindustrin i Hollywood. I dag är det högteknologisk industri och elektronik som många skriver om. Den finns i koncentrat förutom i Silicon Valley i områden som Route 128 utanför Boston och Research Triangel i North Carolina.

I Europa finns sannolikt inget land som i sin industrihistoria inte rymmer exempel på områden som ägt marshallianska egenskaper. Bland sådana som åtskilliga pekat ut som goda, aktuella typexempel märks axeln Cambridge–Reading–Bristol, södra delen av Parisregionen, Grenoble, Toulouse, Montpellier, Sophia–Antipo-

lis, Baden-Württemberg och Santa Croce Sull'Arno i Toscana. Arnaldo Bagnasco lär ha varit den förste som riktade uppmärksamheten på att det finns ett »tredje Italien« vid sidan av två andra tidigare kända, den industriella triangeln i nordväst och det efterblivna Mezzogiorno i söder. I »tredje Italien« finns småskalig produktion som är tekniskt avancerad och högproduktiv. Området omfattar i stort sett regionen Emilia Romagna, som vi tidigare stiftat bekantskap med, och delar av Veneto. Det rymmer städer som Bologna, Carpi, Sassuolo och Arezzo.³⁰

Embryot till en lyckosam anhopning av företagsamhet kan i förvånansvärt många fall spåras till en till synes trivial historisk tillfällighet. Bakom framgångarna finns ofta enskilda personer, vars tidiga initiativ inlett en långvarig process, en gnista som tänt en kedjereaktion. Regional framgång kan däremot sällan härledas ur medveten, systematisk planering.

Ett av särdragen hos integrerade industriella distrikt är en till synes motsägelsefull kombination av konkurrens och samarbete. Företagen uppträder som rivaler i fråga om forsknings- och utvecklingsarbete, förnyelse och effektivitet, men samarbetar ofta när det gäller administrativa tjänster, inköp av råvaror och finansiering. Ömsesidigt bistånd är vanligt, och de tekniska innovationerna sprids hastigt mellan företagen. I ett grannskap uppstår »externa effekter« som tycks kompensera små företag för de stordriftsfördelar som dessa saknar.

Mot bakgrund av det som ovan sagts om betydelsen av väl fungerande regionala demokratier, är det knappast överraskande att högproduktiva, småskaliga industriella distrikt är koncentrerade till de regioner i norra och mellersta Italien som Robert Putnam pekat ut som centra för medborgerliga traditioner och institutionell effektivitet. Där finns ett rikt nätverk av privata ekonomiska sammanslutningar tillsammans med politiska organisationer som skapar väl fungerande marknader och ställer den infrastruktur till

småföretagens förfogande som de knappast skulle ha råd att bekosta på egen hand. Nätverken kanaliserar information om tekniska nyheter, om kreditvärdigheter och pålitlighet. Nätverken, liksom den sociala väv som tidigare nämnts, underhålls, vidgas och uppgraderas genom fortlöpande informella kontakter i kaféer, i barer och på gatan. I våra nordiska länder torde *folkrörelser*; med lokala förankringar i religiös tro, politisk övertygelse och sportintresse, åtminstone tidigare ha spelat en motsvarande roll.

En fråga om storlek

Som flera gånger framhållits, är regionbegreppet mångtydigt. Därtill kommer att inte heller regioner av samma typ – identitetsregioner, funktionella regioner och administrativa regioner – är jämförbara. Ytorna, befolkningstalen, de samlade inkomsterna, investeringarna i infrastruktur och mycket annat varierar avsevärt. Europas största funktionella stadsregioner rymmer befolkningar på tio miljoner, i Norden är det bara ett par som når upp till en miljon invånare. I Italien har regioner som Piemonte, Veneto, Emilia Romagna, Toscana, Lazio, Campania och Sicilia fyra à fem miljoner invånare, Lombardia nio. Flera franska och ett par av Spaniens mest framgångsrika regioner har liknande befolkningstal. Bland tyska delstater har Nordrhein-Westphalen 17, Bayern 11 och Baden-Württemberg närmare 10 miljoner människor inom sina gränser. I ett europeiskt perspektiv är nordiska länder således regioner i fråga om befolkning. Men till ytan är det bara Frankrike bland nämnda länder som är större än Sverige.

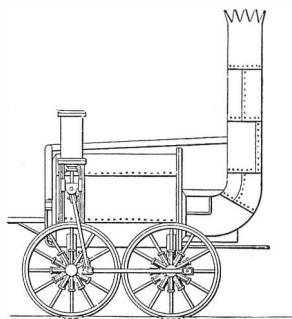
Detta är uppgifter som kan förefalla triviala, men likväl väsentliga att erinra om inför en eventuell fortsatt diskussion om regionernas växande betydelse i framtidens Europa. Framställningen i denna bok kommer senare att i huvudsak ägnas de *städer och platser* som bildar kärnor i olika typer av regioner. Det är där vi kan för-

vänta oss att noderna i olika nätverk finns och det är där som såväl globala, nationella som regionala intressen kan tänkas stråla samman och konfronteras med varandra.

NOTER

1. Englund P. (1990): Finns det svenskt kaffe i EG?, *Expressen*.
2. Som väl kända exempel på regionalgeografiska arbeten som gör skäl för namnen klassiska se Vidal de la Blache P. (1911): *Tableau de la géographie de la France*. Paris; Vidal de la Blache P. (1917): *La France de l'Est*. Paris. Det veterligt största samlade ekonomisk-historiska verk som beskriver berörda förhållanden är Braudel F.: *Civilisationer och kapitalism*. Gidlunds, Stockholm. Det omfattar de tre banden (1982): *Vardagslivets strukturer*. (1986): *Marknadens spel*. (1986): *Världens tid*.
3. För exempel på rese- och transporttider i äldre tid se Braudel o.a.a. och Ohler N. (1989): *The Medieval Traveller*. The Boydell Press, Southampton. En sammanfattande översikt finns i Törnqvist G. (1996): *Sverige i nätverkens Europa. Gränsöverskridandets former och villkor*. Liber-Hermods, Malmö.
4. Christaller W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena. Se också Christaller W. (1950): *Das Grundgerüst der räumlichen Ordnung in Europa*. Frankfurter Geographische Hefte. Verlag Dr. Waldemar Kramer, Frankfurt.
5. Paasi A. (1986): The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Identity, *Fennia*, vol. 164, nr. 1; Paasi A. (1991): Deconstructing Regions: Notes on the Scales of Spatial Life, *Environment of Planning*, A. 23.
6. Putnam R.D. (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton N.J.; Putnam R.D. (1996): *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. SNS Förlag, Stockholm. (Översättning av föregående.)
7. O.a.a. s. 79.
8. O.a.a. s. 140, 141.
9. North D. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York.
10. Se dessa och ytterligare exempel i Putnam R.D. (1996): *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. SNS Förlag, Stockholm.
11. Uppgifterna är huvudsakligen hämtade från sou 1995:27, Regional framtid.

12. sou 1995:27, Regional framtid, med bilagor och sammanfattning.
13. Citaten hämtade ur Sammanfattning av regionberedningens betänkande, sou 1995:27.
14. Se t ex Harvie C. (1994): *The Rise of Regional Europe*. Routledge, London; deVet J. (1993): Globalisation and Local & Regional Competitiveness, *STI Review*, 13, s. 89–121; Cooke Ph. (1994): *Co-operative Advantage of Regions*. Unpublished paper, Centre of Advanced Studies, University of Wales.
15. Porter M. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. The Macmillan Press, London; Sölvell Ö., Zander I., Porter M. (1991): *Advantage Sweden*. Norstedts, Stockholm.
16. Marshall A. (1919): *Industry and Trade*. London. Det återgivna citatet är hämtat från den svenska översättningen av Paul Krugmans bok, s 41. Se nedan.
17. Jacobs J. (1984): *Cities and the Wealth of Nations*. Penguin Books, Harmondsworth, England.
18. Krugman P. (1991): *Geography and Trade*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts; Krugman P. (1996): *Geografi och handel*. SNS Förlag, Stockholm. (Översättning av föregående.)
19. Se t ex Amin A., Thrift N. red (1994): *Globalisation, Institutions, and Regional Development in Europe*. Oxford University Press, Oxford; Saxenian A. (1994): *Regional Advantage. Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Harvard University Press, Cambridge, Mass; Ernste H., Meier V. red (1992): *Regional Development and Contemporary Industrial Response. Extending Flexible Specialisation*. Belhaven Press, London; Lundquist K.-J. (1996): *Företag, regioner och internationell konkurrenskraft – om regionala resursers betydelse*. Studentlitteratur, Lund; Malmberg A. (1996): Industrial Geography: Agglomeration and Local Milieu, *Progress in Human Geography*, No 3.
20. Bagnasco A. (1977): *Tre Italie: La problematica territoriale dello sviluppo italiano*. Il Mulino, Bologna.

KAPITEL 6: *Teknisk räckvidd*

STATERS HEGEMONI har präglat politik, ekonomi, utbildning, forskning och människors välfärd under tjugonde seklet. När detta nu går mot sitt slut är territorialstatens dominans inte längre lika given. Det pågår en politisk process med syfte att på en överstatlig nivå integrera Europa. Det är en strävan som i hög grad understöds av ekonomiska krafter. Ekonomier och näringsliv har blivit mer och mer utlandsberoende och internationellt rörliga. Allt större delar av företagsamhet, utvecklingsarbete och forskning äger numera rum i nätverk som knappast låter sig kontrolleras och styras inom invanda nationella ramar. Så långt är det fråga om drag i utvecklingen som alla visar att beroenden och intressesfärer tenderar att vidgas geografiskt.

Regional närhet och lokal förankring har dock inte förlorat sin betydelse. När bundenheten till nationella centra minskar, växer den regionala självmedvetenheten. När den gränsöverskridande rörligheten ökar, växer grannskapets betydelse åter. Sannolikt är det så att det är människor med vida utblickar som bäst förstår att jämföra och därmed värdera hembygdens egenart. Utan tvivel är det i en värld av globala flöden av kapital, människor, idéer och teknologi som lokal och regional egenart blir en konkurrensfördel. I

en värld av isolerade regioner och slutna stater finns inte samma konkurrens och överblick, och därmed inte heller samma områdesspecifika egenskaper att dra nytta av.

Krafter som formar människans värld

Det är det beskrivna spänningsförhållandet mellan globala och lokala krafter som skall granskas i den framställning som följer. En rad olika *pådrivande* och *återhållande* krafter i kombination kan förutsättas ligga bakom till synes oförenliga utvecklingsdrag. Bidrag till förklaring kan hämtas från olika ämnesområden och forskningstraditioner, historia, etnografi, statsvetenskap, sociologi och ekonomi. Vilka är då de geografiska frågeställningarnas egenart inför en granskning av antydda spänningsförhållanden mellan globala och lokala krafter?

Av tradition är kartan ett viktigt hjälpmedel i geografisk forskning. Den kan ses som ett uttryck för att avstånd, lägesrelationer, riktningar och utrymmen uppfattas som viktiga för en förståelse av situationer, möjligheter och begränsningar. Men naturligtvis finns det viktiga restriktioner som den vanliga kartbilden inte kan ge oss föreställningar om, t ex möjligheter och begränsningar som är direkt kopplade till människan själv. Med individen i centrum skall villkoren för att bemästra det geografiska rummet diskuteras.¹

Vi kan i detta sammanhang erinra om Manuel Castells inträngande analyser av det globala nätverkssamhälle som nu håller på att växa fram. Han hävdar i nyligen utkomna böcker att nätverken inte bara inkräktar på staternas hegemoni, utan också på andra kollektiva maktsfärer, exempelvis politiska partier och fackföreningsrörelser. Arbetet håller på att mista något av sin kollektiva identitet för att i stället genom långt driven specialisering bli mer knutet till enskilda individers kompetens. Fram växer individcentrerade kulturmönster av social kommunikation och social organisation.

Labor loses its collective identity, becomes increasingly individualized in its capacities, in its working conditions, and in its interests and projects. Who are the owners, who the producers, who the managers, and who the servants, becomes increasingly blurred in a production system of variable geometry, of teamwork, of networking, outsourcing, and subcontracting.

Capital tends to escape in a hyperspace of pure circulation, while labor dissolves its collective entity into an infinite variation of individual existences. Under the conditions of the network society, capital is globally coordinated, labor is individualized. The struggle between diverse capitalists and miscellaneous working classes is subsumed into a more fundamental opposition between the bare logic of capital flows and the cultural values of human experience.³

Två begrepp skall användas för en närmare diskussion av människans möjligheter att bemästra sin omgivning: *Teknisk räckvidd* (range) och *mänskliga räckhåll* (reach). Begreppen har valts för att de uppfattas som representativa för ett renodlat geografiskt synsätt. Likaså bör de kunna hjälpa oss att gå utanför invanda territoriella och institutionella föreställningsramar.

Med *räckvidd* avses i fortsättningen tekniskt spelrum, de möjligheter att förflytta material, människor och meddelanden som transportmedel och media erbjudit under olika tider. Räckvidden visar de handlingsramar som funnits. *Räckhåll* är avhängigt människors biologiska och psykiska kapacitet, förmåga att inbegripa omvärlden i en mental intressesfär. Människors räckhåll förändras genom egna upplevelser och utifrån kommande information. I varje ögonblick har emellertid begreppet en närmast kategorisk innebörd: Antingen befinner sig något inom eller också utom en människas räckhåll.

Sannolikt var skillnaden mellan teknisk räckvidd och mänskliga räckhåll liten i äldre tid, för att senare i modern tid växa ofantligt.

När räckvidd och räckhåll inte längre stämmer överens, när räckvidd och räckhåll inte längre lever i »territoriell harmoni« med varandra, uppstår en spänning. Antagandet inför den fortsatta framställningen är att spänningen växer mellan krafter som verkar för utvidgning, likriktning och rörlighet och andra som håller igen och främjar avskildhet, lokal mångfald och variation.³

Den föränderliga räckvidden

Forna tiders regionala isolering hängde till stor del samman med att den tekniska räckvidden var liten. Till lands var godstransporterna begränsade till vad människor och hästar kunde bära och dra. Landsvägarna var få och primitiva. De bästa transportvägarna var sjöleder och segelbara floder. Fjärrhandel berörde direkt bara ett litet antal städer. Att resa långt var förbehållet en liten elit. Utom hörhåll och synhåll var det endast med budbärare som meddelanden kunde sändas. Under sekler förändrades människans möjligheter att bemästra det geografiska rummet i långsam takt. Att Napoleon inte färdades fortare än Julius Caesar var inte bara ett talesätt, utan en realitet. De romerska härvägar som byggdes före och strax efter vår tideräknings början var ända till slutet av 1700-talet på många håll de framkomligaste vägarna söder och väster om Limes, gränsen mellan barbarer i norr och öster och civiliserade människor i söder och väst. Den sträckte sig längs Rhen och Donau.

Under medeltid och ända fram till 1800-talet kunde fartyg under gynnsamma förhållanden på en dag segla mellan 120 och 200 km. Till lands kunde resande till fots färdas mellan 24 och 40 km, ridande med bagage mellan 32 och 48 km per dag. Snabba budbärare till häst, som anlätades av katolska kyrkan, hov och handelshus, kunde tillryggalägga mellan 48 och 64, i mycket sällsynta fall 100 kilometer på en dag. Sådana hastigheter kunde dock sällan hållas under långa förflyttningar, på grund av ideliga avbrott på

vägen. Vindar mojnade och ändrade riktning. Isar varken bar eller brast. Arméer gick i vinterkvarter. Vagnar körde fast och gick sönder på oländiga vägar. Hästar måste bytas med jämna mellanrum. Det kunde ta månader att flytta arméer med tross och manskap, lika lång tid att transportera gods innanför kuster och vid sidan av vattendrag. Nyheten om Gustaf II Adolfs död vid Lützen nådde inte hovet i Stockholm förrän efter en månad. Efter två månader visste man i huvudstaden att svenska armén förlorat slaget vid Poltava. I nordiska glesbygder var kännedom om vad som hände bortom horisonten beroende av om någon resande råkade ha sina vägar förbi.⁴

TRANSPORTERBARHET

Det är först under 1800-talet och vårt eget sekel som den tekniska räckvidden förändras på sätt som verkat genomgripande och omvälvande på samhällsutvecklingen i stort. Men även dessförinnan går det att peka på språngvisa framsteg när det gällde möjligheterna att transportera människor och gods över långa avstånd, förbättringar som dock framstår som tämligen blygsamma i förhållande till dem som den industriella revolutionen skulle komma att bära i sitt sköte. Den belgiske historikern Henri Pirenne har visat hur s k logistiska revolutioner under olika tider påverkat europeiska städers tillväxt. Förutsättningarna för dessa förbättrade möjligheter att transportera långt var inte bara tekniska utan också politiska och institutionella. Fjärrhandeln gynnades av att regenter och statsmakter lyckades stävja röveri och plundring längs viktiga transportleder och genom att enhetliga betalningsmedel, kreditväsende och banker underlättade ekonomiska transaktioner. Den första logistiska revolutionen ägde rum under medeltiden, då hundratals städer grundades i centrala delar av Europa. Den andra kom under renässansen, när handelshusen i stadsstater på den italienska halvön hade sin storhetstid och seglatserna över världsha-

ven tog sin början. Den tredje och den verkligt stora började med industrialismen i England i slutet av 1700-talet. Då fanns i England och Skottland sammanlagt bara fyra städer med mer än 50 000 invånare, en mansålder senare tio gånger så många.⁵

Med industrialismen började en utvidgning av den tekniska räckvidden, i allt snabbare takt och i allt väldigare språng. Med ångdrivna båtar blev det möjligt att transportera stora kvantiteter över haven, snabbt och regelbundet i alla väder. Under 1800-talet förändrades de internationella konkurrensförhållandena i grunden, inte minst när det gällde produktion av livsmedel. Med järnvägarna kunde stora territorier bindas samman. Det började kring år 1800 med lokala banor och hästdragna vagnar i Newcastles koldistrikt. Ett århundrade senare var Europa översållat av järnvägar som trafikerades av ångdrivna tåg med en sådan hastighet att lokal tid måste ersättas med »järnvägstid« och »standardtid«, enhetlig för stora geografiska områden.⁶ Med järnvägarna kom vidgad teknisk räckvidd för första gången att beröra verkligt stora befolkningsgrupper. Många människors försörjning blev inte längre som tidigare beroende av lokala marknader och nära liggande resurser. Det blev möjligt att förflytta och underhålla massarméer.

Nästa språngartade utvidgning av möjligheterna att transportera människor och gods kom med bilismen. Dess fördelar hade dock inte med ökad hastighet och större räckvidd att göra, utan med dess stora anpassbarhet till individuella resebehov. Motsatsen kan sägas gälla flyget, som utvecklats till vårt i särklass snabbaste transportmedel, samtidigt som det utmärks av utpräglat nodala nätverksegenskaper, dvs tillträde ges bara i några få punkter, som vanligen ligger mycket långt ifrån varandra. Bilens och flygets genomgripande betydelse för samhällsutvecklingen blev uppenbar i Europa först efter andra världskriget, i de nordiska länderna egentligen inte förrän på 1960-talet. När problemen med växande biltrafik i trånga stadskärnor och på överfulla motortrafikleder senare

blev akuta, fick järnvägarna en renässans. Trängsel i luftrummet har också bidragit till omfattande satsningar på snabba järnvägsförbindelser längs de stora trafikstråken.

MEDIAL RÄCKVIDD

Ännu mer dramatisk är den mediala räckviddens historia, där med medium avses en kanal för överföring av information. In på 1800-talet var optisk överföring, t ex med vårdkasar och röksignaler, enda sättet att överföra signaler över längre avstånd, om inte meddelandet sändes med bud. Tidiga *telegrafer* (överföring av text och symboler) var också optiska. Från telegraftorn till telegraftorn sändes information med hjälp av skivor som mekaniskt kombinerades på olika sätt. Den första fungerande elektriska telegrafen visades i Storbritannien 1837. Den elektriska överföringen av signaler var en förutsättning för att järnvägstrafiken skulle fungera när hastigheten skruvades upp. Med Samuel Morses uppfinning blev det, med början i USA, möjligt att registrera strömimpulser på en pappersremsa. Signalerna gick via telenät och kablar. Den första atlantkabeln togs i bruk 1866. I början av 1870-talet var Europa, Amerika, Afrika och Australien förenade i ett nät. Sedan utvecklades radiotelegrafen, som gjorde informationsöverföringen oberoende av ledningar, och teleprintern, som kunde omvandla signalerna till text.

Med *telefonen* kunde tal översättas till elektriska impulser i ena änden av en ledning för att i den andra änden åter förvandlas till tal. Alexander Graham Bell tog patent på denna uppfinning 1876. Före sekelskiftet fanns det utbyggda telenät på många håll i den industrialiserade världen. Från att till en början ha varit ett kommunikationsmedel i affärsvärlden, blev telefonen med tiden i stort sett var familjs egendom. Med *mobiltelefonen*, som nu sprids i rasande takt, frigörs enskilda abonnenter från bundenheten till ett nät. Med *telex* kan texter och bilder överföras via telenätet och

skrivs ut på papper eller avläsas på en bildskärm.

Med *datorer i nätverk* finns det hart när inga begränsningar längre för överföring och lagring av information – i form av text, bild eller ljud. Datorer kan kopplas samman i specialbyggda nät eller i det vanliga telenätet med hjälp av modem. Företag och andra organisationer har i dag interna nät som binder samman arbetsplatser. Tekniskt spelar det ingen roll hur långt från varandra dessa ligger. Samma typ av nätverk kan användas för att knyta samman av varandra oberoende, men samverkande, grupper av företag och därmed göra traditionella företagsbegrepp diffusa (kapitel 4).⁷

MASSMEDIAL RÄCKVIDD

För att meddelanden i äldre tider skulle kunna nå många människor samtidigt krävdes att dessa kom samman. Så skedde i amfiteatern, på agoran, forum, piazzan och torget. Skrifter som medium för spridning av information hade till en början inte någon större räckvidd. I det antika Rom fanns »skrivfabriker«, där en grupp slavar kunde mångfaldiga ett meddelande genom att tillsammans skriva efter diktamen. Under tidig medeltid och renässans fanns liknande anordningar inom katolska kyrkan och italienska handelshus. Specialbyggda lokaler för kollektiv diktamen kan fortfarande beskådas i t ex Florens. Med boktryckarkonsten, en uppfinning som brukar tillskrivas Johann Gutenberg (1394–1468), kom genombrottet. Det tryckta ordet dominerade sedan informations-spridningen i femhundra år.

Av de böcker som trycktes före år 1500 var mer än tre fjärdedelar skrivna på latin. Påvedömets oerhörda inflytande och makt under medeltiden kan sannolikt till stor del förklaras av att det fanns ett prästerskap, kunnigt i latin, utspritt i Europa. Detta prästerskap kunde förmedla en gemensam, på latin dokumenterad, världsuppfattning till folket genom att samtidigt behärska de olika folkspråk som talades på de platser där de var verksamma. Att prä-

ter kunde medla mellan latin och folkspråk var för allmänheten detsamma som att de kunde medla mellan himmel och jord. Det är också betecknande att en första åtgärd i stater som bröt med katholicismen under 1500-talet var att översätta Bibeln till nationella folkspråk.

Spridningen av tryckta skrifter i massupplagor var en av förutsättningarna för nationalismens genombrott och folkliga förankring under 1800-talet. Det var med böcker, pamfletter, affischer och tidningar som nationalromantik och fosterländsk propaganda kunde spridas och slå rot inom en befolkning som nu var allmänt läskunnig till följd av obligatorisk skolgång. Det var med skrifter som det för första gången blev möjligt att skapa *enhetliga uppfattningar* och *föreställd gemenskap* inom stora territorier. Skolböckernas roll i denna process har tidigare beskrivits. Redan på 1600-talet utgavs tidningar på många håll. Men det var 1800-talet och första halvan av vårt eget sekel som var den stora tidningsexpansionens tid. Dagstidningar blev det tidiga industrisamhällets viktigaste medium för nyheter, debatt och politisk propaganda, med en spridning som berörde i stort sett alla hushåll i industrialiserade länder.

Den första kommersiella filmvisningen ägde rum i Paris 1895. Visningen representerade kulmen på en lång utveckling som ledde fram till att man lyckades bemästra konsten att visa rörliga fotografiska bilder på en duk. Det kan noteras att filmer distribueras till biografer på samma sätt som böcker distribueras till bokhandlare och bibliotek. Först med televisionen kom en ny distributionsform in i bilden. Filmen blev snabbt en miljonindustri. Den fick sin första storhetstid i Europa. Senare blev USA filmens förlovade land, inte minst till följd av att många framstående filmskapare och skådespelare tvingades lämna Europa under 1930- och 40-talen. Ljudfilmen, som kom i slutet av 1920-talet, var mindre internationell än stumfilmen. Ljudfilmens »naturliga« marknad blev genom talet nationell, även om de språkproblem som uppstod

delvis kunde lösas antingen med textremsor som i Sverige eller genom dubbning som i många andra länder. Filmen kom att forma och enhetliggöra mångas föreställningar och ideal. Med västernfilmer blev kolonialiseringskrigen i USA mytomspunna på många håll i världen. Krigsfilmer och beredskapsfilmer höjde motståndanda och stridsmoral i Europa, i *Stilla havet*, Korea och Vietnam.

Radiosändningar startade på prov under 1910-talet. Under första världskriget sändes grammofonmusik och propaganda till soldaterna på västfronten. Under 1920-talet fick land efter land reguljära sändningar. I dag är radions täckning så gott som total. I Berlin och London förekom tv-sändningar 1936. Men det verkliga genombrottet för detta medium kom i Europa först på 1950-talet. tv-innehav omfattar i dag en överväldigande majoritet av hushållen i många länder.⁸

Etermedia intar en särställning bland alla former av masskommunikation genom den snabbhet med vilken människor spridda över stora ytor kan nås med identisk information. Den information som sänds är publik, i princip inte riktad till utvalda mottagare. Den är dessutom enkelriktad, vilket är väsentligt att observera. Någon feedback i sändningsögonblicket är inte möjlig. Etermedia intar inte minst en särställning genom att de ger människor en känsla av deltagande och närhet. Statsöverhuvuden och politiker visste att ta vara på detta under 30- och 40-talen, i »brastal« och i tal till nationen. Med televisionen har känslan av närvaro sannolikt blivit ännu större.

Samhälle utan avståndsfriktion?

Transportavstånd har mist mycket av sin traditionella betydelse som lokaliseringsfaktor. Det är inte längre de rent fysiska avstånden som är viktiga, utan läget i förhållande till de noder där tillträde till de betydelsefulla nätverken ges. Moderna tidens »gles-

bygder« finns i stationsfria stråk vid järnvägar på vilka expresståg passerar. Och vem har kommersiell nytta av att från marken se kondenssingorna efter jetplan på 10 000 meters höjd? Kostnader för godstransporter har reducerats relativt andra kostnader som företag strävar efter att reducera. En följd av denna utveckling är att en växande del av tillverkningsindustrin blivit »rotlös« (eng footlose) och därmed lokaliseringssbar inom vida ramar. Transportarbetet har ökat ofantligt. Varor transporteras mellan producenter, leverantörer, grossister, detaljister och konsumenter till synes utan påtaglig hänsyn till avstånd och till att substitut finns på närmare håll. Med flyg och snabba tåg kan stora städer kopplas samman till ett förvuxet »kontorslandskap«.

Med den nya informationsteknologin tycks räckvidden vara obegränsad. Teleteknik är en förutsättning för styrning, reglering och kontroll av moderna tiders komplexa transportsystem. Med datorer i nätverk är uppgifter om beställningar, bokningar och ekonomiska transaktioner tillgängliga på platser långt ifrån varandra i stort sett samtidigt. Det är till stor del tack vare den nya tekniken som företag förmår styra och administrera enheter som ligger spridda runt om i världen och göra snabba anpassningar efter konkurrenters agerande.

Det är knappast någon överdrift att säga att informationsteknologin revolutionerat kapitalmarknaden. Det är inte bara företag som kopplats samman i tekniska nätverk. Även aktiebörser och börsmäklare världen över har flätats ihop. Hopträcklade nätverk ger företag, aktieägare och valutaspekulanter nästan obegränsade möjligheter att placera och omdisponera värdepapper och pengar. Med den nya informationsteknologin är det som om företagsledare, mäklare och tjänstemän i företag och banker befunde sig samtidigt i en och samma lokal. Det är därför kanske inte så förvånande att världens valutabörser på två dagar kan omsätta lika mycket pengar som hela världshandeln omsätter på ett år. Den fran-

ske stadsplaneraren Paul Virilio är en av många som utvecklat tanken att ständigt ökande hastigheter är en styrande princip bakom samhällsförändringar. I sin bok *Vitesse et Politique* ser han tekniken som ett öde och teknisk utveckling närmast som ett oundvikligt incitament till förändring. Hela vetenskapens och teknikens historia är en berättelse om acceleration. Den tekniska utvecklingen har lett till, eller kommer inom kort att leda till, att avstånd saknar betydelse. Den dag är nära, när man kan resa mellan Paris och Tokyo på kortare tid än det i dag tar för många att dagligen pendla mellan bostad och arbetsplats i en storstadsregion.

Demokratin föddes när medborgare samlades i stadens mitt, på en agora eller på ett forum. Nyteknik har skapat medial närhet utan hänsyn till fysiska avstånd och ytor. Det publika torget har ersatts av etermedias publika ljud och bild. Media förmedlar ljud och bild med hastigheten hos magnetiska vågor, dvs 300 000 km i sekunden. Paul Virilio betraktar denna utveckling som oroande och hotfull, men oundviklig. I en tidningsintervju 1991 sade han: »Antingen avskaffar man tekniken eller också accepterar man acceleration, ända till hastighetens yttersta gräns, det vill säga gränsen för ljusets hastighet, och bortom den finns ingenting, såvida inte Einstein har misstagit sig och relativitetsteorin är oriktig och det skulle finnas överljushastigheter.«⁹

Brist på friktion och restriktioner medför inte bara fördelar utan skapar också en hel del problem. Det påpekas ofta att exempelvis finansmarknader med hjälp av elektronik och telematik numera reagerar alltför snabbt och oöverlagt. Opinionsmätningar, som speglar tillfälliga svängningar i valmanskåren, kan komma att påverka långsiktiga politiska beslut. Med automation och fjärrstyrning försvinner den »sociala friktion« som ligger i förhandling, diskussion och samtal. Utan friktion blir det svårare att fatta kloka beslut. Individuella erfarenheter blir mindre värda. Enskildas möjligheter att kontrollera, upptäcka fel och informera avtar. Med

minskad friktion blir ovissheten och överraskningarna större, riskerna fler.¹⁰

Inför bilden av ett samhälle utan avståndsfriktion finns det särskild anledning att erinra om att alla former av masskommunikation är asymmetrisk. Skillnaden mellan sändarens förmåga att nå ut och mottagarens förmåga att ta emot är avsevärd. Det går att med hög röst eller tekniska hjälpmedel hålla tal till stora folkmassor. Däremot är det besvärligt att lyssna till mer än en talare åt gången, även om man hör bra eller har tillgång till modern teknik. Den som talar kan utnyttja stordriftsfördelar. Det kan inte den som lyssnar. Det föreligger med andra ord en avsevärd skillnad mellan *sändarens räckvidd* och *mottagarens räckhåll*.

Den beskrivna asymmetrin blir närmast dramatisk vid en granskning av etermedia. Reportrar, programledare och artister uppträder inför en anonym publik, som samtidigt kan uppleva närvaro i studion och t o m gemenskap med dem som uppträder. Det är med hjälp av envägskommunikation och teknisk räckvidd som individuell berömmelse och kändisskap till stor del skapas i vår tid. Medias nyhetsbevakning kan omöjligt täcka mer än enstaka rev i en ocean av händelser. Under 1980-talet fanns över 80 procent av alla världens nyhetsjournalister i USA och Europa. De nyheter som observeras gallras hårt. Nyhetsbyråer utnyttjar mindre än 10 procent av det material som kommer in.¹¹

Det är inte bara avstånd som media förmår manipulera. Bilder ur det förflutna kan lätt ges sken av att vara samtida reportage. I Kuwaitkriget varade Operation Ökenstorm i elva dagar. När markkriget inleddes den 24 februari 1991 visade tv-kanaler världen runt hur amerikanska stridsvagnar gick till våldsamma anfall i ökenen, understödda av flyg och artilleri. Tittare trodde sig följa oförvägna reportrar tätt i spåren. Det har senare visat sig att fotografer och reportrar aldrig släpptes i närheten av fronten. Bilderna som spreds över världen var tagna under militärmanövrer i Neva-

daöknen i USA, långt innan trupper sändes till trakterna av Persiska viken.

Det amerikanska mediaföretaget CNN, för att ta ett exempel, låter gärna sina reportrar rapportera om dramatiska händelser stående framför en bakdörr till Vita Huset i Washington. I direktsända rapporter antyds att innanför dörren pågår förhandlingar av avgörande betydelse för mänskligheten. Reportrarna växlar, men det gör inte de soldater som står på vakt vid dörren. De uppträder med samma miner och samma handrörelser från det ena programmet till det andra. Kan det vara en rörlig kuliss vi ser? Om så är fallet, var i all världen befinner sig då reportern?

I ett samhälle med ringa avståndsfriktion förändras förutsättningarna för lokalisering av verksamheter. Det ligger nära till hands att hävda att minskad friktion leder till att lokaliseringssvalen blir friare, alternativen fler och därmed rörligheten större. Men denna frihet tycks i ganska liten utsträckning ha lett till att verksamheter sprids. Det är lättare att visa att den underlättat koncentration. Det är uppenbart att det finns krafter som får möjligheter att göra sig gällande först när handlingsramar vidgas. Det finns faktorer som ökar i relativ vikt när andra börjar väga lätt. Att *stor-driftsfördelar* i produktionen av varor och tjänster växer i betydelse när avståndsfriktionen minskar är sedan länge bekant.¹² Att *agglomerativa fördelar* och lokala externa effekter blir tydligare när den tekniska räckvidden växer, framgick av de studier som presenterades i föregående kapitel.

I dagens globala ekonomi är det uppenbart att kapital är mycket rörligare än arbetskraft. Internationella kapitalrörelser kännetecknas av väldiga svängningar. Under en boom flyter kapitalet från centrum till periferi. När förtroendet minskar söker sig kapitalet åter till källan. Det är dock i första hand det finansiella kapitalet som är rörligt, inte det industriella. När anläggningar väl är byggda, är de svåra att flytta. Det är med andra ord byggnader, vid sidan av

arbetskraften, som binder produktionen till regioner och platser. Stora företag med spridda anläggningar kan skifta geografisk tyngdpunkt, men deras flexibilitet är trots allt mindre än de internationella portföljinvesterarnas.¹³

Ökad teknisk räckvidd tycks således i stor utsträckning gynna centrum på periferins bekostnad. Vad som därvid avses med centrum kommer att behandlas i denna boks två avslutande kapitel, som knyter an till den tidigare diskussionen om regioners, städers och platsers centrala roller i modern samhällsutveckling. Men dessförinnan skall begreppet *mänskliga räckhåll* granskas. Syftet är att utifrån ett individcentrerat synsätt om möjligt skapa ökad förståelse för varför vissa platser och områden utvecklas och attraherar, medan andra inte gör det.

NOTER

1. Detta betraktelsesätt är ingalunda nytt. Mer än 400 år före vår tideräknings början hävdade den grekiske filosofen Protagoras i sin s k *homo mensura-sats* att den enskilda människans upplevelser är den måttstock, varmed allt i tillvaron ytterst skall mätas och värderas. Vid Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi i Lund har Torsten Hägerstrand tillsammans med elever sedan mer än 30 år utvecklat den s k tidsgeografin, som kännetecknas av ett utpräglat individcentrerat synsätt.

2. Castells M. (1996): *The Rise of the Network Society*, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I. Blackwell Publishers, Oxford, 475, 476. En mera ingående analys av frågor som rör individcenterade kulturmönster finns i Castells (1997): *The Power of Identity*, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume II. Blackwell Publishers, Oxford.

3. Det synsätt som nu kommer att utvecklas berördes i Törnqvist G. (1993 och 1996): *Sverige i nätverkens Europa. Gränsöverskridandets former och villkor*. Liber-Hermods, Malmö.

4. Uppgifter om transport- och restider har hämtas ur Ohler N. (1989): *The Medieval Traveller*. The Boydell Press, Southampton; Braudel F.: *Civilisationer och kapi-*

talism. Gidlunds, Stockholm. (1982): *Vardagslivets strukturer*. (1986): *Marknadens spel*. (1986): *Världens tid*.

5. Pirenne H. (1949): *Economic and Social History of Medieval Europe*. Paul, Trench and Trubner, London; Pirenne H. (1952): *Medieval Cities: their Origins and the Revival of Trade* (engelsk översättning av franskt original från 1925). Princeton University Press, Princeton.

6. För en närmare presentation av järnvägsnätens utbyggnad och konsekvenser se Schivelbusch. (1977): *Geschichte der Eisenbahnreise. Zur Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert*. Carl Hanser Verlag, München, Wien samt Törnqvist G. (1996): O.a.a., s. 42–46.

7. Uppgifter om den teletekniska utvecklingen har hämtats under olika uppslagsord i *Nationalencyklopedin*. Bra Böcker, Höganäs, 1989–1996.

8. Törnqvist G. (1967): *tv-ägandets utveckling i Sverige*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

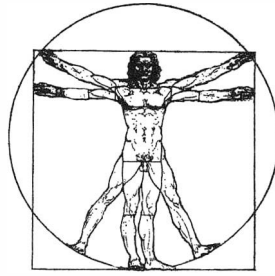
9. Virilio P. (1977): *Vitesse et politique*. Hachette/Reclus, Paris; Virilio P. (1984): *L'espace critique*. Hachette/Reclus, Paris; Valdés A. (1991): Full fart mot evigheten, *Dagens Nyheter*; 8 dec.

10. För en allsidig genomgång av olika former av friktion och deras betydelse se Åkerman N. red (1993): *The Necessity of Friction: Nineteen Essays on a Vital Force*. Physica-Verlag, Heidelberg.

11. Hadenius S., Weibull L. (1989): *Massmedier. En bok om press, radio och tv*. Bonniers, Stockholm.

12. Frågeställningen var central i de diskussioner som fördes och de utredningar som gjordes inför en aktiv lokaliseringspolitik i Sverige i början på 1960-talet. Se t ex Törnqvist G. (1963): *Studier i industrilokalisering*. Meddelanden från Geografiska institutionen vid Stockholms universitet, nr 153, Stockholm.

13. Soros G. (1997): Kapitalismen går mot sammanbrott, *Dagens Nyheter*; 23 dec. Soros G. (1997): Så kan kapitalismen räddas, *Dagens Nyheter*; 24 dec.

KAPITEL 7: *Mänskliga räckhåll*

NFÖR EN häpnadsväckande utveckling av den tekniska räckvidden är det lätt att förbise att mänskliga räckhåll inte på långt när kan ha förändrats i motsvarande grad. Människans rent fysiska och psykiska kapacitet torde inte vara väsentligt större i dag än för några generationer sedan. Utan tekniska hjälpmedel torde vår fysiska prestationsförmåga i allmänhet snarast vara mindre. Det är också tveksamt om vår förmåga att hantera information ökat nämnvärt, uteslutet allt det som den tidigare beskrivna tekniken skapat förutsättningar för. Vad säger att vår förmåga att känna och förnimma skulle vara större nu än för hundratals år sedan? Vilka iakttagelser tyder på att de nu levandes anlag för att känna likhet, identitet, engagemang och tillit skulle vara väsentligt annorlunda än våra förfäders? Detta är frågor som det knappast går att närma sig utan att först något beröra vad informationsteoretiker, fysiologer och psykologer sagt och skrivit om vår förmåga att hantera och förmedla information.

Den sociala kommunikationens villkor

Enligt beräkningar kan människans centrala nervsystem utifrån nås av en informationsmängd på mer än 11 miljoner informationsenheter per sekund (bit/s). Själva måttet är matematiskt och hämtat från informationsteorin. Rent fysiologiskt sker beräkningarna genom att beräkna antalet *receptorer* i olika sinnesorgan – hur många synceller det finns i ögat, hur många känsliga punkter det finns i huden, hur många smaklökar det finns på tungan, etc. I nästa steg beräknas hur många nervförbindelser som sänder signaler vidare till hjärnan och med vilken frekvens.

Den information som når våra sinnen gallras och sorteras. Varje sekund reduceras miljoner och åter miljoner av informationsbitar bort. Medvetandegörandet av de informationsmängder som strömmar in är en gallringsprocess i syfte att skapa organisation och ordning. *Medvetandet* består inte av information utan av ordnad och tillgodogjord information. Det maximala informationsflödet i den medvetna perceptionsprocessen beräknas uppgå till 40 bit/s, mycket högt räknat. Om dessa siffror är exakta eller ej spelar ingen större roll för vårt resonemang. Det viktiga är att konstatera att i bästa fall en miljondel av det våra ögon ser, våra öron hör och våra övriga sinnen rapporterar når vårt medvetande. Forskarna uttrycker det så, att medvetandets *bandbredd* är mycket mindre än sinnen. »Vad vi uppfattar i ett givet ögonblick inskränker sig sålunda till en ytterst liten del av den information om vår omvärld som strömmar in genom sinnesorganen.«¹

The magical number seven, plus or minus two är titeln på en artikel av psykologen George A Miller. I denna konstaterar han att talet 7, eller snarare tal mellan 5 och 9, ständigt dyker upp i psykologiska experiment och vetenskapliga rapporter. Den skotske filosofen William Hamilton kunde redan på 1800-talet konstatera att om man kastar ut en handfull stenkulor på golvet får man svårt att *sam-*

tidigt överblicka fler än sex eller högst sju utan att bli förvirrad. Upprepade experiment har sedan visat att det inte är svårt att hålla fyra olika saker i huvudet på en gång. Med fem, sex och sju olika saker börjar det bli knepigt. Med tio kör det ohjälpligt ihop sig. Miller konstaterar: »Genom inläring eller genom vårt nervsystems konstruktion tycks vi ha en *gräns* (författarens kursivering) inbyggd i oss, som håller vår kanalkapacitet inom detta område.«²

Begränsad förmåga att hantera information skapar problem inte minst i akuta *beslutssituationer*. Ju mer information en beslutsfattare omger sig med, desto säkrare känner denne sig sannolikt. Men i själva verket kan ökad mängd information leda till mindre säkra, ja rent av felaktiga beslut. När informationsmängden överstiger en viss nivå, och den ligger som vi just sett ganska lågt, måste en beslutsfattare göra ett urval. Man har i samband med studier av beslutsfattande kunnat visa att inte minst rutinerade, och därmed säkra, beslutsfattare vanligen väljer information som stöder de hypoteser man bär med sig, men negligerar information som inte bekräftar de föreställningar man tidigare byggt upp. Vilken del av den tillgängliga informationen som väljs, styrs inte enbart av rationella överväganden, utan också av rent subjektiva värderingar och attityder.³

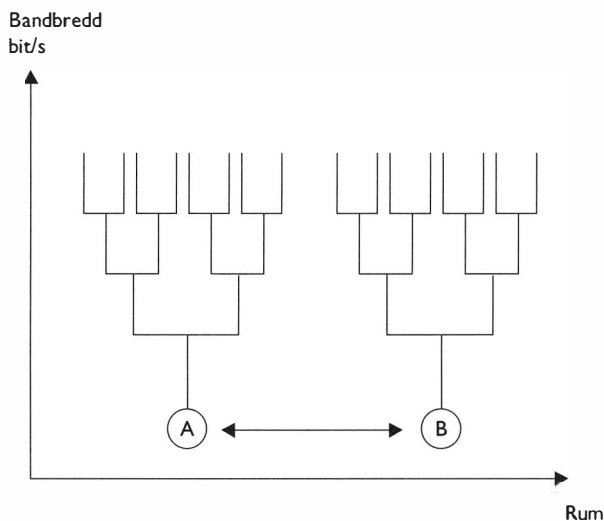
Medvetandets bandbredd är mycket mindre än sinnenas. Medvetandet är däremot synnerligen rörligt. »Bildligt talat kan vårt medvetande liknas vid en spotlight, som oerhört starkt framhäver en enskild skådespelares ansikte, medan alla övriga personer, föremål och kulisser på den väldiga scenen befinner sig i djupaste mörker. Spotlighten kan visserligen vandra, men det tar mycket lång tid innan samtliga körmedlemmars ansikten, ett efter ett, har uppenbarats i mörkret [...] Detta nyligen påvisade faktum har självfallet den största praktiska betydelse för människolivets alla områden.« Detta är några ord ur ett tal som den tyske fysiologen Dietrich Trincker höll i Kiel 1966.⁴

»Jaget är inte herre i sitt eget hus«, skrev Sigmund Freud och menade därmed att en individ i mycket hög grad är underkastad sitt omedvetna. Tidigt användes termen »det undermedvetna«, vilket antyder att man ansåg att det fanns ett psykiskt liv *under* det medvetna tänkandet, i »psykets källare«. Numera används vanligen begreppet »det omedvetna«, någonting som är *ständigt verksamt och närvarande i allt mänskligt liv och tal*.

Det finns ett psykiskt liv som försiggår utan att vi kan varsebli det annat än som spår. Vi kan föreställa oss en process där utifrån kommande information leder till associationer i en blandning av tankar, minnen, drömmar och känslor.⁵

I sin bok *Märk världen. En bok om vetenskap och intuition* beskriver Tor Nørretranders den mänskliga tankeprocessen inom och vid sidan av medvetandets ram. Det sker förenklat och schematiskt med hjälp av *talträd* (figur 2). Träden kallas binära för att de förgrenar sig genom fördubbling. Sådana används inom modern matematik, fysik och informationsteori för att bl a definiera och kvantifiera komplexitet. Två sammankopplade talträd kan ses som en modell av grunderna för social kommunikation.

I figur 2 talar två människor (A och B) med varandra. Först måste personen till vänster (A) tänka efter och sammanfatta erfarenheter, minnen och känslor. Det är en omfattande process av associationer, sortering, organisation och gallring. Det finns uppgifter som tyder på att den kapacitet som kan utnyttjas i en sådan tankeprocess motsvarar 10 miljarder bit/s (i den översta delen av talträdet). Det är med andra ord fråga om en bandbredd för »intern« hantering av information som är tusen gånger större än den som våra sinnen kan utnyttja för att ta emot »externa« impulser. Hjärnan förmår således hantera tusen gånger fler informationsbitar än den kan ta emot utifrån. Det medvetna jaget uppfattar under tiden inte mycket av allt detta. På sin väg ner genom det vänstra trädet gallras mängder av information bort. Slutligen återstår några ord som

FIGUR 2. Kommunikation mellan två talträd (A och B).

kan sägas. De representerar ungefär 10 bit/s. Vad beträffar den medvetna, språkliga gemenskapen är vi alla mycket ensamma. *Det mesta av det vi upplever kan vi aldrig berätta för någon annan.*

Orden tas emot av B som representeras av talträdet till höger. I en process, som nu rör sig från trädets rot till dess krona, utvecklas de mottagna orden till mening. Det är ett förlopp som nu leder åter mot allt större komplexitet, där den nya informationen interagerar med mottagarens tankar, minnen, upplevelser, drömmar och känslor. *Two komplexa tankevärldar har därmed – efter betydande gallring, sortering och förenkling – vidrört varandra genom signaler som gått genom en kanal med ringa kapacitet.*

Den beskrivna modellen gäller inte bara för tal och skrift. Idéer liknande dem som modellen beskriver har använts för att förklara upplevelser av musik. Det centrala i musiken är inte ljudvågorna i

sig. Det centrala är att en kompositör eller musiker omvandlar vissa själsliga tillstånd till ett mönster, som framkallar samma, eller andra, själsliga tillstånd hos lyssnaren. »När man hör musik uppstår vissa tillstånd inne i ens huvud. De kan ha samband med de tillstånd som rådde i huvudet på kompositören när han skrev musiken, men behöver inte ha det.«⁶

Det finns andra kanaler än den medvetna, språkliga kanal med ringa bandbredd som hittills beskrivits i anslutning till figur 2. Den amerikanske antropologen Edward T Hall blev känd då han på 1950- och 1960-talen visade hur olika kulturer använder kroppens rörelser för att utbyta budskap som inte framgår av ord. Människan kan som andra däggdjur kommunicera med hjälp av kinetiska och paralingvistiska signaler – gester, kroppsrörelser, ansiktsuttryck, tvekan, växlingar i rörelse- och taltempo, röstläge och oregelbunden andhämtning.⁷

Två förhållanden, som modellen tydliggör, är särskilt viktiga att observera inför den framställning som följer. Det ena är den ringa bandbredd som kanalen för externt utbyte av information besitter. Det andra är det väldiga kapacitetsutrymme som står till förfogande för den enskilda individens tankar och känsloliv. Det är med andra ord en smal förbindelseled som i modellen har att förena två *tankevärldar* med varandra. Effekten av den information som överförs hänger samman med hur tydliga de signaler är som sänds. Men i ännu högre grad torde effekten vara beroende av hur långt ifrån varandra olika tankevärldar befinner sig, dock inte i första hand i fysisk mening utan snarare i bemärkelsen hur väsensskilda de i olika avseenden är.

Begreppet räckhåll

Det engelska verbet *reach* betyder sträcka, sträcka fram, räcka, nå, få tag i och inbegripa. Som substantiv har det betydelser som vidd, utsträckning och förmåga, i synnerhet fattningsförmåga. Begreppet förekommer inom fenomenologisk forskning och har i Sverige blivit känt genom den irländske geografen Anne Buttimer.⁸ Om begreppet *räckhåll*, en rimlig översättning, har lundageografen Torsten Hägerstrand skrivit: »Att något ligger inom räckhåll för en person syftar inte enbart på att hon kan nå det i rent fysisk mening. Också ekonomiska, kunskapsmässiga och emotionella dimensioner hör till saken. Uttryckt i bildspråk kan man säga, att varje person under sitt liv är inbäddad i en *räckhållsrymd*, som på varierande sätt sträcker sig utåt sidorna, bakåt mot det förgångna och framåt mot det eftersträvade. Vad rymden innehåller beror på personens egen kapacitet och biografi, men också på vad omgivningen erbjuder i form av tillgångar att ta av och mottagare att ge till.»⁹

Det känns angeläget att understryka vad Torsten Hägerstrand skriver om räckhållsrymdens utsträckning. Den utbreder sig åt sidorna *på varierande sätt*. Det kan tolkas så att räckvidden inte utslutande behöver vara territoriellt avgränsad, utan att gränsdragningar kan ske på annat sätt. Det är den fråga som närmast kommer att behandlas. Räckhållsrymden sträcker sig även bakåt. Den tar tid att skapa. Den bygger på tradition och kunskapsarv. Slutligen sträcker sig räckhållsrymden framåt mot det eftersträvade. Räckvidden påverkas av ambitioner och målmedvetenhet. Det är frågor om tid som senare kommer att granskas.

Vårt behov av gränser

Människors sätt att tänka förutsätter gränser. Figur 2 visade förenklat hur människor i en tankeprocess gallrar, sorterar och ordnar tankar. Utan strukturering skulle världsbilden i sin mångfald

och variation sannolikt framstå som kaotisk. Gränsdragningar kan ses som mentalt självförsvar och samtidigt ett sätt att göra det möjligt att dela världsbild med andra. Hur människor klassificerar och drar gränser är frågan i detta avsnitt. Hur vi kommunicerar är ämnet för framställningen i nästa.

Den teori som modellen är avsedd att åskådliggöra utgår från föreställningen att gränser mellan människor inte enbart är en följd av att det finns *yttre hinder* för att fritt utväxla signaler mellan A och B. De gränser som sätts kan ha med *interna tillstånd* och processer att göra. För att uttrycka samma sak med vår tids dataspråk: Det viktigaste är inte kanalens bandbredd, utan hur analogt modellens två talträd har formaterats. Det är en formatering som kan förutsättas hänga samman med såväl arv som med miljö. Med detta antagande följer att många betydelsefulla gränser i människans värld inte finns utstakade i terrängen, ej heller syns de på en karta. *Konventionella territoriella begrepp mister något av sin självklarhet.*

NÄRHET

Kineserna kallade en gång sitt land för Mittens rike. När Frankrike efter revolutionen 1789 indelades i departement, baserades gränsdragningarna på hur långt en ryttare kunde nå under en dag, fram och tillbaka till eller från ett centrum. Moderna kommunindelningar har grundats på iakttagelser av arbetsresor, inköpsvanor och telefontrafik. *Fysisk närhet* har i alla tider varit en bärande princip bakom dragningar av gränser.

LIKHET

Carl von Linné var en gränsernas mästare. Men hans indelningar byggde inte på avstånd utan på *likhet* och *släktskap* mellan individer i en population. Ett sådant gränstänkande genomsyrar i dag våra utbildningssystem, vår forskning och sannolikt också vårt sätt att tänka. Vid våra universitet och högskolor finns mer än fem-

hundra skilda discipliner. Den disciplinära samhörigheten och interna förståelsen har föga med territoriell närhet att göra. Gemensam litteratur, metodologisk skolning och teoretiska synsätt har formaterat besläktade tankevärldar. Även svaga signaler mellan sådana världar kan utlösa samförstånd och i lyckliga stunder erkänsla. Men när fackens gränser överskrids, då uppenbaras inte sällan att det även i vetenskapens vida värld finns föreställningar om »Mittens rike«.

I allt socialt liv finns ett gränstänkande som bygger på likhet. Mångas jagkänsla bygger på gruppgemenskap. Identitet hänger samman med att vi kan identifiera ett »vi« och sätta det i förhållande till ett »dom«. Intressen, blodsband, rastillhörighet och såväl religiös som politisk övertygelse kan väcka mycket starka känslor av gemenskap, liksom också bitter fiendskap. Men dessa former av innanförskap, utanförskap och kollektiv identitet förutsätter inte nödvändigtvis att människor uppehåller sig i närheten av varandra.

LÄNKNING

Nätverk diskriminerar mellan dem som är länkade till nätet och sådana som inte är det. Sättet att beskriva samhörighet är relevant oavsett om exemplen hämtas från vetenskapens, företagens eller sällskapslivets sfärer. Skillnaden mellan *likhet* och *länkning* är att det senare kan ges en form med tydlig geografisk innebörd. Inom varje vetenskaplig disciplin cirkulerar informationen i tämligen slutna intellektuella *nätverk*, vars geografiska utsträckning framgår av kontakter och litteraturhänvisningar. Naturligtvis finns det lokala förtätningar i sådana flätverk. Men i många fall är de disciplinära näten geografiskt vida. Robert Putnam har uttryckt saken på följande sätt: »Plats eller geografiskt område har blivit allt mindre betydelsefullt som bas för samhällsorganisationen. Gemensamt intresse har i stället blivit allt viktigare. Varje dag har jag kontakt med kollegor i Japan på Internet men jag vet inte vad grannen mitt-

emot på gatan heter. Jag har mer utbyte med statsvetare i Japan eller till och med i Sverige än med professorer i engelska här på Harvard.«¹⁰

Med hänvisning till den genomgång som finns i kapitlen 4 och 5, finns det anledning förmoda att mycket av gemenskap, lojalitet och tillit inom företagens värld numera är knutna till klusterbildningar och nätverk. Men bilden är inte enhetlig. Det tycks finnas betydande skillnader mellan olika traditioner och företagskulturer. Det är därför mycket möjligt att den utveckling av nätverk vi ser på nära håll inte är helt representativ för andra delar av Europa.

Enskilda bygder i Sverige har varit härdar för industriell utveckling. Men det är i ännu högre grad inom traditionsbärande kluster och uttänjda nätverk som Sverige utvecklats från ett råvaruberoende, faktordrivet land till ett land drivet av innovationer. Det svenska kapitalistiska industrisamhällets organisationer och kontaktnät fick en fast sammansättning redan under det industriella genombrottet. Den kapitalistiska eliten formerade sig i väldiga nätverk med förtätningar kring storföretag, storbanker och stora ägargrupper. De största ägargrupperna fanns redan före 1920 och etablerade tidigt kontakter och verksamheter utomlands. De 20 största företagen som ingår i dessa kluster svarade i början på 1990-talet för närmare hälften av sysselsättningen inom industrin i Sverige, en helt dominerande del av exporten och i stort sett alla från Sverige kontrollerade etableringar och arbetstillfällen utomlands.

Traditionsbärande kluster, transnationella storföretag och gränsöverskridande nätverk har under 1900-talet skapat konkurrensförmåga internationellt och välstånd i det egna landet med dess hemmabaser. Samtidigt som den stabila ordningen givit styrka har den enligt vissa bedömare med åren kommit att utgöra ett hinder för verkligt genomgripande förnyelse. Duktiga entreprenörer har i första hand absorberats av de etablerade strukturerna, i mindre grad satsat på att bygga egna. Ytterst få småföretag som startats

under 1900-talets senare del har vuxit till stora företag. Under 70- och 80-talen har antalet medelstora och mindre företag i Sverige dessutom minskat betydligt.¹¹

I dagens samhälle torde åtskilliga människor leva med dubbel identitet. De som dagligen verkar i vetenskapens och storföretagens omfattande klusterbildningar kan antas utveckla identiteter och lojaliteter knutna till gränsöverskridande nätverk, vid sidan av den lokala förankring som boendet och tätt knutna sociala nätverk ger. Kanske håller styrkeförhållandena mellan de två bindningarna på att förskjutas. Individuella intressen och erfarenheter kan sannolikt vara så olika att även medborgare i samma land med visst fog kan sägas leva i olika världar. Tanken har framförts att resultaten av de finska, svenska och norska folkomröstningarna om medlemskap i EU i november 1994 i själva verket blottade en sådan skillnad. Ja-rösterna dominerade i de landsdelar som vetter mot kontinenten, i storstäder och i områden med betydande exportindustri och utlandsverksamhet. Nej-rösterna fanns i stor utsträckning i nordliga periferier, i glesbygden och i områden med traditionella, naturresursbundna näringar.

SPRÅKET BLOTTAR GRÄNSER

Tal, skrift och åthävor röjer väsentliga drag i en människas biografi. På ett mer översiktligt plan speglar språket inte bara etniska och kulturella förhållanden, utan också ekonomi, levnadsvillkor och samhällsskick. Det betyder att språkets historia och geografi bör reflektera vårt sätt att klassificera och dra gränser.

Språk och dialekter är sedan gammalt nära kopplade till territoriet. I George Bernard Shaws komedi *Pygmalion*, som musikalen *My Fair Lady* bygger på, kunde professor Higgins gå omkring i sekelskiftets London och genom att lyssna till samtal med stor exakthet avgöra från vilken del av staden människor kom. Dialekt-

forskare i Sverige, liksom på andra håll, har kunnat visa brokiga språklandskap, en motsvarighet till den regionala mosaik som var utmärkande för Europa i äldre tid. Territorialstaternas framväxt, industrialismen, folkbildning och ökad rörlighet förändrade bilden. Människor flyttade. Dialekter blandades och blev mindre distinkta. Centrala makter lyckades att med skola, massmedia och propaganda som verktyg skapa riksomfattande språklig enhetlighet. Den dialekt som talades i Mälardalen blev rikssvenska.

Med den franska revolutionen blev det franska högspråket riksligare för hela det franska territoriet, på samma sätt som metersystemet fick ersätta de gamla, regionala alnmåtten. I den franska revolutionstankens jämlikhetsideal låg även språklig jämlikhet, att i provinsen tala som i Paris. I den unga staten Italien däremot är människors identitet fortfarande i hög grad knuten till regioner, en iakttagelse som kunnat läggas till grund för uppfattningen att Italien kanske inte är en riktig enhetsstat. Italienska som litterärt och centralt administrativt språk på den italienska halvön är, som nämnts, närmast en toskansk dialekt, med nöd och näppe accepterad i Rom. De dialektala variationerna inom italienska språket är stora, och på ett helt annat sätt än i det språkligt likriktade Frankrike, socialt accepterade.¹²

Utmärkande för vår egen tid tycks vara att det vid sidan av *territorialspråk* växer fram ett slags *nätverksspråk*. Språkforskare kan i dag genom att lyssna till bandinspelningar av samtal och diskussioner spåra yrkesgrupper, utbildningsprofiler, karriärvägar och organisationstillhörighet.¹³ I sättet att tala avslöjas en samhällsorganisation som bygger på långt driven arbetsdelning, specialisering och därmed växande samordningsbehov. Närhet i organisatoriska nätverk har blivit viktiga vid sidan av det behov av territoriell närhet som alltid funnits.

Egentligen är nätverksspråk inte något nytt. Inom den katolska kyrkan och universitetens värld fungerade latinet länge som ett

sådant. Vid med varandra lierade furstehov i Europa talades ofta ett annat språk än det som undersåtarna förstod. Franskan blev diplomaternas gemensamma språk. I vår tid har engelskan blivit det »lingua franca« som talas på internationella konferenser och i de transnationella företagens styrelserum. Inom forskarsamhällets skilda discipliner utvecklas interna terminologier, jargonger och föreställningsramar, som kan vara svåra för utomstående att förstå. Den interna förståelsen har föga med territoriell närhet att göra. Det är närhet i intellektuella nätverk som gäller.

ERFARENHETSDOMÄNER

Erfarenhetsdomäner och *medvetanderum* är begrepp som används för att beteckna områden, inom vilka människor knyts samman av enhetligt språk, religiös gemenskap, samfälld historia, gemensamma minnen och inbördes tillit. Den franska motsvarigheten till dessa begrepp är närmast *sémiophère*, den tyska *Lehrgemeinschaft* och den engelska *Imagined communities*. Det ligger nära till hands att tänka sig dessa rum och domäner som territoriella kategorier, som platser, regioner och länder. Men som särskilt tydligt demonstrerades i kapitel 4, finns det åtskilligt som talar för att samverkan, samhörighetskänsla och lojalitet likaväl kan växa fram i nätverk. Flera omständigheter talar dock för att platsen, grannskapet och regionen även framgent kommer att spela en betydelsefull roll som medvetanderum och erfarenhetsdomän. En har med stabilitet att göra, en annan med den fysiska miljöns betydelse och en tredje med vårt beroende av att föra samtal.¹⁴

Medan den tekniska räckvidden gynnar snabba förändringar, bygger mänskliga räckhåll, personliga kontaktnät och medvetanderum upp förunderligt sega strukturer. De ärvs mellan generationer genom uppfostran och utbildning. Kunskapsarvet bevaras i text och bild i våra arkiv och bibliotek. I bebyggelsen finns konkreta minnesmärken. Generationsväxlingar tar tid. En tillbakablick

på några få människoliv i följd, som bara under en kort tid överlappat varandra, för oss långt tillbaka i tiden.

Hur stabila och seglivade kulturella och etniska barriärer kan vara, framgår av följande exempel. I europeisk historia har det under lång tid funnits en zon, utefter vilken risken för konfrontationer och väpnade konflikter varit akut. Den sammanfaller väl med det ekonomiska styrkebälte som sträcker sig från Milano genom Rhenlandet, norra Frankrike och Belgien. Om de strider som ägt rum i detta område vittnar synligt den unika ansamlingen av krigskyrkogårdar och krigsmonument. Under nästan femtio år efter andra världskriget låg *riskzonen* länge österut, längs den av Winston Churchill namngivna Järnridån.

Sedan Järnridån försvunnit finns det en ny frontlinje att hålla ögonen på. Den ligger ännu längre österut och kan möjligen markera en ny riskzon i Europa. I grova drag sträcker den sig från Kolahalvön i norr till Adriatiska havet i söder. Det finns skäl att anta att den följer gränsen mellan Finland och de baltiska staterna å ena sidan och Ryssland å den andra, att den kanske löper genom eller i kanten av Vitryssland och Ukraina. Över Balkanhalvön är zonen uppenbar och aktuell.

För att förstå denna gräns måste man anlägga ett långt historiskt perspektiv. Redan på 300-talet delades Romerska riket i en östlig och en västlig del, med Rom och Konstantinopel som politiska och kulturella centra. I väster talade överklassen latin, i öster till en början grekiska. Den avgörande ideologiska brytningen mellan Östrom och Västrom kom år 1054 då patriarken i Konstantinopel och påven i Rom samtidigt bannlyste varandra. Efter turkarnas erövring av Konstantinopel 1453 blev Moskva efter hand områdets religiösa centrum.

Den beskrivna gränslinjen kom att skilja den grekisk-ortodoxa kyrkan i öster från den romersk-katolska och senare protestantiska i väster. I grunden gällde de religiösa motsättningarna sådana saker

som den Helige Andes natur, frågan om Skärseldens existens och skilda tolkningar av innebörden av Dekalogens (den ursprungliga grekiska versionen av Bibelns budord) andra bud. Östra och västra Europa isolerades i förhållande till varandra. I öster växte en världsbild fram som saknade en glidande skala mellan gott och ont. Extrem bokstavstro, överdriven vördnad för överheten, ikonmåleri och liturgiska sånger banade inte väg för demokratisk utveckling, ett civilt samhälle och marknadsekonomi. Nämnas kan i sammanhanget att det i öster finns en påtaglig likhet mellan äldre tiders religiösa processioner, där helgonbilder fördes fram, och efterkrigstidens politiska demonstrationståg med jätteporträtt av politiska ledare.

Den sydöstra delen – vanligen kallad Bysans – famnade länder kringöstra Medelhavet och orienterades mot orienten. Det muselmanska inflytandet blev stort. Turkarna nådde under en tid ända fram till Wien. Den västra delen av Europa formades av upprepade folkvandringar, medeltidens stadsutveckling, renässansens kritiska synsätt, kapitalism och blandekonomi. Renässansens arkitektur på västra sidan och lökkupolerna på den östra visar konkret var gränsen mellan de båda idévärldarna går. I den beskrivna riskzonen konfronteras nu etniska, kulturella, språkliga, religiösa och politiska olikheter med varandra – alla med djupa rötter i historien.¹⁵

Mänskliga räckhåll verkar för lokal förankring och regional identitet. Vårt dagliga rörelsemönster och individers tätt knutna sociala nätverk förstärker grannskapets betydelse. För den som är *bofast* under en tid blir platsen och grannskapet en erfarenhetsdomän. Det är inte bara sociala och kulturella band som skapar dessa domäner, utan sannolikt också den rent fysiska miljön. Därom vittnar natur- och stadsskildringar i vår skönlitteratur. Det är förmodligen under barndomstid och ungdomsår som platsupplevelser i särskilt hög grad präglar sinnet.

Tingen och den fysiska miljön är genom sin beständighet viktiga för identitetskänsla, minnen och associationer. Mänskliga relationer förändras med åren. Även människorna själva förvandlas, ibland till oigenkännlighet. Föränderligheten gör sig knappast påmind i umgänget med dem man träffar ofta, däremot i möten med bekanta man inte sett på många år. Då är det föremål, natur och bebyggelse som får stå som symboler för och påminnelser om det som varit. Särskilt hos gamla människor tycks den invanda fysiska miljön fungera som ett »yttre nervsystem«. Inom den klassiska regionalgeografin poängterades den vertikala förankringens betydelse. Om den erinrar också begrepp som fosterjord, fosterland, moderjord, fädernesland och hembygd. Under senare år har frågor som rör framväxten och bevarandet av regional identitet och platskänsla på nytt tilldragit sig intresse.¹⁶

Under den stora utvandringen på 1800-talet slog sig utvandrare från samma trakt i Sverige i anmärkningsvärt många fall ner i varandras närhet i USA. Sociala relationer och gemenskap som funnits i hembygden påverkade bosättningsmönstret i det nya landet. Trakter med natur som liknade bygdens där man vuxit upp attraherade särskilt. På liknande sätt har invandrare till Sverige i många fall sökt boendegemenskap. Intevjuer med invandrare visar att det gamla hemlandets natur är beständigare i deras sinnen än den socio-kulturella miljön man lämnat. Saknaden efter sociala relationer avtar med åren, vilket däremot inte längtan efter hembygden och de platser man lämnat gör i samma mån.¹⁷

Vårt behov av samtal

Modellen i figur 2 bygger på ett antagande om att två människor möts och samtalar med varandra. Ingen annan kommunikationsform kan ge motsvarande fördelar. Svaga signaler kan förstärkas genom att information flödar fram och tillbaka. De som samtalar

kan omgående avläsa reaktioner, och för den delen också brist på reaktioner. Det är bara inom synhåll som kinetiska och paralingvistiska signaler kommer till sin rätt. När fler än två skall kommunicera, blir samtalets fördelar ännu mer uppenbara. Det är inte bara den som talar som det kan vara av intresse att beskåda. Reaktionserna hos dem som lyssnar kan vara väl så upplysande. Tekniska hjälpmedel förmår inte på långt när förmedla alla de intryck som direkta kontakter ger. I massmedia blir informationsflödet dessutom enkelriktat. Alla hittills kända media fungerar som *filter* för information, och detta i en kanal (A-B) som i sig själv har förhållandevis ringa kapacitet.

Sannolikt skymtar vi här några av orsakerna till en av vår tids stora paradoxer. Moderna datorstödda informationssystem gör det möjligt att hantera hart när oändliga mängder information. Med teletekniska hjälpmedel och etermedia kan information överföras med ljusets hastighet över stora avstånd på denna jord. Men samtidigt som utvecklingen öppnat nya möjligheter för överföring av information, så har behovet av rådslag och direkta personkontakter blivit större. Ett växande antal tjänstemän i företag och offentlig tjänst ägnar mer och mer tid åt sammanträden och annan kontaktverksamhet. Kontakttrafiken, även över mycket långa avstånd, har ökat kraftigt under senare år, trots de stora uppoffringar i pengar, tid och ansträngning som är förenade med resor. Kontaktberoende verksamheter har inte bara koncentrerats till stora städer, utan också drivit fram en mycket omfattande utbyggnad av snabba transportleder för persontrafik.

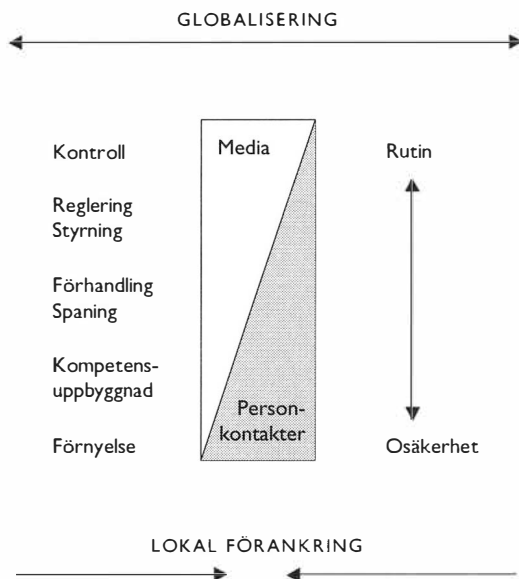
Det är dock inte enbart de berörda egenskaperna hos olika kommunikationsformer som förklarar denna utveckling. Genom långt driven arbetsdelning och specialisering har samhället blivit alltmer komplicerat och svårt att överblicka. I ett samhälle där kunskapen fragmenterats och där ett stort antal specialister sitter med var sin liten bit av information, är sammanträden och möten ett sätt att

under *osäkerhet* foga samman spridda informationsbitar till helheter och underlag för beslut.

Väl strukturerad, rutinartad information kan överföras snabbt och effektivt med teletekniska hjälpmedel som telefon, telefax och datorer i nätverk. Sådan informationsöverföring är i dag en förutsättning för styrning, reglering och kontroll i komplexa transport- och kommunikationssystem. Med sådan information ombesörjs biljettbeställningar, incheckningar på flygplatser och utförs bankärenden momentant mellan datorenheter, som kan ligga i samma byggnad men som lika gärna kan vara placerade lite varstans i världen. Med denna typ av information styrs tillverkningsprocesser, och med den kan företag och myndigheter administrera geografiskt spridda enheter. Informationsströmmarna är ofta enkelriktade och följer väl inarbetade, formella kanaler. Osäkerheten är liten (figur 3).

Tekniska hjälpmedel räcker inte lika långt när vi övergår till att tackla frågor som rör *osäkerhet*, *oförutsägbarhet* och *överraskning*. Det finns information, förknippad med förhandlingar, orientering och spaning. Det finns information som grundelement i processer som leder till kunskapsuppbyggnad och förnyelse. Omfattande forskning har visat att dessa former huvudsakligen cirkulerar och utväxlas genom direkta personkontakter och samtal i grupp. Forskning visar att media bäst passar för överföring av information *inom* redan etablerade sociala nätverk, där osäkerheten är liten. De kan inte ersätta direkta personkontakter mellan för varandra obekanta personer och *mellan* nätverk, där osäkerheten är stor. Den sociala kommunikationen i kreativa miljöer kan tjäna som exempel.¹⁸

En kreativ miljö av det slag som avses kan vara ett geografiskt sammanhållet och begränsat område – ett grannskap, en stad, en trakt, en bygd eller en region. Historien är full av exempel på miljöer som från tid till annan fungerat som centra och härdar för olika slag av förnyelse. Men som redan utretts, behöver miljöer inte vara

FIGUR 3. Informationsöverföringens syften, former och egenskaper.

nära sammanhållen. Företag med geografiskt spridda anläggningar kan skapa företagskulturer i nätverkets form, som för en tid kan bli hemvist för en förnyelseprocess. Omfattande teknologiska kluster och utvecklingsblock kan fungera på liknande sätt. Geografiskt spridda forskare, förenade i en nära, specialiserad intressegemenskap kan också ses som en kreativ miljö. När vi här i fortsättningen väljer geografiska exempel, gäller det som sägs även övriga miljöformer, med smärre justeringar av själva terminologin.

Kreativa processer – oavsett om de avser teknisk utveckling, forskning eller olika former av konstnärlig verksamhet – ställer speciella krav på den regionala eller organisatoriska miljön. I alla

kreativa miljöer finns *kompetens*. Den bygger på kunskapsarv, tradition och erfarenhet. Kompetensuppbyggnad tar tid. Sedan de väl byggts upp i en viss miljö, kan kompetenser flyttas. Kreativa processer bygger på *kommunikation* mellan individer och kompetensområden. Det är dock inte den information som datorer förmår hantera som är viktigast. Den strategiska information som är en förutsättning för förnyelse är *inte* väl strukturerad och homogen. Den följer vanligen *inte* väl etablerade, formella informationskanaler. Den kan *inte* beskrivas som ett jämnt flöde. Det är inte heller mängden som är viktig. Snarare är det fråga om att urskilja de delar som är relevanta i en oöverskådlig mängd av information. Det kan bara den göra som är kompetent nog att skilja mellan väsentligt och oväsentligt. Den information det är fråga om kräver direkta personkontakter i ständigt *nya* kombinationer och i *oväntade* konstellationer. Det är *kombinatoriken* som är viktig, förmågan att koppla samman fragmentariska informationsbitar till nya, överraskande kombinationer.

När det gäller förnyelse ligger det i sakens natur att kontakter, som i efterhand visat sig vara strategiska, inte var förutsägbara från början. Det behövs en *mötesplats* för mer eller mindre slumpmässiga kontakter. Dessa mötesplatser finns ofta utanför de formella organisationerna, i sammanhang där den professionella och kommersiella konkurrensen inte förmår blockera ett fritt utbyte av information. I den typiska renässansstaden fanns mötesplatser inbyggda i den fysiska miljön. Wien och Paris hade sina kaféer, Manchester sin handelskammare, Silicon Valley sina barer och åtskilliga bygder sina kyrkor och missionshus. I väl fungerande forskarbyar går det ofta att peka ut platser och lokaler där människor möts. I norditalienska regioner bör betydelsen av täta sociala nätverk och möten i föreningar, körer och klubbar inte underskattas.

Många olika faktorer samverkar i en kreativ miljö. För att få *synergieffekter* måste flera av faktorerna finnas på platsen och kun-

na påverka varandra i ett ömsesidigt växelspel. Det är denna samtidighet och detta växelspel som ställer så stora krav på såväl den geografiska som den institutionella miljön. Den bör om möjligt vara kulturellt mångsidig, rik på originell kompetens, förutom att den bör ha goda kommunikationsmöjligheter både inåt och utåt. För en betydande synergieffekt krävs *mångfald* och *variation*. Likformighet, uniformitet och homogenitet tycks inte bilda grogrund för kreativa processer. Många av exemplen i litteraturen ger intryck av att den genuint kreativa miljön närmast är kaotisk. Man kan också göra den viktiga iakttagelsen att kreativa processer och genomgripande förnyelse framför allt inleds när unik kompetens och tät kommunikation i tiden sammanfaller med instabilitet och osäkerhet. Stabila tidsperioder och noga reglerade och planerade miljöer är sällan kreativa.¹⁹

Ytterligare en reflektion, som i sig sammanfattar väsentliga delar av den diskussion som förts i kapitlen 6 och 7, kan knytas till figur 3. Den väldiga tekniska räckvidd som moderna media erbjuder vidgar geografiska handlingsramar för ekonomier och företag. Mänskliga räckhåll och den sociala kommunikationens villkor där emot binder människor och verksamheter till regioner och platser.

NOTER

1. De notat från informationsteoretisk och fysiologisk forskning som närmast följer är till stor del hämtade från Tor Nørretranders bok *Märk världen. En bok om vetenskap och intuition*. Bonnier Alba, Stockholm 1993. Boken utkom första gången på danska 1991. Tor Nørretranders, som är författare och vetenskapsjournalist, presenterar i denna en utmanande översikt över naturvetenskapens syn på människan och världen.

2. Miller G.A. (1956): The magical number seven, plus or minus two, *Psychological Review* 63.

3. Se t ex Nystedt L. Magnusson D. (1972): Predictive Efficiency as a Function of Amount of Information, *Multivariate Behavioral Research*, oktober; Scitovsky T. (1977): *The Joyless Economy*. New York; Törnqvist G. (1978): Om fragment och sammanhang i regional forskning, *Att forma regional framtid*. Publica, Stockholm.
4. Trincker D. (1966): Aufnahme, Spreicherung und Verarbeitung von Information durch den Menschen, *Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft*, Neue Folge, Nr. 44. Verlag Ferdinand Hirt, Kiel.
5. Naturligtvis är detta en mycket ytlig och ofullständig beskrivning. Även sakkunniga specialister framhåller att våra kunskaper om de processer som pågår i det omedvetna fortfarande är mycket ofullständiga. För en fördjupning se t ex Ellenberger H.F. (1970): *The Discovery of the Unconscious: the History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. Basic Book Corp., New York.
6. Nørretranders T. (1993): O.a.a. Citatet från s. 157.
7. Bateson G. (1972): *Steps to an Ecology of Mind*. Ballantine Books, New York; Hall E. (1981): *The Silent Language*. Doubleday, New York; Hall E. (1982): *The Hidden Dimension*. Doubleday, New York.
8. Se t ex Buttimer A. (1978): *Home, Reach, and the Sense of Place*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
9. Hägerstrand T. (1978): Att skapa sammanhang i människans värld – problemet, *Att forma regional framtid*. Publica, LiberFörlag, Stockholm, s. 192. Artikeln utgör i sin ursprungliga form ett inledningsanförande som hölls vid en konferens som Vitterhetsakademien ordnade i gamla riksdagshuset i Stockholm den 25–27 januari 1977.
10. Forskares kontaktmönster finns kartlagda i Cederlund K. (1990): *Lunds universitets omvärldsrelationer*; Rapporter och Notiser 95. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lund, samt Cederlund K. (1995): *Universitet i internationella nätverk*. Rapporter och Notiser 140. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lund. Intervjun med Robert Putnam finns återgiven i en artikel med rubriken Varför demokratierna behöver scouterna. Anders Mellbourn diskuterar vådan av att bowla ensam med Robert Putnam och Michael Sandel vid Harvard, *Dagens Nyheter*; januari 1997.
11. Glete J. (1994): *Nätverk i näringslivet. Ägande och industriell omvandling i det mogna industrisamhället 1920–1990*. SNS Förlag, Stockholm.
12. För en närmare genomgång av språk och i viss mån dialekter i Europa se Lundén T. (1993): *Språkens landskap i Europa*. Studentlitteratur, Lund.
13. Språkforskaren Bengt Lohman demonstrerade dessa möjligheter under några seminarieövningar i Lund i slutet av 1960-talet. Se vidare Törnqvist G.

(1981): On Arenas and Systems, *Space and Time in Geography, Essays Dedicated to Torsten Hägerstrand* (utg. av Allan Pred). C.W.K. Gleerup, Lund.

14. En närmare diskussion av begreppen finns i Törnqvist G. (1996): *Sverige i nätverkens Europa. Gränsöverskridandets former och villkor*. Liber-Hermods, Malmö.

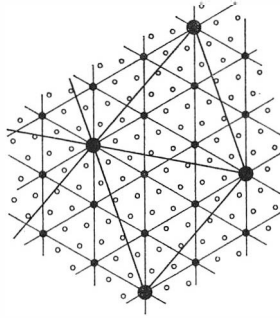
15. Gerner K. (1994): Östersjöregionen – historia, nutid och framtid, *Närhet och nätverk – regionernas återkomst?* (Red Tägil S., Persson H.-Å., Ståhl S.) Lund University Press, Lund.

16. Se t ex Olsson G. (1978): Identitet och förändring, eller om hemlängtan som ontologiska transformationer, *Regional identitet och förändring i den regionala samverkans samhälle*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala; Paasi A. (1986): *The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for the Understanding of Regions and the Constitution of Regional Identity*, Fennia 164; Andersson K. Gale F. (1992): *Inventing Places: Studies in Cultural Geography*. Longman, London.

17. Andersson R. (1981): Människans plats, *Tvärsnitt*, nr 3.

18. För en närmare empirisk dokumentation se t ex Törnqvist G. (1970): *Contact Systems and Regional Development*. Department of Geography, C.W.K. Gleerup, Lund.

19. För en närmare genomgång av kreativa miljöer se Törnqvist G. (1989): La créativité: Une perspective géographique, *La géographie de la créativité et de l'innovation*. Université de Paris-Sorbonne, Paris; Törnqvist G. (1990): *Towards a Geography of Creativity* i Shachar A., Öberg S. red: *The World Economy and the Spatial Organization of Power*. Avebury, Aldershot.

KAPITEL 8: *Där världar möts*

TRE UTVECKLINGSLINJER kan urskiljas i Europa. Alla förefaller för närvarande ha framtiden för sig. En leder mot splittring av territorier i regionala enheter som är mindre än traditionella stater. En bär hän mot ökad integration genom att den Europeiska unionen utvidgas och stärker sin ställning. Den tredje innebär att stater åter fattar grepp om sina territorier. I den mångfald som för närvarande råder utesluter de tre utvecklingslinjerna inte varandra. Det är ett rimligt antagande att de under överskådlig tid kommer att uppträda parallellt på den europeiska scenen. En utveckling där stater åter stärker sin ställning är kanske den som minst skulle utmana invanda tankemönster. I ett Europa med starka regioner och växande överstatlig integration däremot skulle många av våra hittills för givet tagna föreställningar sannolikt framstå som föråldrade.

Spänningsfält i retrospektiv

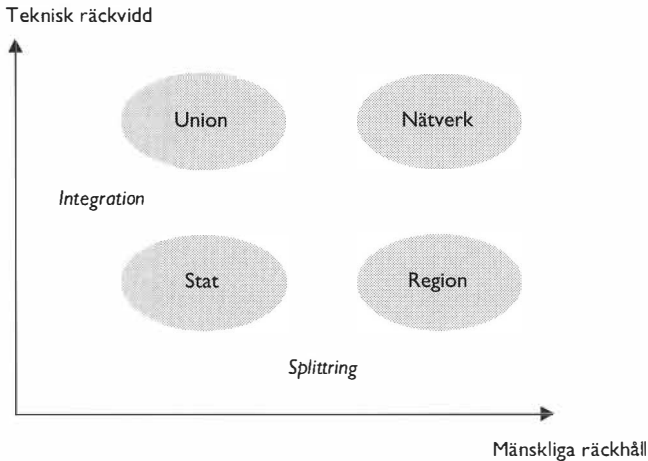
Figur 4 är en replik av figur 1 i bokens andra kapitel. Med denna upprepning knyts texten åter an till övergripande begrepp och synsätt, efter att i ett par kapitel ha varit utpräglad individcentrerad. På

koordinataxlarna står i den nu aktuella figuren *teknisk räckvidd* och *mänskliga räckhåll*, i stället för som tidigare globalisering och regionalisering. Bytet markerar att vår tids tendenser till globalisering knappast skulle vara möjliga utan ökad teknisk räckvidd, och att mänskliga räckhåll fortsatt verkar för lokal och regional förankring.

Med förbättrade transportmöjligheter och teleteknik växer möjligheterna att integrera territorier med varandra. Med ökat resande, vidgad distribution av skrifter och en ljussnabb spridning av information via radio och tv blir det i princip möjligt att skapa förmedlad tillit och föreställd gemenskap mellan människor, även när de är spridda över stora ytor. Med datorer i nätverk kan arbetsplatser och aktörer kopplas samman på sätt som får fysiska avstånd att framstå som ointressanta.

Mänskliga räckhåll verkar i annan riktning. Det är inte bara *yttre hinder* som sätter gränser i människans värld. Människans egen kapacitet sätter gränser, som dock tekniken i stor utsträckning hjälper till att överbrygga. Betydligt svårare att forcera tycks de hinder vara som har att göra med *mentala tillstånd* och psykiska processer. Vi lever alla i erfarenhetsdomäner och medvetanderum, inom vilka människor knyts samman av gemensamt språk, gemensamma minnen, religiös övertygelse, platskänsla och inte minst inbördes *tillit*. Gränserna för dessa domäner och rum syns inte i terrängen och kan i många fall inte heller återges med distinkta linjer på en karta. I själva verket finns de hinder som bestämmer dessa gränser inte utanför utan *inom* oss själva. Sannolikt kan modern informationsteknologi och framför allt ökad rörlighet förändra dessa mentala tillstånd. Men det sker genom processer som tar avsevärd *tid*. Mänskliga räckhåll och personliga kontakter bygger upp varaktiga strukturer, som ärvs av generation efter generation genom uppfostran och utbildning.

I figuren anges att mänskliga räckhåll verkar för lokal och regio-

FIGUR 4. Det territoriella spänningsfältet i retrospektiv.

nal förankring, och därmed territoriell splittring. Fysisk närhet har i alla tider varit en bärande princip bakom dragningar av gränser. Den tidigare texten rymmer också gott om exempel på att grannskapet fortfarande binder människor samman med starka band. I möten och samtal blir kommunikationen fullödlig. Det är inom synhåll som den sociala väven blir som tätast. Det är på platsen som nya, oförutsägbara kontakter ofta knyts. Etnisk och kulturell särart rotas i regional miljö, liksom lokal och regional gemenskap och medborgaranda. Vi visade hur konkurrensutsatt industri opererar från hemmabaser och hur internationellt framgångsrik forskning är beroende av lärosäten som fästen för sin verksamhet.

Men det är inte bara avstånd som gör att människor avskärmar sig från varandra. Likhet och släktskap mellan levande varelser och objekt är indelningsprinciper som i hög grad påverkar människors sätt att tänka, sannolikt till stor del som en följd av det sätt på vil-

ket vi organiserar kunskapsstoffet inom utbildning och forskning. Länknings- eller nätverksstruktur är ytterligare ett sätt att sortera och beskriva gemenskap och samhörighet. Men oavsett om det är *närhet*, *likhet* eller *länkning* som är den grundläggande organisationsprincipen, så är det uppenbart att det är mänskliga räckhåll, inte teknisk räckvidd, som sätter snäva gränser i människans värld.

Placeringen av begreppet *nätverk* i det geografiska spänningsfältet bör särskilt observeras. Positionen markerar att de som samverkar i nätverk har goda möjligheter att utnyttja *storteknisk* räckvidd inom ramen för *snäva* mänskliga räckhåll. Det är vad stora transnationella företag gör. Det är det sätt på vilket forskare inom olika discipliner utvecklar sin kompetens och uppnår erkänsla och prestige. Egenart, lojalitet och tillit kan mycket väl utvecklas och vidmakthållas i geografiskt uttjänjda nät. Som exempel kan nämnas judar under nära tvåtusen år i förskingring, katolska kyrkan och internationella frikyrkorörelser, maffian i Italien och USA, narkotikasyndikat och internationella terroristorganisationer.

Mycket talar för att *staten* även framgent kommer att vara en betydelsefull enhet i det geografiska spänningsfältet. En förutsättning förefaller dock vara ett rimligt mått av etnisk och kulturell homogenitet innanför dess territoriella gränser. Men det bör observeras, att det inte är nyligen invandrade minoriteter som splittrar stater i Europa. Det finns tvärtom goda exempel på att utifrån kommande folkgrupper snabbt solidariserar sig med sitt nya hemland. De som splittrar är regionala nationella grupperingar med djupa rötter i historien. Sovjetväldets upplösning, Jugoslaviens sönderfall och Tjeckoslovakiens delning erbjuder färskare exempel, liksom de regionala motsättningar som kommer till synes i Belgien, på Irland och i Spanien.

Det som ger många stater styrka är att de fortfarande utgör den ram inom vilken stora delar av allt politiskt liv är organiserat. De är dessutom förvaltare av sociala trygghetssystem och människors

välfärd. Media, uppfostran, utbildning och enhetliga språk har dessutom förmått skapa en föreställd gemenskap och tillit, delad av många och hägnad av rikets gränser. En väsentlig fråga i anslutning till figur 4 är om tillnärmelsevis samma sammanhållning och känsla av identitet är möjlig att utveckla inom ramar som vidgas till att omfatta en union eller ett imperium.

Vi har tidigare mot bakgrund av olika undersökningar och referenser antagit att teknisk räckvidd knappast längre har någon geografisk begränsning. Mänskliga räckhåll däremot har länge varit oförändrade och torde inom överskådlig tid knappast låta sig utvidgas mer än marginellt. Är detta antagande riktigt, innebär det att betydande utvidgning av territoriella intressesfärer endast kan ske till priset av uttunning eller utglesning av stora människogrupperns engagemang. Sannolikt kan *verklig* gemenskap bara upplevas i ett grannskap eller i en tät väv av sociala relationer och klientskap. Även i den minsta nation är gemenskapen *föreställd*, eftersom medborgare där aldrig kommer att känna, träffa eller ens höra talas om mer än några få av sina landsmän. I en union eller ett imperium måste vanliga medborgare helt förlita sig på en föreställd och tunn gemenskap. Ledande politiker, opinionsbildare och höga tjänstemän kan däremot interagera i uttänjda nätverk.

Det ligger nära till hands att föreställa sig den Europeiska unionen inte i första hand som ett väldigt territorium, utan som ett nätverk, vars framtid blir beroende av hur starka band enskilda beslutsfattare och organisationer förmår knyta mellan sig. Som i alla nätverk står de som kopplas samman inför dubbla lojaliteter, en som är knuten till nätet och en som är knuten till de mindre territorier som många känner sig representera. Är resonemanget hållbart, för det med sig att det egentligen bara är nätverk i olika former som förmår utmana den territoriella staten ovanifrån. I detta spel är det kanske inte så konstigt att enskilda *platser* och *regioner* framstår som territoriella enheter med framtiden för sig. Det är

kanske bara på den regionala och lokala nivån som den egentliga territorialiteten finns i de flesta människors värld.

Det finns en skillnad mellan den Europeiska unionen och Amerikas förenta stater, väsentlig att observera i detta sammanhang. EU försöker skapa gemenskap mellan människor som till stor del lever kvar i miljöer där de är födda, där de fostrats och där deras förfäder i åtskilliga fall levat i generationer. Många är inneslutna i erfarenhetsdomäner och fast förankrade i invanda fysiska miljöer. I USA skapades till en början gemenskap mellan människor som färdats över Atlanten efter att ha ryckts upp med sina rötter. När de steg i land hade de inte någon territoriell identitet att ty sig till. Först en senare generation förmådde skapa sig en ny.

Den regionala arkipelagen

Det inbördes förhållandet mellan de två sfärerna *nätverk* och *region* i figur 4 kan läggas till grund för en beskrivning av en värld som inte hänger ihop på invariant sätt. Fram träder bilden av ett splittrat territorium, bestående av en *arkipelag* av självmedvetna regioner, vilka binds samman av olika typer av nätverk. Flera olika förhållanden som åskådliggjorts i denna bok har i växelverkan bidragit till att skapa en sådan bild. Moderna transportsystem har egenskaper som verkar för fragmentering av det geografiska rummet (kapitel 6). Det finns starka agglomerativa krafter bakom koncentration av verksamheter. Företag och organisationer inom forskning och kulturliv är med sina anläggningar knutna till platser och inbäddade i regionala miljöer där människor lever och verkar (kapitel 5). Men utan kopplingar till gränsöverskridande flöden av kunskap, kapital och idéer, skulle företagsamhet, forskning och kulturliv i sådana miljöer hotas av stagnation. Fram växer nätverk utan påtaglig hänsyn till nationella gränser (kapitel 4). Det för vårt materiella välstånd betydelsefulla spelet mellan globala förändrings-

krafter och regionala ambitioner blir möjligt genom de länkar som knyter samman en kalejdoskopisk värld av hemmabaser och skapande platser.

»Regions and localities do not disappear, but become integrated in international networks that link up their most dynamic sectors.« Så skriver Manuel Castells i sin bok om nätverkssamhällets framväxt i vår tid.¹

DET UPPLÖSTA RUMMET

Järnvägen utplånade under tidigt 1800-tal gamla föreställningar om tid och rum. Orter kom genom järnvägen i restid närmare varandra. Det medförde att lokala tider runt om i Europa för första gången kom att konfronteras. Fram till järnvägsepoken var tiden »brokig«. Det var astronomisk tid som gällde. Orter och regioner på skilda längdgrader hade olika lokala tider bestämda av solståndet. Under 1840-talet införde de olika järnvägsbolagen i Storbritannien enhetliga järnvägstider. Posttågen fick föra med sig klockor vars tidsangivelser ropades ut på de stationer som passerades. Fram till århundradets slut gällde järnvägstiderna endast tågtrafiken och dess tidtabeller. Ju tätare järnvägsnätet blev, ju fler orter och regioner som berördes, desto större blev kraven på att allmänt byta ut »brokig« tid mot »enhetlig« tid. År 1880 blev järnvägstiden allmän standardtid för hela Storbritannien. En internationell konferens samordnade nationella standardtider och indelade 1884 världen i de tidszoner som ännu gäller.

Medan tiden gjordes enhetlig inom stora områden, löste järnvägarna upp ett enhetligt, sammanhållet landskap. Ovanpå ett kontinuerligt geografiskt rum lades ett mönster av diskreta punkter med mer eller mindre räta linjer mellan. »Järnvägarna känner bara avresa, uppehåll och ankomst som orter vanligen liggande långt ifrån varandra. Med det mellanliggande utrymmet som de helt ringaktande genomkorsar och endast bevärdigar med en blick i förbifar-

ten skapar de ingen förbindelse.« Så kunde man skriva 1840.²

Den förvrängning av tid och rum som 1800-talets resenärer kunde uppleva framstår som liten i jämförelse med de skevheter som människor i vår tid vant sig vid att leva med. Med den mediala räckvidd som tidigare beskrivits konfronteras tidsskillnader, stora som mellan natt och dag, med varandra. Vid flygresor kommer biologiska klockor i otakt med de scheman vi på olika platser organiserar vår tillvaro efter. Framväxten av en arkipelaglik värld underlättas av att stationerna och naven i moderna transportnät ligger glest och därmed ger vissa orter företräden framför andra. *Time-space compression* är den term som alltmer kommit till användning i anglosaxisk litteratur för att beskriva denna »krympande« värld.³

FATTIGA OCH RIKA

Neo-Marshallianska noder, kärnområden, agglomerationer, K-regioner och tillväxtcentra är alla uttryck för att tillväxt och välstånd uppträder fläckvis på en karta (kapitel 5). I varje land finns en blandning av regionala ekonomier. Där finns rika bland i grunden fattiga regioner. Inom exempelvis den Europeiska unionen är skillnaderna mellan regionerna i fråga om materiellt välstånd mycket större än motsvarande skillnader mellan nationella genomsnitt. År 1993 fanns sammanlagt 370 miljoner invånare i EU:s 15 medlemsländer. Om medelinkomsten för dessa (Gross domestic product, GDP, räknat i ecu per capita) sätts till index 100, kan följande variationer noteras. Tio procentenheter och mer över detta genomsnitt låg inkomsten i små länder som Luxemburg, Belgien och Danmark. Något över låg den i Tyskland, Frankrike och Nederländerna, något under den i Storbritannien, Sverige och Finland. Lägsta medelinkomsten uppmättes i Grekland, Portugal, Spanien och Irland (index mellan 60 och 80).

På regional nivå (nivå I, den högsta nivån enligt NUTS-systemet) var variationerna betydligt större. I unionens rikaste region, Hamburg, var medelinkomsten mer än fyra gånger högre än inom unionens fattigaste områden, t ex Thüringen, Mecklenburg-Vorpommern, de grekiska öarna, Korsika, Andalusien och regioner i södra Italien. Klyftan mellan Tysklands rikaste och fattigaste region var 200–50, mellan Frankrikes rikaste och fattigaste 170–81 (områden utanför Europa uteslutna), Italien 140–60 och Österrike 160–70. Det kan antas att ännu mycket större variationer skulle blottas om motsvarande statistik fanns att tillgå för regioner i östra Europa. Inom särskilt Danmark och Sverige var de regionala variationerna mycket små sedda i ett europeiskt perspektiv. Generellt tycks gälla att ju mindre regionala enheter som läggs till grund för jämförelser av detta slag (t ex nivå II och III), desto kraftigare framhävs regionala ojämlikheter.⁴

På nationell nivå har sedan årtionden olika former av regionalpolitik utvecklats i syfte att utjämna oacceptabelt stora regionala klyftor. Inom EU avsätts i samma syfte en tredjedel av hela unionens budget till särskilda fonder, bl a den strukturfond som började verka inom ramen för Maastrichtfördraget 1993. En tredjedel av unionens budget motsvarar närmare en halv procent av dess samlade bruttonationalprodukt (GDP), vilket är en betydligt mindre andel än den som exempelvis nordiska länder avsätter för motsvarande ändamål. Sannolikt kommer kraven på regionala stödåtgärder att i framtiden växa inom unionen, särskilt om denna utvidgas österut. Utan kraftfulla åtgärder kommer regionala spänningar att växa. Det ligger nära till hands att föreställa sig verkliga riskzoner i områden där etniskt-kulturella och religiösa motsättningar sammanfaller med stora uppenbara skillnader i materiell levnadsstandard (se kapitel 7, s 114).

DET NYA KOMPETENSLANDSKAPET

Välståndsklyftor hänger till stor del samman med skillnader i utbildning och kompetens. De geografiska skillnaderna växer troligen framöver genom att verksamheter dras till områden där attraktiva mänskliga resurser finns, men också till följd av att välutbildade väljer att flytta till områden som uppfattas som attraktiva. I kapitel 4 tecknades bilden av ett framtida, dualt samhälle. Ett sådant präglas av stora ojämlikheter, inte bara mellan geografiska områden och platser, utan också mellan sociala grupper. Manuel Castells menar att det duala samhället tydligast syns i några av världens största metropoler. Där lever jämsides människor som ingår i globala nätverk och sådana som tillhör snävt avgränsade, ofta etniskt betingade lokala kretsar. I storstäderna är gapet mellan rika och fattiga mycket stort och boendet segregerat. De dominerande näringarna är lågt betalda serviceyrken vid sidan av högt betalda arbeten inom administration, avancerad företagservice, massmedia, forskning och utvecklingsarbete, formgivning och högteknologisk industri. Många befarar att klyftan växer.⁵

Robert B Reich hör till dem som tagit fasta på arbetskraftens rörlighet och som utvecklat tankar kring något vi skulle kunna kalla för ett 2000-talets »globala kompetenslandskap«. Enligt Reich kommer framtidens arbetsmarknad att domineras av *tre stora kategorier av arbeten*: rutinartade produktionstjänster, persontjänster och symbolanalytiska tjänster. Dessa tre kategorier upptar redan nu mer än tre fjärdedelar av den amerikanska arbetsmarknaden. Inom den återstående delen finns bönder, gruvarbetare och andra som utvinna naturresurser.

Rutinartade produktionstjänster finns som tidigare på verkstadsgolven. De inbegriper dessutom rutinartade förmansarbeten, som utförs av chefer på låg och medelhög nivå. Arbetsuppgifterna består av *repetitiva* granskningar av de underordnades arbete och kontroll av att dessa rättar sig efter fastställda standardprocedurer.

Rutinartade produktionstjänster omfattar också den »nya tidens fotsoldater«, horden dataoperatörer som sitter i kontorslandskap vid datorterminaler kopplade till världsomspännande informationsbanker. De har repetitiva arbetsuppgifter – »noteringar om inköp på kreditkort och betalningar, saldobesked, checkar som har clearats, kundkonton, kundkorrespondens, lönelistor, sjukhusräkningar, patientjournaler, domstolsutslag, prenumerationslistor, personalförteckningar, bibliotekskataloger och så vidare«. Arbetsuppgifterna är lika repetitiva som de arbetsmoment som den amerikanska kapitalismens gamla fotfolk utförde i fabriken.

»Informationsrevolutionen« har fört med sig enorma mängder rådata (information), som måste behandlas på ungefär samma enformiga sätt som arbetarna vid löpande bandet och före dem textilarbetarna vid sina maskiner bearbetade råmaterial (goods). Ungefär 25 procent av arbetskraften i USA arbetade i början på 1990-talet med rutinartade produktionstjänster.

Persontjänsterna består också till stor del av enkla och repetitiva uppgifter. Till skillnad från rutinproduktionens varor säljs persontjänsterna inte på en världsmarknad utan det finns en fysiskt nära koppling mellan dem som säljer och köper dessa tjänster. Bland yrken som hör till denna grupp märks expediter i detaljhandeln, servitörer och servitriser, hotellanställda, portvakter, kassörer, sjukvårdspersonal, personal på daghem, städare, taxichaufförer, sekreterare, frisörer, bilmekaniker, fastighetsmäklare, flygvärdinnor, sjukgymnaster och en snabbt växande skara säkerhetsvakter. De som utför persontjänster har i många fall kort utbildning och vanligtvis låg lön. I början på 1990-talet omfattade persontjänsterna 30 procent av arbetskraften i USA.

Symbolanalytiska tjänster omfattar verksamheter inom vilka vi finner den »nya tidens rytteri«. Här finner vi många med höga löner och specialutbildning. Symbolanalytikerna identifierar, löser och samordnar problem genom att manipulera symboler. De förenklar

verkligheten till abstrakta bilder som kan ordnas, experimenteras med, kommuniceras till andra experter och till sist förvandlas tillbaka till verkligheten. De använder som verktyg matematiska algoritmer, juridiska resonemang, finansiella knep, vetenskapliga principer och psykologiska insikter. När de inte analyserar och löser problem, sitter de i sammanträden eller i telefon. Ännu längre tid tillbringas de i flygplan och på hotell, i samband med resor till möten där de ger råd, diskuterar, presenterar, håller föredragningar och gör upp avtal. De symbolanalytiska tjänsterna köps och säljs på en marknad som blir alltmer global. I symbolanalytikernas skara ingår forskare, konstruktionsingenjörer, programmerare, biotekniker, ljudtekniker, PR-folk, bankmän, jurister, byggmästare, skattekonsulter, energikonsulter, jordbrukskonsulter, vapenkonsulter, experter på företagsledning, strategiska planerare, headhunters och systemanalytiker. Till rytteriet hör också reklambyråchefer, art directors, arkitekter, filmfotografer, regissörer, formgivare, bokförläggare, författare, redaktörer, journalister, dirigenter, tv- och filmproducenter och till och med universitetsprofessorer. Tillsammans omfattade de symbolanalytiska tjänsterna 20 procent av arbetskraften i USA i början på 1990-talet.⁶

Platser i nätverk

Jane Jacobs hävdar att staden med omland – den funktionella stadsregionen – är den geografiska enhet som ger den bästa inblicken i hur moderna ekonomier fungerar. Mellan kärnorna i dessa regioner är det anmärkningsvärt tomt i det ekonomiska landskapet.⁷ Den franske geografen Jean Labasse framför en likartad uppfattning i sin bok *L'Europe des régions*. Ekonomiskt framgångsrika regioner är i grunden ingenting annat än expansiva städer med omland. Han hävdar dessutom att det är stora städer som ger regionerna identitet. Han tar som exempel utvecklingen längs Medel-

havets norra kust, som av många beskrivits som dynamisk. Men enligt Labasse är tillväxtkraften i regionerna längs denna kust helt koncentrerad till betydande städer. I regionen Rhône-Alpes är det Lyon som är dynamiskt, i Piemonte är det Turin, i Lombardiet Milano och i Katalonien Barcelona. Även i Baden-Württemberg, enligt många bedömare en av Europas mest expansiva regioner, är det städer som Stuttgart, Mannheim, Karlsruhe, Freiburg, Heidelberg, Heilberg och Ulm som tillsammans med mindre städer fungerar som tillväxtpooler.⁸

Staden har två egenskaper som gör den strategisk i det spänningsfält som figur 4 belyser. Bebyggelsemönstret torde vara den över tiden mest stabila rumsliga ordning som konstituerar europeiskt samhällsliv. I grunden är det till detta mönster som befolkningen, produktionen och alla former av transporter är kopplade. I ett vidsträckt panorama är det i första hand städerna som kan förutsättas vara bärare av Europas mångfald och variation. De står för *geografisk kontinuitet* i den territoriella föränderlighet som figuren är uttryck för. Den andra egenskapen som kan tillskrivas staden är att den erbjuder en *gränssyta* (eng interface) för samspel mellan olika geografiska nivåer och intressesfärer, där den översta representerar det globala och den understa det lokala.

Under ingen annan tid har så många städer grundats i Europa som under 1200- och 1300-talen. Då fick flera hundra platser i centrala Europa stadsprivilegier. Det var också en tid av exceptionell stadstillväxt till följd av förbättrade transportmöjligheter. Städerna, en del med anor långt före medeltiden, utmärkte Europas strategiska lägen, bestämda av vattendrag och topografi. I åtskilliga fall var det romarna som lade grunden. Längs bl a Donau och Rhen byggdes fästen och inreddes härläger. Limes markerade gränsen mellan civiliserade människor i syd och väst och barbarerna i nord och ost. Från en gyllene stolpe på Forum Romanum strålade härvägar ut till dessa fästen. Det fanns minst 4 800 km stenlagda här-

vägar i det Romerska riket, dessutom ännu längre sträckor av ej stenlagd väg av god kvalitet. Romerska vägar erbjöd den bästa framkomligheten till lands ända in på 1800-talet.⁹

I anslutning till denna »fysiska infrastruktur« växte senare många av Europas viktigaste städer fram – Bukarest, Belgrad, Budapest, Wien, Basel, Zürich, Frankfurt, Strasbourg, Mainz, Bonn, Köln, Paris och London. Romarna var i Maastrich redan hundra år före vår tideräkning. De kallade staden Trajectum ad Mosam, stället där man kan korsa Maas. På likartat sätt, huvudsakligen i anslutning till vattenleder, växte senare städer fram i germanska och slaviska delar av Europa. Generation efter generation investerade och byggde sig fast i mönstret. När järnvägar, motortrafikleder och tele-nät senare drogs, var grunddragen redan givna. Inga krig, revolutioner, farsoter, ekonomiska kriser och gränsregleringar har för-mått påtagligt ändra bilden. Däremot har städernas funktioner och transporthastigheterna ändrats radikalt. I de delar av Europa som är tätt befolkade och som har gammal stadskultur fungerar städerna som *samhällsspeglar*. Nya drag från varje epok i världsdelen historia tydliggörs i stadens liv och sätter också sina spår i dess bebyggelse.

Vår tids framgångsrika städer är produkter av en kombination mellan teknik, sätt att organisera arbete, finansvärldens integration och inte minst den sociala kommunikationens villkor (kapitel 7). Sambanden kan också beskrivas som växelverkan och samspel mellan nätverk, såväl fysiska som institutionella, sociala och kultu-rella (kapitel 4). I staden, eller snarare stadsregionen, ligger noderna i dessa nätverk tätt. När nätverk lätt kan interagera med varandra skapas goda förutsättningar för synergieffekter.

En av stadens mest uppenbara geografiska fördelar är att den erbjuder två slags närheter. Den ger territoriell närhet, liktydig med täthet och grannskap. Den erbjuder samtidigt närhet i nätverk i förhållande till andra städer. Människor, anläggningar och bebyg-

gelse kan med hjälp av utvecklade *transport- och kommunikations-system* vara inom räckhåll och tillgängliga i förhållande till varandra, utan att för den skull ligga tätt tillsammans. Noderna i *institutionella nätverk* attraherar varandra. Till stora städer koncentreras administration och styrande funktioner inom näringsliv, finansverksamhet, forskning, intresseorganisationer och offentlig förvaltning. Där utvecklas kluster av specialiserad service. Massmedia kan från stora städer sprida nyheter, kultur och underhållning. Till följd av den sociala kommunikationens villkor har täta miljöer i alla tider erbjudit *mötesplatser*, viktiga för förnyelse och konstnärligt skapande.

Men staden är inte bara en plats för utbyte av varor och tjänster, för samverkan och möten mellan människor. Den kan även ses som en brännpunkt, en plats där olika livsstilar och föreställningar konfronteras med varandra. Den kan vara hjärtpunkt för förändring. I städer har de flesta revolutioner brutit ut. Där har nya moden, nya stilar och ny teknik sett dagens ljus. Där har nyheter inom ekonomisk hantering, nya sätt att organisera arbete och nya livsstilar prövats, både sådant som varit ont och sådant som varit gott. Från staden har nyheter spritts, även sådana som ursprungligen fötts på annat håll.¹⁰

Global platskänsla

I dagens samhälle finns tydliga *kopplingar mellan världsvida nätverk och lokala miljöer*, kopplingar som förmedlar information mellan olika geografiska nivåer. En blick på olika former av kulturliv och sport t ex, visar hur både världsvida relationer och lokal isoleering samtidigt utgör inslag i en modern världsbild. Den brittiske geografen Doreen Massey använder uttrycket »global platskänsla«. Hon gör det i en artikel med titeln *A Global Sense of Place*, där hon bl a skriver om invånarna i Rio de Janeiros kåkstäder:

Who know global football like the back of their hand, and have produced some of its players; who have contributed massively to global music, who gave us the samba and produced the lambada that everyone was dancing to last year in the clubs of Paris and London; and who have never, or hardly ever, been to downtown Rio. At one level they have been tremendous contributors to what we call time-space compression; and at another level they are imprisoned in it.¹¹

Den ofta småskaliga produktion som i samverkan och konkurrens utvecklas i regionalt förtätade miljöer skulle inte bli konkurrenskraftig och framgångsrik utan omfattande kopplingar till världen utanför. De företag som utvecklas i dessa miljöer säljer inte sällan sina produkter på en världsvid marknad. De håller kontakt med och tillgodogör sig internationella flöden av kunskap, kapital och idéer (kapitel 5).

Regionen Veneto i norra Italien och det världsomspännande företaget Benetton är ett av många exempel på hur *globala nätverk* och *snäv territorialitet* förmår komplettera varandra. År 1955 köpte Giuliana Benetton en stickmaskin och började göra tröjor till släkt och vänner. Tre bröder hjälpte till att köpa ullgarn och sälja textilier direkt till butiker som förband sig att enbart sälja Benettons produkter. Små företag i hemtrakten knöts till verksamheten. Både beståndet av legotillverkare i grannskapet och antalet butiker runt om i världen växte. I dag sysselsätter verksamheten ca 30 000 personer i 650 företag inom fem mils radie från den lilla byn Pozano Veneto. Syskonen Benettons eget företag har 6 000 anställda och en omsättning på 13 miljarder svenska kronor om året. Ca 7 000 butiker har med kontrakt knutits samman i ett nätverk som spänner över 121 olika länder i världen.¹²

Inte minst universitet fungerar som strategiska förbindelse-länkar mellan världsvida nätverk och lokala miljöer. Förbindelserna går i två riktningar. Universitetet sätter en plats och en region i för-

bindelse med kunskapscentra runt om i världen. De fungerar som internationella förbindelselänkar (kapitel 4). Samtidigt mobiliserar universiteten lokal och regional kompetens och medverkar även på andra sätt till att skapa en attraktiv miljö på de platser där de finns. Det är i första hand denna senare aspekt på universitetens betydelse som skall beröras i det avsnitt som följer.

Universitet på plats

Varje nations främsta tillgång blir i framtiden dess medborgares färdigheter och kunskaper, skrev Robert B Reich. Ökningen av den formella utbildningstiden är också ett av de mest framträdande dragen i de industrialiserade ländernas utveckling. När Sverige lyftes från ett av Europas fattigaste länder till ett av dess rikaste, skedde detta i takt med att den genomsnittliga utbildningstiden ökade från tre till elva år per sysselsatt.¹³

Universitetsutbildningens väldiga expansion hör efterkrigstiden till. Ända fram till på 1930- och 1940-talen utbildades i Sverige mindre än en procent av en årskull vid vad vi i dag kallar för universitet och högskolor. I slutet av 1990-talet går hälften av en årskull till sådan utbildning. Strax efter andra världskriget fanns mindre än 40 000 högtbildade i det svenska samhället som helhet, i dag en miljon i runda tal. Även antalet personer med forskarutbildning har ökat, dock inte i samma omfattning. Elituniversitet har blivit massuniversitet. Från 1800-talets slut fram till 1960-talet var Uppsala, Stockholm, Göteborg och Lund exklusiva centra för högre utbildning och forskning i offentlig regi. I dag finns sådana verksamheter på mer än 30 orter runt om i landet.¹⁴

Forskning och högre undervisning har sannolikt sedan några år tillbaka varit vår mest expansiva näringsgren. Samtidigt har det varit en föga utforskad sektor. Bristen framstår som anmärkningsvärd sedd mot bakgrund av hur mycket forskning som under

många år ägnats exempelvis de agrara näringarna och industrin. Det är inte i första hand studier av verksamhetens inre liv som saknas. Det är inträngande studier av den roll som vetenskap och den högre undervisningen spelar i samhällsutvecklingen i stort som är så få.

UNIVERSITETEN OCH NATIONEN

Sedan 1800-talet, i vissa fall tidigare, har universitetsforskning och högre utbildning huvudsakligen finansierats och reglerats inom nationella ramar. I ett land som Sverige har statskyrkan, skolväsendet, sjukvården och den offentliga förvaltningen varit de stora avnämarna av akademiskt utbildad arbetskraft. Akademikernas karriärvägar har till övervägande del varit slutna innanför den egna nationens gränser.

Som den amerikanske ekonomen Nathan Rosenberg tydligt visat, var den yrkesmässiga boskillnaden mellan vetenskap och industri i det närmaste fullständig i västvärlden ända fram till slutet av 1800-talet. Även senare har vetenskap och industriell teknologi, trots att de i många fall haft gemensamma källor, flutit i skilda fåror, lätta att hålla isär och bara förenade *här och var*. Det är först långt in i vårt eget sekel som innovationssystem utvecklats som på sina ställen *indirekt* kopplat samman högskolor och företag. Det var i industrins forskningslaboratorier som den tidigare klyftan kunde överbryggas genom att man där i blygsam omfattning började rekrytera akademiskt utbildad arbetskraft.¹⁵

Med andra världskriget kom det stora genombrottet. Stora delar av de krigförande ländernas vetenskapliga och tekniska kapacitet engagerades i det totala kriget. Manhattanprojektet i USA med uppdrag att framställa en atombomb är det för sin tid mest storstilade exemplet på *tät samverkan* mellan krigsindustri och forskning. Kompetenser med varierande etnisk bakgrund drogs samman i hemliga laboratorier. Forskning, som under fredliga förhållanden

sannolikt tagit årtionden i anspråk, genomfördes under loppet av ett par år. Hela industristäder för tillämpad forskning och utvecklingsarbete byggdes i en hast. Aldrig tidigare hade så stora belopp satsats på forskning.

På liknande sätt, men under friare former, utvecklades senare ett gigantiskt rymdforskningsprogram. Under det kalla krigets dagar fortsatte och utvecklades samarbetet mellan industri och forskning, inte bara i USA utan också i Storbritannien, Frankrike och många andra länder. De starkaste banden mellan universitetens forskning och industrin tycks fortfarande på många håll finnas inom vad som brukar kallas det försvarsindustriella komplexet. De livsmedelsindustriella och sjukvårdsindustriella komplexen är exempel på andra liknande samverkansblock.¹⁶

Med den beskrivna utvecklingen blev den vetenskapliga forskningens, och då naturligtvis särskilt den naturvetenskapligas, praktiska betydelse för nationen uppenbar i vida kretsar. Forskares nimbus och prestige ökade på ett sätt som aldrig tidigare. Efter hand kom denna uppvärdering av forskningens betydelse att omfatta inte enbart naturvetenskap och medicin utan forskningen i stort. För närvarande tycks det finnas en vitt utbredd uppfattning att universiteten är viktiga drivkrafter för teknisk och industriell utveckling. I allmän debatt framträder föreställningar om att det finns fundamentala samband mellan forskning och undervisning i allmänhet och företagens internationella konkurrensförmåga – och därmed vår sysselsättning och vårt välstånd.¹⁷

UNIVERSITETEN OCH REGIONEN

Utbildning och forskning är universitetens två viktigaste uppgifter. När innevarande sekel nu går mot sitt slut har universitetens samverkan med det omgivande samhället kommit att uppfattas som en tredje uppgift. I snäv bemärkelse innebär den *tredje uppgiften* att universitet och högskolor själva sprider information om sin verk-

samhet och säljer forsknings- och utbildningstjänster till kunder på en marknad. I den allmänna debatten om universitetens framtid har den tredje uppgiften rönt allt större uppmärksamhet och vidgats till att omfatta allt fler roller i samhällsutvecklingen, vid sidan av de två ursprungliga. Denna utvidgning av universitetens uppgifter är naturligtvis inte okontroversiell.¹⁸

University: A Regional Booster är titeln på en bok av den nederländske ekonomen Raymond Florax.¹⁹ Som titeln anger ses universitet och högskolor som »hjälpmotorer«, »hjälplok« och »start-raketer« för regional utveckling. Etablering av nya universitet och högskolor har blivit regionalpolitiska medel, som sedan flera år prövas i Sverige, liksom i bl a Norge, Finland och Storbritannien. På lokal och regional nivå ser allt fler politiker och planerare numera universitet och högskolor som oundgängliga ingredienser i en attraktiv regional miljö. I vilken omfattning universitet och högskolor *verkligen* är drivkrafter i regional utveckling är emellertid en komplicerad fråga, som inte kan besvaras utan fortsatt forskning. I den framställning som närmast följer skall några av komplikationerna beröras mycket kort.²⁰

Åtskilliga regioner, som runt om i världen uppfattas som dynamiska, rymmer framgångsrika universitet och forskningsinstitut. I Sverige utpekades i mitten på 1980-talet fem sådana regioner i Sverige, med hög och stabil befolkningstillväxt som utmärkande drag. De fem hade Umeå, Stockholm/Uppsala, Linköping/Norrköping, Göteborg och Malmö/Lund som centra.²¹

Det finns dock anledning att varna för löst grundade antaganden om samband mellan högre utbildning och forskning å ena sidan och regional utveckling å den andra. Om två fenomen – t ex framgångsrik forskning och industriell expansion – uppträder i samma område, kan detta inte tas till intäkt för att det råder kausala samband dem emellan. En kombination av omständigheter som förefaller lyckosam i en region behöver inte nödvändigtvis ge

samma effekt i ett annat område. De få inträngande undersökningar som finns visar ganska *entydigt* att de samband man tror sig finna är synnerligen komplexa, och att effekterna av högre undervisning och forskning varierar högst avsevärt mellan olika platser och regioner.²²

Vissa följder av universitet och högskolor på plats är uppenbara. De kan attrahera nya företag, ofta små, och forskningsintensiva avdelningar inom stora företag. Forskarbyar och forskarparker är exempel på sådana koncentrationer. Det tycks dock i allmänhet inte vara universitetens egen forskning som i första hand attraherar, utan möjligheterna att i deras närhet rekrytera kvalificerad arbetskraft. För svenskt vidkommande kan man tydligt se att nya högskolor i stor utsträckning rekryterar studenter i sin närhet. Det är därför troligt att regionala högskolor förmår tillvarata en begåvningsreserv som annars inte skulle gå vidare till högre studier. På avgångssidan är bilden inte lika entydig. Huruvida utexaminerade stannar i utbildningsregionen eller flyttar därifrån, beror i hög grad på hur den lokala arbetsmarknaden ser ut. I stora täta regioner stannar många, i glesa områden flyttar de nyutbildade ut. I särskilt små regioner är högskolan själv den viktigaste avnämaren av högutbildad arbetskraft.²³

Universitet och högskolor har naturligtvis s k multiplikatoreffekter. De är på många håll med sina lärare och studenter traktens största arbetsplats. I dess närhet växer underlaget för detaljhandel, finkultur och kvalificerad service. På många håll uppfattas universitetsorter som attraktiva boendemiljöer, både i fysisk och social mening. Inte bara stora, utan även små universitet och högskolor, kan ha ett betydande symbolvärde som höjer regionens status.

Men den stora frågan återstår. Kan universitet skapa mer omfattande dynamik i en region? Finns det exempel på påtagliga synergieffekter när universitetsforskning och företag klumpar ihop sig i en region? Svar på frågan kan hämtas från nyligen genomförda stu-

dier av välkända regionala miljöer i USA, Europa och Japan. Miljöerna har flera drag gemensamt. De är folkrika, de rymmer stora universitet och forskningsinstitut och de har ett starkt inslag av företagsamhet som bygger på hightech, elektronik och informationsteknologi. Utifrån resultaten av de undersökningar som genomförts kan *två skilda grupper av miljöer* tydligt skiljas ut.

I den första gruppen ingår korridoren London–Heathrow–Reading, Plateau de Saclay strax söder om Paris, Sophia Antipolis nära Nice, Münchenregionen, korridoren Kista–Arlanda och Tsukuba, vetenskapsstaden nära Tokyo. Dessa områden kännetecknas av omfattande koncentration av hightechföretag. I eller i närheten av dem finns betydande universitet och forskningsinstitut. Men de undersökningar som genomförts visar inga tydliga synergieffekter mellan universitetsforskningen och företagsamheten. Kontakterna dem emellan är få. Universiteten och forskningsinstituten lever i en värld, de små och stora företagen i en annan, trots att de ligger tätt intill varandra. Slutligen kan konstateras att de uppräknade regionerna vuxit fram snabbt som ett resultat av omfattande planering och reglering.

I den andra gruppen ingår Silicon Valley med Stanford University, Highway 128-komplexet runt Boston med MIT, Aerospace Alley med California Institute of Technology samt Cambridge i Storbritannien med bl a sitt ärevördiga universitet. I dessa fyra miljöer är synergieffekterna betydande. Där finns direkta kopplingar och överföring av kunskap mellan universitetsforskning och kluster av företag. Där finns gott om institutionella och individuella nätverk. Nätverken hålls i många fall samman av nyckelpersoner som känner varandra väl. Regleringarna är få, miljöerna föga planerade och de har vuxit fram under en förhållandevis lång period.²⁴

Forskare som studerat nämnda miljöer pekar på följande omständigheter som förklaringar på de anmärkningsvärda skillnader

som registrerats. Synergieffekter blir inte synliga förrän efter tidigast 10–15 år. För att de skall uppstå måste universitetsforskningen ligga i fas med industrins behov, så som fallet på sina håll var under rymdprogrammen och det kalla krigets dagar. Bakom framgångar finns personer, vars tidiga initiativ inlett en långvarig process, en gnista som tänt en kedjereaktion. Det krävs en bildligt talat »finmekanisk« kombinatorik mellan forskare och entreprenörer i samverkan med varandra. Förutsättningar för denna samverkan är *ömsesidig förståelse och tillit*. Det finns i detta sammanhang anledning att erinra om vad som tidigare skrivits i denna bok om *civiliteten*, den *sociala väven* och om den *sociala kommunikationens villkor*.

I litteratur och allmän debatt om den svenska högskolans framtid skymtar ofta begreppet *kritisk massa*. Bakom begreppet finns en föreställning om att det finns stordriftsfördelar inom forskningen. Att naturvetenskaplig, teknisk och medicinsk forskning ofta kräver mycket avancerad utrustning för att vara framgångsrik, är uppenbart. Sådan utrustning kan av ekonomiska skäl inte spridas hur som helst. Om det finns en kritisk massa när det gäller mänskliga resurser, är säkerligen svårare att reda ut. Där kompetenser samlas är förutsättningarna för förnyelse goda. Det visar inte minst studier av kreativa miljöer. Mot bakgrund av erfarenheter som redovisats i denna bok, förefaller det emellertid rimligt anta att kritisk massa i grunden inte enbart har med antalet personer att göra utan snarare med *kommunikationstäthet*. Det är kanske inte alltid som kommunikationstätheten är den bästa på stora institutioner och vid stora universitet. I den europeiska geografin finns det goda exempel på hur den sociala väven kan vara som tätast i små och medelstora miljöer, medan det kan uppstå blockeringar i sådana som är mycket stora. Vi står här inför frågor som kräver fortsatt forskning.

1. Castells M. (1996): *The Rise of the Network Society*, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I. Blackwell Publishers, Oxford, s. 381.
2. Uppgifter och citat hämtade från Schivelbusch W. (1977): *Geschichte der Eisenbahnreise. Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert*. Carl Hanser Verlag, München, Wien; Schivelbusch W. (1984): *Järnvägsresandets historia. Om rummets och tidens industrialisering under artonhundratalet*. Gidlunds, Stockholm. (Översättning av föregående.)
3. Harvey D. (1989): *The Condition of Postmodernity*. Blackwell, Oxford.
4. *First Report on Economic and Social Cohesion 1996*. European Commission, Bryssel, Luxemburg, 1996. Se också *Eurostat. Basic Statistics of the European Union*. Office for Official Publications of the European Communities, 1996.
5. Castells M. (1992): *The Informational City*. Blackwell, Oxford.
6. Reich R.B. (1991): *The Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st century Capitalism*. Alfred A. Knopf, Inc., New York; Reich R.B. (1994): *Arbetsmarknad inför 2000-talet*. SNS Förlag, Stockholm. (Översättning av föregående.)
7. Se kapitel 5.
8. Labasse J. (1991): *L'Europe des régions*. Paris.
9. Ohler, N. (1986): *Reisen im Mittelalter*. Artemis Verlag, Frankfurt a M.
10. För närmare diskussioner tillsammans med empiriska exemplifieringar se Törnqvist G. (1996): *Sverige i nätverkens Europa. Gränsöverskridandets former och villkor*. Liber-Hermods, Malmö; Knox P.L. (1995): World Cities and the Organization of Global Space, i Johnston R.J., Taylor P.J., Watts M.J. red (1995): *Geographies of Global Change*. Blackwell, Oxford UK, Cambridge USA.
11. Massey D. (1991): A global sense of place, *Marxism Today*, juni.
12. Zaar Ch. (1994): Syskonen Benetton driftiga som få, *Dagens Nyheter*, 18 dec.
13. Sohlman Å. (1996): *Framtidens utbildning*. SNS Förlag, Stockholm.
14. De statistiska uppgifter som återges har sammanställts av Andrés Leskó vid Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi i Lund inom ramen för det universitetsprojekt som senare presenteras.
15. Rosenberg N., Birdzell L.E. (1991): *Västvärldens väg till välstånd*. SNS Förlag, Stockholm.
16. Markusen A., Hall P., Campbell S., Deitrick S. (1991): *The Rise of the Gunbelt. The Military Mapping of Industrial America*. Oxford University Press, New York.
17. Detta är uppfattningar som kritiskt granskas i ett pågående forskningsprogram. Det består av ett s k *basprojekt* med svenska forskare och ett s k *utvärderingsprojekt* med utländska gästforskare. Tanken är att de senare har goda förut-

sättningar att i ett internationellt perspektiv granska och utvärdera de förhållanden som för närvarande råder i Sverige. Forskningsprogrammet går under namnet *The Role of Universities for National Competitiveness and Regional Development: The Case of Sweden in an International Perspective*. Projektledare är Sverker Sörlin, Institutionen för idéhistoria vid Umeå universitet, och Gunnar Törnqvist, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet. Vid respektive institution finns en grupp forskare engagerade. Följande utländska forskare deltar:

Manuel Castells, University of California, Berkeley

Henry Etzkowitz, State University of New York

Raymond Florax, Free University, Amsterdam

Peter Hall, University College, London

Nathan Rosenberg, Stanford University

Sheldon Rothblatt, University of California, Berkeley

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, sns, står för den administrativa samordningen av programmet som finansieras av Teknikbrostiftelsen i Stockholm och Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling. Fram till årsskiftet 97/98 finansierade Rådet för forskning om universitet och högskolor basprojektet.

18. För en översikt se t ex Edquist Ch., Flodström A. (1997): Den tredje uppgiften: universitet och samhälle i samverkan, *Kunskap så det räcker?* En debattbok från SACO och SULF, Stockholm.

19. Florax R. (1992): *University: A Regional Booster*. Avebury, Aldershot.

20. Detta är en central fråga i det s k basprojektet som omnämndes i not 17. Projektet har arbetsnamnet »Universitet på plats. Fäste för spel mellan globala förändringskrafter och regionala ambitioner«. Inom projektet arbetar i Lund Kerstin Cederlund, Andrés Leskó, Karl-Johan Lundquist, Gunnar Törnqvist och Maria Wikhall. I Umeå deltar Pär Eliasson, Sverker Sörlin och Kerstin Thörn.

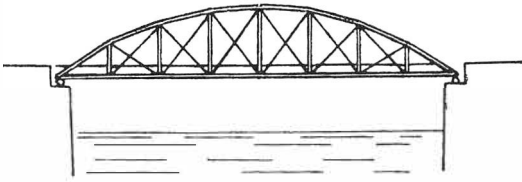
21. *I framtidens kölvatten: Samhällskonflikter 25 år framåt*. Rapport från FA-rådet. Publica, Stockholm 1986.

22. För mer inträngande analyser av universitetens roll för regional utveckling i Sverige se Sörlin S. (1996): *Universiteten som drivkrafter. Globalisering, kunskapspolitik och den nya intellektuella geografin*. sns Förlag, Stockholm; Holm E., Wiberg U. red (1995): *Samhällseffekter av Umeå universitet*. CERUM, Umeå.

23. Påståendena bygger på ännu inte publicerade resultat inom det s k basprojektet.

24. Studierna av nämnda miljöer finns redovisade i följande arbeten: Castells M., Hall P. (1994): *Technopoles of the World: The Making of 21st Century Industrial Complexes*. Routledge, London; Decoster E., Taberies M. (1986): *L'innovation dans un*

pôle scientifique et technologie: Le cas de la Cité Scientifique Île de France Sud. Université Paris 1, Paris; Hall P. (1997): The university and the City, *GeoJournal* 41.4; Hall P., Breheny M., McQuaid R., Hart D. (1987): *Western Sunrise: The Genesis and Growth of Britain's Major High-Tech Corridor.* Allen and Unwin, London; Keeble D.E. (1989): High-technology industry and regional development in Britain: The case of the Cambridge phenomenon, *Environment and Planning C*; Saxenian A. (1994): *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128.* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts; Scott A.J. (1993): *Technopolis: High-Technology Industry and Regional Development in Southern California.* University of California Press, Berkeley; Tatsuno S.M. (1986): *The Technopolis Strategy: Japan, High Technology, and the Control of the 21st Century.* Prentice-Hall Press, New York.

KAPITEL 9: *Öresundsregionen i framtidens Europa*

EFTER DET fransk-tyska kriget 1870–1871 införlivades den tidigare franska provinsen Alsace-Lorraine som ett »omedelbart riksland« i det Tyska riket. Trots att befolkningen i området till övervägande del var tysktalande, tycks en betydande majoritet ha varit emot en sådan anslutning. Från Berlin vidtogs kraftfulla åtgärder i syfte att göra Elsass-Lothringen till en integrerad del av det nyligen enade tyska riket. En ämbetshierarki av preussiskt mönster infördes. Fransmän emigrerade, rikstyskar flyttade in. Tyskt skoltvång infördes. Traktens unga män fick göra militärtjänst i avlägsna delar av Tyskland. Genom Versaillesfreden 1919 blev området åter franskt och underställt centralmakten i Paris. I ett inledande skede av andra världskriget blev gränslandet ännu en gång tyskt, för att efter kriget åter bli franskt.

Efter frederna i Roskilde 1658 och Köpenhamn 1660 avträdde Danmark Skåne till Sverige. Skåne blev en perifer del av Sverige, från att ha varit en central del av det danska riket. Försvenskningen av de erövrade områdena gick anmärkningsvärt fort. Men inte fortare än att den svenska centralmakten ännu i början på 1800-talet fann för gott att flytta skånska regementen uppåt landet och ersätta

dem med trupper från Mellansverige och Finland, när Napoleons stora armé besatte Nordtyskland på sin väg mot Ryssland. Flera omständigheter bidrog till den framgångsrika försvenskningen av danskt land. Svenskar sattes på nyckelposter inom civil och militär administration. I gränslandet inrättades 1666–1668 Lunds universitet. Den som studerat vid Köpenhamns universitet kunde inte räkna med offentlig tjänst på svenska sidan om Öresund. Skånska socknar fick svenska präster, svenskt kyrkoskick och svenska kyrkoböcker. Domstolarna dömde efter svenska lagar. Skolorna fick svenska läroböcker. Den föreställda gemenskapen blev efter hand alltmer rikssvensk. Omvandlingsprocessen gynnades sannolikt dessutom av att Sverige alltsedan början av 1800-talet stått utanför Europas stora krig.

Transnationella regioner

De två exemplen på *frontregioner* är inte alls unika. Runt om i Europa finns åtskilliga sådana som efter krig antingen delats mellan territorialstater eller bytt statstillhörighet. *Interface-periferier* är ett annat begrepp som används för att markera områden där det finns kvardröjande historiska skiljelinjer som fortsätter att göra gränsdragningar omtvistade. För frontregioner och »överlappande« periferier, liksom andra *utkantsregioner*, gäller att de ligger i kanten av nationella intressesfärer, ofta långt från det egna landets politiska centrum. De har länge uppfattats som periferier i nationella perspektiv och har under efterkrigstidens ökande centralisering av styrande och ledande verksamheter inom offentlig förvaltning och privat näringsliv på sina håll kommit att framstå som svaghetszoner i det ekonomiska landskapet. Men det finns också enstaka fall av ekonomiskt framgångsrika periferier. Som exempel på skilda slag av utkantsregioner i olika delar av Europa kan nämnas Skottland, Nordirland, Nord-Pas-de-Calais, Gro-

ningen, Schleswig-Holstein, Katalonien, Baskien, Piemonte, Tyrolen, Kärnten och ett betydande antal regioner i Rhenlandet och östra Europa.

PERIFERIER I HÄNDELSEARNAS CENTRUM

Det är i nationella utkantsregioner som förändringsbarheten i 1990-talets Europa förefaller vara störst. I en situation där centralmakterna i enskilda stater förlorar något av sin gamla hegemoni och den europeiska gemenskapen växer, är det sannolikt i gränsområdena, långt borta från nationella centra, som konsekvenserna av dessa omdaningar syns tidigt. Medan Nice och Strasbourg är perifera städer i ett nationellt franskt perspektiv, intar de centrala lägen i ett Europa med porösa nationella gränser. Malmö är en perifer stad i förhållande till Stockholm, men den centralaste orten i Sverige sett från Bryssel.

Många av Europas gamla konfliktområden och riskzoner har i dag förvandlats till samarbetsområden och utvecklingsstråk. Men även längs nationella gränser som inte rymt slagfält växer gränsöverskridande samarbeten fram, både inom och utom den Europeiska unionen. Med *transnationella regioner* avses regionbildningar som sträcker sig över en eller flera statsgränser. Det är med andra ord fråga om en form av regionalisering som neutraliserar nationella gränser och naggar de suveräna staterna i kanten. Omfattningen av denna nya form av regionalisering har vuxit kraftigt under senare år. Den norske geografen Noralv Veggeland analyserade ett femtiotal gränsöverskridande regioner i en rapport från NordREFO för några år sedan. I en avhandling från 1996 redovisade den svenske statsvetaren Anders Östhol tillkomsten av 65 sådana regionbildningar under perioden 1947–1991 och kunde hänvisa till en databas med 116 transnationella regioner i Europa år 1996. Den snabba ökningen av olika former av samarbetsavtal i gränsområden kan sättas i samband med tre omvälvande proces-

ser: fördjupad integration inom ramen för EU, det politiska sönderfallet i Östeuropa och den allmänna regionaliseringsvåg som tidigare diskuterats (kapitel 5).¹

De gränsöverskridande regionerna ligger i stråk och bildar kluster längs i stort sett alla territorialstaters gränser i Europa. Samtidigt finns det regioner som utvecklat inbördes samarbete utan att gränsa till varandra. Ett långt band av transnationella regionbildningar sträcker sig från Beneluxstaterna söderut i Rhenlandet, den gamla konfliktzonen mellan franska och tyska intressen och alltsedan antiken ett gränsland mellan romanskt och germanskt. En av de mest omskrivna regionbildningarna i denna zon är EUREGIO vid gränsen mellan Nederländerna och Tyskland. Längs samma gräns finns ytterligare fyra gränsöverskridande regioner med långt utvecklat samarbete. EUREGIO bildades redan 1958 och räknas som en av de äldsta transnationella regionerna i Europa. Den omfattar områden mellan floderna Rhen, Ems och Ijssel. Regio Basiliensis ligger i övre Rhendalen och inbegriper områden i Frankrike, Schweiz och Tyskland. Mellan de två namngivna finns många andra.

I vad som diffust brukar kallas Centraleuropa eller Mellaneuropa är sedan 1989 en mängd samarbetsavtal i kraft mellan regioner på olika sidor om staters gränser och på skilda sidor om den forna järnridån. Mellan tyska, tjeckiska och polska regioner finns avtal. Längs floderna Oder och Neisse håller Pomerania på att bildas med stöd av samarbetsavtal mellan Polen och Tyskland. Ungern har på kort tid utvecklat kontakter i gränszonerna till kringliggande länder. Redan 1989 initierade Ungern samarbete mellan gränsområden i Österrike, Italien och dåvarande Jugoslavien under regionnamnet Donau-Adria. När dåvarande Tjeckoslovakien kom med i bilden lanserades namnet Pentagonalen, när Polen också kom med blev det Hexagonalen.

I fråga om antalet transnationella regioner och deras ekono-

miska betydelse är det bara Rhenlandet och Benelux som kan mäta sig med Alpmrådet. Med Österrikes inträde i EU har samarbeten över statsgränser i de östliga delarna av Alpmrådet förstärkts och Österrike har blivit en förmedlande länk mellan detta område och Centraleuropa. Ett geopolitiskt mönster från den Habsburgska dubbelmonarkins dagar gör sig på ett förunderligt sätt åter påmint. Italien är i sina norra delar tydligt länkat till sina norra grannar. I de västra delarna av Alperna finns en annan zon av överlappande intressen med gamla anor. Där låg en gång Savojen, tidvis ett omstritt område som både den tyske kejsaren och den franske kungen ville åt. Det var ett rike med elastiska gränser och glidande centrum. I grova drag behärskade Savojens furstar betydelsefulla alpdalar från Genève sjön i norr till Medelhavet i söder, från Nice i väster till Turin i öster. Under 1200- och 1300-talen grundades i området mer än 200 städer. Riket delades 1860 mellan Frankrike och Italien. I dag är det regionala samarbetet över vår tids statsgränser särskilt väl utvecklat kring städer som Genève, Basel, Lugano och Nice.

I den turbulenta situation som råder på Balkanhalvön är det knappast förvånande att gränsöverskridande samarbeten ännu har ganska ringa omfattning i Europas sydöstra del. I Pyrenéerna där emot neutraliseras på sina ställen gränsen mellan Spanien och Frankrike, längre västerut den mellan Spanien och Portugal. Även i Europas norra periferi luckras gränser upp. Efter förslag från Nordiska rådet undertecknades redan 1977 en överenskommelse om kommunalt samarbete över riksgränser mellan Danmark, Finland, Sverige och Norge i frågor som gäller kultur, miljö, hälsovård, samfärdsel och turism. Bland uppmärksammade försök att binda samman större områden på olika sidor om riksgränser märks just nu området kring Öresund, en mittskandinavisk korridor från Trondheim över Östersund och Sundsvall/Härnösand till Vasa. Längst i norr utvecklas samverkan inom det väldiga Barentsområdet, Ba-

rents Euro-Arktiska Region (BEAR), efter avtal mellan myndigheter i Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Vi står därmed inför en form av gränsöverskridande samarbete som omfattar stora territorier, s k makroregioner. De är betydligt större än de regionala enheter vi valt att huvudsakligen utgå från i denna bok (kapitel 5). Det samarbete som inleddes 1992 inom ramen för ett Östersjöråd (Council of the Baltic Sea States), med de nordiska länderna, de baltiska staterna, Ryssland, Polen och Tyskland som intressenter, är också ett exempel på framväxten av en kanske med tiden betydelsefull makroregion.

DRIVKRAFTER, MOTIV OCH SAMARBETSFORMER

I det panorama över transnationella regioner som visats upp rymms naturligtvis bildningar av de mest skiftande karaktär och styrka. Det enda alla har gemensamt är att de är exempel på en form av regionalisering som inte äger rum inom nationella ramar. Den traditionella formen av regionalisering kan sägas vara *vertikal*. Befogenheter överförs från den statliga till den regionala nivån, det vill säga en form av decentralisering. Den gränsöverskridande regionaliseringen däremot är *horisontell*. Den äger rum längs staters yttre gränser och förutsätter *utrikes* kontakter och någon form av partnerskap mellan offentliga myndigheter och institutioner på regional nivå. Genom gränsöverskridande regionalisering, tillsammans med utveckling av autonoma nätverk (kapitel 4), blir begreppet *internationell* mindre användbart. Begreppet *transnationell* passar i många sammanhang bättre.

Initiativen till utvecklingen av transnationella regioner kommer ofta från lokala och regionala aktörer, såväl privata som offentliga. Regionbildningen kan således sägas ske i en gråzon mellan privaträttsliga och offentlighetsrättsliga former. Bland viktiga aktörer märks företag, universitet, handelskammare, fackföreningar, politiska partier och kulturella organisationer. Samarbeten utvecklas med

hjälp av politiska och administrativa nätverk, med lokala och regionala myndigheter som parter. Det är också vanligt att processen efter hand stöds av någon form av »paraplyorganisation« eller ett nätverk med större geografisk räckvidd. Regionförbund, delstater och stater är exempel på parter som ingått i sådana organisationer. I Norden har Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet stött regionaliseringssträvandena. I Europa som helhet har både Europarådet och den Europeiska unionen aktivt verkat för ökat regionalt samarbete över gränser. Det finns en påtaglig intressegemenskap mellan de krafter som verkar för ökad regional självständighet och de som strävar efter ökad europeisk integration (figur 1 och figur 4). The Assembly of European Regions (AER), som har sitt sekretariat i Strasbourg, har sedan 1985 haft ett nära förhållande till Europarådet. Organisationen omfattar för närvarande 300 kommuner och regioner i skilda stater. Association for European Border Regions (AEBR) bildades 1971 på initiativ av en rad gränsregioner i Rhenlandet och hade 1995 närmare 50 betalande medlemmar och därutöver ett större antal associerade regioner. AEBR representerar gränsregionernas intressen gentemot nationella och internationella organ och har ett visst inflytande både inom Europarådet och den Europeiska unionen. Sedan 1988 stöder unionen gränsregionalt samarbete genom programmet Interreg I. Med Interreg II utvidgades detta stöd till att dessutom gälla samarbete mellan regioner i skilda länder utan att regionerna har en gemensam gräns.

Det finns flera motiv för en utveckling av transnationella regioner och gränsöverskridande samarbeten mellan regioner. Det säkerhetspolitiska motivet dominerade till en början. De tidiga regionbildningarna mellan Tyskland å ena sidan och Benelux och Frankrike å den andra ansågs ha en för framtiden stabiliserande och fredsbevarande verkan. I dag ses regionbildningarna mer som ett led i en allmän europeisk integrationsprocess, vilket inte minst

EU:s aktiva stöd är ett tecken på. Regionaliseringen anses dessutom underlätta samhällsplaneringen i många gränsområden. De ekonomiska motiven är starka. Gränsöverskridande samarbete antas skapa betingelser för tillväxt genom att den lokala marknaden blir större och genom att fysiska och mänskliga resurser slås samman och därmed utnyttjas på ett effektivare sätt. Som tidigare nämnts, har i många fall just gränsområden haft en svag ekonomisk utveckling i jämförelse med nationella kärnområden. Samarbetet kan därför på många håll ses som en mobilisering av periferier.

Slutligen talar transport- och kommunikationsfrågor, kulturella förhållanden och miljöproblem för ökat gränsregionalt samarbete. Stora investeringar i fysisk infrastruktur kräver samverkan. Kulturbarrärer har länge hämmat kulturell förnyelse i gränzoner. Allt fler miljöproblem är till sin natur gränsöverskridande och kan sannolikt hanteras på ett effektivare sätt inom större planeringsområden. Bland de konkreta områden som prioriteras i samarbetet märks infrastruktur, miljöskydd och kulturutbyte. Längre ner på skalan kommer forskning och utvecklingsarbete, företagsutveckling, turism och utbildning.²

Att skapa en region

Det finns tre olika former av regionalisering. En form är liktydig med *decentralisering*. Den innebär att makt och befogenheter, som tidigare legat på central nationell nivå förs ned till den regionala nivån. En sådan decentralisering förekommer i dag ganska allmänt i europeiska stater (kapitel 5). EU:s subsidiaritetsprincip kan dessutom ses som ett övernationellt stöd för en sådan utveckling. En andra form är starkt knuten till kulturella förhållanden och identitet med djupa rötter i historien. Det är en regionalism i påtagligt motsatsförhållande till en nationell centralmakt; på många håll gör

den skäl för namnet *separatism*. Den tredje formen slutligen går under benämningen *regionbygge* och passar bäst när lokala och regionala krafter medvetet strävar efter att skapa en ännu inte existerande region, eller kanske snarare förstärka en svagt utvecklad regionalism i ett område. Decentraliseringsåtgärder, separatiståtgärder och regionbygge kan uppträda parallellt och mobilisera krafter som stödjer varandra. Sannolikt är så ofta fallet i gränsländer där transnationella regioner nu växer fram på olika håll i Europa.³

Öresundsområdet har valts som arena för en sammanfattande diskussion. Det är en strategisk zon i den omvandlingsprocess som pågår i Europa. Där finns ännu inte någon transnationell region, om man med begreppet avser ett territorium kännetecknat av påtaglig sammanhållning inåt och tydlig avskildhet utåt. Området delas av ett transporthinder som just nu håller på att överbryggas. Man kan knappast hävda att området utmärks av starka separatiståtgärder. Varken den danska eller den svenska centralmakten driver en utpräglad decentraliseringspolitik. Skall de två gränsområden som nu finns fogas samman till en region, krävs kraftfulla åtgärder med betydande inslag av lokala och regionala initiativ. Det är således ett område väl lämpat att belysa de villkor som explicit rör *regionbyggandets former och villkor*.

UTGÅNGSLÄGE

Företag på svenska och danska sidan av Öresund har hittills haft ett begränsat handelsutbyte och anmärkningsvärt få inbördes tjänstekontakter över gränsen. De själländska och skånska näten av underleverantörer, liksom distributionssystemen, har varit slutna i förhållande till varandra. Barriäreffekten framträder främst i själva gränsområdet. Den totala utrikeshandeln mellan Sverige och Danmark, liksom mellan Sverige och kontinenten, har ökat betydligt sedan andra världskriget, vilket tydligt syns på den växande transittrafik som går över Helsingborg, Malmö och Trelleborg. Det är

bara den handel och de kontakter som har målpunkter inom själva gränslandet som har oväntat liten omfattning. De mest omfattande studierna av dessa barriäreffekter i Öresund gjordes visserligen för snart tjugo år sedan, men rader av mindre undersökningar som gjorts senare stöder uppfattningen att situationen runt Öresund förändrats föga fram till 1989, året när Berlinmuren föll. Fortfarande finns betydande barriärer att forcera.⁴

Persontrafiken över Öresund har hittills till helt övervägande del gällt resor till och från Kastrup och inköpsresor av det slag vars omfattning svänger i takt med prisskillnader mellan varor på två sidor om en valuta- och skattegräns. Pendlingen mellan bostad och arbetsplats har ökat märkbart under 90-talet. Sammanlagt i båda riktningar pendlade på 1970-talet några hundra, i mitten på 1990-talet ca 3 000, samtidigt som närmare 300 000 pendlade mellan kommunerna utefter sundet på den danska sidan.

Undersökningar som gjorts tyder på att bristen på näringslivskontakter över Öresund inte i första hand varit en följd av transportsvårigheter. Inte heller kan det påvisas att tekniska och andra handelshinder skulle vara ett speciellt problem i närområdet. Möjligen kan språkskillnader hämma något. Statsgränsen, med allt vad den inneburit, tillsammans med efterkrigstidens orientering mot nationella centra har sannolikt varit det främsta hindret för framväxten av en fungerande region kring Öresund. Administrativa regelsystem och rutiner tillsammans med ägarförhållanden, nätverksstrukturer och organisationsformer har länkat utvecklingen bort från gränsområdet. Köpenhamn på den danska sidan av sundet har länge varit ett utpräglat styrcentrum för danskt näringsliv och en viktig nod i internationella kontaktsystem. Den helt dominerande delen av Köpenhamns administrativa och kommersiella intressen har legat västerut. Jämförda med Köpenhamn, är Malmö och Helsingborg typiska filialregioner. Relationerna där har varit riktade åt nordost mot det svenska statsterritoriets centrala delar.

Företag i Malmö och Helsingborg har länge haft tio à tjugio gånger fler kontakter av olika slag (handel, tjänsteresor och telekontakter) med Stockholm än med områden granngårds på andra sidan Öresund. I Stockholm låg många av de huvudkontor som skötte de stora företagens utlandsrelationer. *I ett internationellt perspektiv med starka suveräna stater var det bara Köpenhamn och Stockholm som låg på samma hierarkiska nivå.*

Till detta kommer att det både i Malmö och i Köpenhamn legat nära till hands att se den egna regionen som ett problemområde utan centralmaktens stöd, trots att den i det senare fallet haft sitt säte i regionen. Som tidigare nämnts, finns det åtskilliga utkantsregioner i Europa som upplevt sin situation på motsvarande sätt. Med andra världskriget och därefter Europas delning omdefinierades Öresundsområdets centrala ställning som skärningspunkt för utrikeshandel i norra Europa. Malmö som gammal industristad förlorade sin textil- och konfektionsindustri och senare det stora varvet. Den bilindustri som kom i dess ställe blev inte långlivad på platsen. Sydvästra Skåne har centralt inte uppfattats som ett angeläget stödområde i ett land fullt av avfolkningsbygder. Sedan 1960 har Danmarks industriella tyngdpunkt successivt förskjutits västerut. Förskjutningen har inte främst varit en följd av att företag flyttat. Det är tillväxten i befintliga företag tillsammans med nyetableringar som koncentrerats till Fyn och Jylland.⁵

MÖJLIGHETER

Två år efter Berlinmurens fall skrev den dåvarande danske partiledaren och utrikesministern Uffe Elleman-Jensen en artikel, i vilken han på nytt omdefinierade Öresundsområdets situation i Europa. Som han påpekade, låg den danska delen av området ännu i början på 1990-talet i ytterkanten på den Europeiska gemenskapen och ett militärt säkerhetssystem, den svenska delen i kanten av ett enhetligt svenskt statsterritorium. Med de förändringar som just

ägt rum i Östeuropa, med ett väntat svenskt medlemskap i en växande union och en fast förbindelse över Öresund skulle enligt den danske utrikesministern de incitament skapas som behövs för att starta en omvandlingsprocess. Området skulle kunna utvecklas till ett av Europas kraftcentra och ett »svänghjul« för handelstillväxt, för ekonomisk och teknisk utveckling.⁶

Ekonomien Åke E Andersson och geografen Christian Wichmann Matthiesen har på uppdrag av bl a Sydsvenska Handelskammaren och Initiativrådet for Erhvervsudvikling i Københavnsområdet uppskattat den utvecklingspotential som ryms inom en *integrerad* Öresundsregion. Nära sundets stränder bor drygt två miljoner människor. Här finns kunskap, kreativitet, kultur och om några år goda sammanbindande kommunikationer, allt sådant som är utmärkande för en framgångsrik K-region. Här finns universitet och specialhögskolor, vid vilka ungefär 100 000 studenter studerar. Bibliometriska undersökningar visar en omfattande produktion av vetenskapliga arbeten, så imponerande att man i Danmark talar om »dansk dynamit«. I Skåne och på Själland finns sammantaget en betydande anhopning av forsknings- och kunskapsintensiv industri som har framtiden för sig i internationell konkurrens. I exempelvis Lund och Köpenhamn finns redan tydliga kluster, i vilka forskande och producerande enheter samarbetar. En sammanlänkning av sådana kluster skulle sannolikt ge betydande synergieffekter. Som speciella kompetensområden kring Öresund framhålls klinisk medicin, biomedicin, bioteknik, biologi, ekologi, miljöteknik och biokemi. Det finns säkert flera andra.

En integrerad Öresundsregion skulle samla resurser och utvecklingspotential utan motstycke i Norden. Regionen skulle enligt författarna komma på femte plats bland kreativa centra och intellektuella metropoler i Europa. I ett bredare perspektiv skulle jämförelser kunna göras mellan Öresundsregionen, Kasairegionen i Japan, San Francisco Bay-området och Bostonregionen i USA och

vidare med utvecklingskorridorerna San Diego–Orange County, Cambridge–London–Reading och Stockholm–Uppsala.⁷

Ett gigantiskt samhällsexperiment

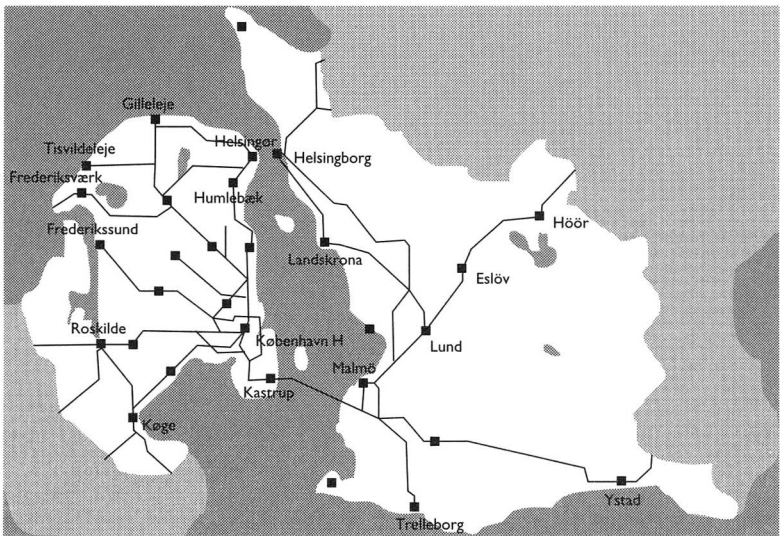
Den sammanlagda utvecklingspotentialen runt Öresund är otvivelaktigt betydande. Men kardinalfrågan är en annan. Med vilka medel och på vilken sikt är det möjligt att förena de nu åtskilda delarna på ett sådant sätt, att i området skapas en fungerande region? Det är den fråga som kort skall beröras i ett avslutande avsnitt. Hur lång tid regionbygget kommer att ta är i hög grad beroende av hur långt gående integration som eftersträvas. Vi står inför en skala av regionala ambitioner, för att uttrycka saken på annat sätt. Den ambitionsnivå som valts i den framställning som följer avser en Öresundsregion som i slutänden av ett förändringsförlopp tydligt avskiljer sig från omgivningen – om inte exakt så dock någorlunda väl – i fråga om affärskontakter, sociala nätverk, rörelsemönster och människors identitet. (Olika regionbegrepp definieras i kapitel 5.)

BRON

Frågan om fasta förbindelser mellan Danmark och Sverige har diskuterats och utretts i omgångar under mer än hundra år. De tekniska lösningar som föreslagits har varit tunnlar och broar i olika lägen, och ett förslag från slutet av 1950-talet var att helt enkelt torrlägga Öresund och därmed förutom en fast förbindelse tillföra området värdefull tomtmark.

Den planerade förbindelsen har under olika tider stått som *symbol* för rådande tidsanda och förhärskande synsätt. Den har under åren setts som ett uttryck för sin tids tekniska framsteg och ingenjörskonst. Den sågs tidigt som symbol för nordisk förbrödring,

senare som sinnebild för den framgångsrika svenska exportindustrins växande transportbehov. På 1960-talet kopplades den av brovänner till visioner om Örestad, ett teknopolis och en europeisk industrimetropol. Bromotståndare talade hellre om ett nytt Ruhr-område. Under särskilt 1970-talet sågs förbindelsen tillsammans med Barsebäck som ett allvarligt hot mot miljön, inte minst på den danska sidan. Inför det bro- och tunnelbygge som nu pågår har stor uppmärksamhet åter ägnats miljön och då särskilt Östersjöns vattenutbyte liksom strömningsförhållandena och djurlivet i Öresund. Samtidigt framhålls betydelsen för regional utveckling av stora infrastrukturprojekt. Öresundsområdet anses, som framhållits, ha utomordentliga förutsättningar att delta i konkurrensen mellan Europas dynamiska regioner.

FIGUR 5. Direkta tågförbindelser i Öresundsområdet i början på 2000-talet.

Påpekas bör kanhända att stora infrastrukturprojekt kan bära på ett Janusansikte. Monumentala symboler kan hämma i stället för att driva på en utveckling. I den debatt som under senare år förts om Öresundsområdets framtid går det att urskilja föreställningar om att fasta förbindelser kommer att lösa de flesta problem. Om transportsvårigheter uppfattas som det avgörande hindret för integration, ligger det nära till hands att låta andra initiativ vila i väntan på en bro. Historien är full av exempel på hur förväntan kan hålla tillbaka initiativ och nytänkande.

Beslutsprocesserna har varit långa. Men när besluten väl har fattats går det fort att förändra den *tekniska räckvidden* radikalt. År 2000 beräknas en fast förbindelse vara klar mellan Köpenhamn och Malmö, en sträcka på ca 16 kilometer. Den blir en kombination av bro och tunnel, öppna för såväl bil- som järnvägstrafik. Tillsammans med de tillfartsvägar som för närvarande byggs och planeras ökar därmed den *fysiska framkomligheten* avsevärt inom ett område som i dag rymmer 2,8 miljoner människor och 1,4 miljoner arbetsplatser. Därmed ändras, på sätt som diskuterades i kapitel 6, de rent fysiska förutsättningarna för lokalisering av verksamheter och möjligheterna att utnyttja stordriftsfördelar som finns inom olika typer av produktion. (Figur 5.)⁸

I detta sammanhang finns det anledning framhålla att vi egentligen vet ganska lite om de inomregionala konsekvenserna av en fusion. Studier som tidigare redovisats tyder på att sammanslagning av förut åtskilda områden leder till ökad effektivitet och tillväxt. Däremot är det föga utrett hur de positiva effekterna fördelar sig *inom* den större regionala enhet som på detta sätt skapas. Inom dagens Öresundsområde finns betydande centrala funktioner, inom såväl näringsliv som offentlig förvaltning, i *dubbel uppsättning*. De finns inom administration, handel, olika slag av tjänster, underhållning och inte minst lagerhållning och godshantering. Säkert finns de inom undervisning och forskning. De existerar

parallellt i skydd av de barriärer som ännu finns. Efter en genomgripande fusion är det möjligt att vissa av dessa funktioner kan komma att rationaliseras bort. I en samverkande funktionell region får stordriftsfördelar större manöverutrymme. Den inomregionala konkurrensen ökar. Den erfarenhet som finns säger oss att vidgad teknisk räckvidd, det gäller även inom en region, vanligen gynnar ett centrum på perifera områdens bekostnad. Men det är inte bara den fysiska tillgängligheten som kommer att påverka utvecklingen. Det finns andra förhållanden som måste studeras, innan inomregionala konsekvenser kan bedömas.

INSTITUTIONERNA

Det har mot bakgrund av lång erfarenhet av utvecklingsprojekt sagts: »Det är lättare att bygga en väg än att skapa en effektiv organisation för att underhålla vägen.« Institutionella förändringar går långsamt. Därefter måste ofta flera generationer leva med en ny institution innan dess speciella effekter på beteenden och kulturella förhållanden blir klara.⁹

I regel gäller olika lagar, förordningar och bestämmelser på olika sidor om en statsgräns. Det kan gälla allt från skattelagstiftning, avtalsrätt och arbetsrätt på nationell nivå till trafikbestämmelser och öppethållandetider som regleras på regional och lokal nivå. Att harmonisera ett stort antal regelverk med varandra tar med all sannolikhet längre tid än att bygga en bro. Processen underlättas dock av att både Danmark och Sverige är med i EU. Men även här måste man sannolikt räkna med att åtgärderna måste få verka under avsevärd tid innan de på ett genomgripande sätt påverkar människors beteenden.

Öresundsregionens framtida utveckling är vidare beroende av vilka lokala och regionala myndigheter på båda sidor om sundet som kan komma att ingå legitima, bindande avtal med varandra och i vilken omfattning och på vilken sikt det är möjligt att skapa

gemensamma beslutsorgan. Den sammanslagna territoriella räckvidden för dessa myndigheters beslut och regelverk är i själva verket ett av sätten att avgränsa en framtida region.

Att skapa gemensamma, kraftfulla beslutsorgan är dock sannolikt inte gjort i en handvändning. Det finns gott om exempel på motsättningar mellan kommuner och kommunblock på båda sidor om Öresund. Under åtskilliga år har regional och lokal rivalitet, inte minst på svensk sida av sundet, varit ett av hindren för olika slag av samverkansprojekt. Nationella beslut om fasta förbindelser över Öresund har bromsats av lokala tvister om var de nya förbindelserna skulle dras. Upp dyker också frågan, hur mycket av kontroll och demokratiskt förankrad beslutskapacitet som den danska och svenska centralmakten i en framtid är benägen att släppa ifrån sig. En transnationell regionbildning, som har att tampas med centralistiska krafter, löper risk att utvecklas till något som skulle kunna liknas vid ett *konstitutionellt tomrum*.

Försöken att skapa gemensamma institutioner har hittills, liksom i de transnationella regioner runt om i Europa som tidigare presenterats, i huvudsak gått via »mäklare«. Stiftelser och handelskammare samordnar verksamheter. Kommunala och regionala myndigheter har representanter i samordningsorgan. Fackföreningar, arbetsförmedlingar och kulturella organisationer skapar plattformar för gemensamma möten. Initiativ tas för att koppla samman resurser inom industri, utbildning och forskning. Bibliotek, teatrar och museer samarbetar på sina håll. Det är samarbetsformer som bär tydliga drag av *nätverkslösningar* av det slag som tidigare diskuterats i denna bok.

NÄTVERKEN

Informella nätverk växer fram genom personliga kontakter och fungerar till stor del vid sidan av formella beslutsvägar och institutioner. Samtidigt som de är svåra för utomstående att identifiera, kan

de verka för en dramatisk omorganisation av invanda och för givet tagna maktförhållanden. *Formella* nätverk däremot utmanar inte på samma sätt gamla maktstrukturer. De skapas ofta genom avtal och överenskommelser, väl förankrade i etablerade institutioner. Ofta är överenskommelserna och nätverkens sammansättning väl dokumenterade. I en integrationsprocess av det slag som kan studeras i Öresundsområdet verkar både formella och informella nätverk parallellt. Sannolikt är de olika näten i själva verket så insnärjda i varandra att de är svåra att skilja ut. Vi har valt att stanna inför några nätverk kring Öresund som är kända i sina formella delar, men där det på sina ställen går att ana informella inslag av intresse att i framtiden titta närmare på. (Begreppet nätverk diskuteras i kapitel 4.)

Öresundskommittén är sammansatt av politiker och tjänstemän. På svenska sidan är det ordförande i kommunstyrelser, kommunalråd och landstingsråd, på dansk sida borgmästare, rådmän och amträdsmedlemmar. Kommitténs ordförande kommer för närvarande från Länsstyrelsen i Skåne. Kommittén representerar kommuner, landsting och län i Skåne – kommuner och amt på Själland. Från den 1 januari 1998 är Regionförbundet Skåne representerat i stället för de skånska landstingen. Danska och svenska staten deltar med observatörer. Kommittén uppbär ekonomiskt stöd från EU. Den skall stimulera regionalt gränsöverskridande samarbete och ha en drivande roll inom forskning, kultur, utbildning, miljö och arbetsmarknad. Öresundskommittén är ett bra exempel på ett nätverk som har en tydlig territoriell förankring i rådande politiska förhållanden på såväl lokal, regional som nationell nivå.¹⁰

Öresundsuniversitetet däremot är ett exempel på det vi tidigare kallat för ett institutionellt nätverk, i växande utsträckning autonomt i förhållande till territoriella maktstrukturer. Öresundsuniversitetet kan beskrivas som ett förbund eller en federation av drygt tio universitet och högskolor runt Öresund. De har tillsammans 17 000 anställda, därav 7 000 lärare och forskare, och 120 000

studenter. De största organisatoriska enheterna inom nätverket är Lunds universitet (38 000 studenter), Köpenhamns universitet (30 000), Köpenhamns handelshögskola (14 000) och Roskilde universitet (6 000).

Forskningens sammanlagda omfattning är svårare att uppskatta. Det antal forskningsrapporter som publicerats under åren 1994–1996 kan ge en viss uppfattning. Detta grova mått placerar Öresundsområdet med sina universitet på fjärde plats bland Europas regionala koncentrationer av forskning. Regioner med London, Paris och Amsterdam/Rotterdam ligger före. Tilläggas kan att ungefär 60 procent av Skandinavien's hela läkemedelsindustri finns i Öresundsområdet.

Öresundsuniversitetet erbjuder exempel på flera olika slag av nätverk. Undervisningsenheter, forskningsavdelningar, administrativa enheter, laboratorier, databaser och bibliotek knyts samman av *datorer i nätverk*. Studenter kan göra *kombinationer av kurser* som institutioner och avdelningar på skilda sidor om sundet kan erbjuda. *Forskningssamarbete* över gränsen sker mellan forskare i informella nätverk. Det planeras flera samverkansprojekt i syfte att studera Öresundsregionens framväxt som ett storskaligt samhällsexperiment. För att samordna dessa olika verksamheter finns en formell *styrelse*, som består av rektorerna vid de enheter som ingår i federationen, en *verkställande kommitté* och ett gemensamt *sekretariat*.¹¹

Medicon Valley Academy är en nätverksorganisation som samtidigt berör både universitet och företag runt Öresund. Syftet är att utnyttja både materiella och mänskliga resurser, som tidigare delats av en gräns. Sex av universitetsenheterna inom Öresundsuniversitetet ingår i akademien tillsammans med några stora företag inom läkemedelsindustrin och huvudmän för sjukvården i Skåne och på Själland. Slutligen finns starka krafter som vill utforma ett europeiskt livsmedelscentrum vid Öresund. Arbetsnam-

net är *Foodfarm Valley*. Slagkraften ligger i mängden av stora livsmedelsföretag och förpackningsindustrier i tät samverkan med forskning och utbildning. Det finns många fler, om än mindre, exempel.¹²

DEN REGIONALA IDENTITETEN

Det tog generationer att bygga nationella identiteter. Även om uppgiften rent geografiskt förefaller mindre, kommer det att ta avsevärd tid att skapa en gemensam identitet på den danska och svenska sidan av Öresund. Personliga kontaktnät och gemensamma erfarenheter bygger varaktiga strukturer. De ärvs mellan generationer genom uppfostran och utbildning. Kunskapsarven bevaras i text och bild i våra arkiv och bibliotek, liksom i arkitekturen i våra städer. Som texterna på flera ställen i boken visar, tar det årtionden att bygga väl fungerande institutioner, generationer att skapa gemenskap och den sociala väv som är grunden för allt samhällsbygge.¹³

Den föreställda gemenskap som beskrevs i bokens första kapitel fick stadga genom enande symboler. Det var genom böcker, tidningar, radio och tv som nationella identiteter kunde byggas upp. På motsvarande sätt är framväxten av en regional identitet kring Öresund beroende av i vilken omfattning utbildningssystem och massmedia kan tänkas träda i regionbyggets tjänst och förena människor på sidorna om sundet kring gemensamma regionala symboler i stället för som nu skilda nationella. Det är möjligt att Öresundsbron i sig kan bli en viktig symbol för en region som håller på att byggas. Stora spektakulära infrastrukturprojekt kan tjäna inte bara som blickpunkter, utan också som identifikationsobjekt. Eiffeltornet i Paris är ett sådant exempel. Lutande tornet i Pisa och Golden Gate-bron i San Francisco är andra.

Begreppen *teknisk räckvidd* och *mänskliga räckhåll* löper som röda trådar genom texten. Medan räckvidden snabbt kan vidgas,

tar räckhåll förunderligt lång tid att förändra. Medan räckvidden drastiskt minskar den roll som geografiska avstånd spelar, ställer räckhåll stora krav på närhet och ögonkontakt.

NOTER

1. Veggeland N. (1994): *Regionbygging over grenser i det nye Europa – aktører, arenaer og regimer* NordREFO. 1994:6; Östhol A. (1996): *Politisk integration och gränsöverskridande regionbildning i Europa*. Umeå universitet, Statsvetenskapliga institutionen.

2. Uppgifterna huvudsakligen hämtade från Veggeland N. (1994): O.a.a. och Östhol A. (1996): O.a.a.

3. Det är NordREFO:s tidigare chef Bjarne Lindström som gjort denna viktiga distinktion. Se t ex Lindström B. (1996): *Regional Policy and Territorial Supremacy*. NordREFO 1996:2.

4. I slutet av 1970-talet genomfördes den hittills mest omfattande studien av olika former av transportflöden och kontakter mellan Själland och Skåne. Undersökningarna var en länk i en kedja av utredningar i syfte att allsidigt belysa frågan om fasta förbindelser över Öresund. Under de snart tjugo år som sedan förflutit har många påstående om ändrade förhållanden fällt, men anmärkningsvärt få riktiga undersökningar gjorts. De begränsade studier som finns tyder inte på att förhållanden ändrats på sätt som gör det möjligt att tala om en framväxande region under 1980-talet. Bland olika undersökningar se: sou 1978:20. Öresundsförbindelser. Konsekvenser för företag och hushåll. Bilaga B till de danska och svenska öresundsdelegationernas betänkande; Törnqvist G., Snickars F. (1986): *Näringslivets Helsingborg – rastplats, marknadsplats, mötesplats?* Helsingborgs kommun, Helsingborg; Andersson Å.E., Wichmann Matthisen Ch. (1993): *Öresundsregionen*. Munksgaard/Rosinante, Köpenhamn; Meyer G. (1997): *Broen i vore hoveder. Identitet og vækst i Øresundsområdet*. Handelshögskolan i Köpenhamn. I den sist nämnda rapporten, tillsammans med underlag för denna, finns färsk undersökningar av hur företrädare för olika näringslivsintressen ser på behoven av kontakter över Öresund.

5. Maskell P. (1992): *Nyetaableringer i industrien – og industristrukturens udvikling*. Handelshögskolans förlag, Köpenhamn; Andersson Å.E., Wichmann Matthisen Ch. (1993): O.a.a.

6. Elleman-Jensens vision återgavs i december 1991 i flera dagstidningar och även i *Nordrevy*, tidskrift utgiven av NordREFO.

7. Andersson Å.E., Wichmann Matthisen Ch. (1993): O.a.a.

8. *Integration i Öresundsregionen. Fire scenarier*. TetraPlan, Köpenhamn, 1996.

9. Fritt översatt från Israel A. (1987): *Institutional Development: Incentives to Performance*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

10. Aktuella uppgifter om Öresundskommittén kan hämtas via Internet under adress www.oresund.com

11. Aktuella uppgifter om Öresundsuniversitetet kan hämtas via Internet under adress www.dtv.dk/oresund/

12. Aktuella uppgifter om Medicon Valley Academy kan hämtas via Internet under adress www.medicon-valley-academy.org. Uppgifter om Foodfarm Valley finns i en artikel med samma namn i *Sydsvenska Dagbladet* den 24 dec. 1997.

13. Se i första hand kapitlen 5 och 7 i föreliggande bok. För en inträngande analys av *begreppet identitet* se t ex Castells M. (1997): *The Power of Identity*, The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume II. Blackwell Publishers, Oxford; Calhoun C. red. (1994): *Social Theory and the Politics of Identity*. Blackwell, Oxford.

LITTERATUR

- AMIN A., Thrift N. red. (1994): *Globalisation, Institutions, and Regional Development in Europe*. Oxford University Press, Oxford.
- ANDERSON B. (1993): *Den föreställda gemenskapen*. Daidalos, Göteborg, s 23.
- ANDERSSON K., Gale F. (1992): *Inventing Places: Studies in Cultural Geography*. Longman, London.
- ANDERSSON R. (1981): Människans plats, *Tvärsnitt*, nr 3.
- ANDERSSON Å.E. (1985): *Kreativitet StorStadens Framtid*. Prisma, Stockholm.
- Törnqvist G., Snickars F., Öberg S. (1984): *Regional mångfald till rikets gagn*. Publica Liber, Stockholm.
- Wichmann Matthisen Ch. (1993): *Øresundsregionen*. Munksgaard/Rosinante, Köpenhamn.
- AXELSSON B., Easton G. red. (1992): *Industrial Networks: A New View of Reality*. London & New York.
- AXELSSON S. (1992): *Företag och regioner i nätverk*. Regionplane- och trafikkontoret, Stockholm.
- BAGNASCO A. (1977): *Tre Italie: La problematica territoriale dello sviluppo italiano*. Il Mulino, Bologna.
- BATESON G. (1972): *Steps to an Ecology of Mind*. Ballantine Books, New York.
- BATTEN D., Törnqvist G. (1990): Multilevel Network Barriers: The Methodological Challenge, *Annals of Regional Science Association*, 1990:24.
- BRAUDEL F.: *Civilisationer och kapitalism*. Gidlunds, Stockholm. (1982): *Vardagslivets strukturer*. (1986): *Marknadens spel*. (1986): *Världens tid*.
- BUTTNER A. (1978): *Home, Reach, and the Sense of Place*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- (1989): *The Wake of Erasmus*. Lund University Press, Lund.
- CALHOUN C. red. (1994): *Social Theory and the Politics of Identity*. Blackwell, Oxford.
- CASTELLS M. (1992): *The Informational City*. Blackwell, Oxford.

- (1996): *The Rise of the Network Society*, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I. Blackwell Publishers, Oxford.
- (1997): *The Power of Identity*, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume II. Blackwell Publishers, Oxford.
- (1998): *End of Millennium*, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume III. Blackwell Publishers, Oxford.
- Hall P. (1994): *Technopoles of the World: The Making of 21st Century Industrial Complexes*. Routledge, London.
- CEDERLUND K. (1990): *Lunds universitets omvärldsrelationer*; Rapport och notiser 95. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lund.
- (1993): *Svenska industriföretags utlandskontakter*; Rapport och notiser 113. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lund.
- (1994): Hans Hugold von Schwerin på resa i Tyskland 1892, *Svensk Geografisk Årsbok* 1994.
- (1995): *Universitet i internationella nätverk*. Rapport och notiser 140. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds universitet, Lund.
- CHRISTALLER W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena.
- (1950): *Das Grundgerüst der räumlichen Ordnung in Europa*. Frankfurter Geographische Hefte. Verlag Dr. Waldemar Kramer, Frankfurt.
- CHRISTENSEN P.R. et al (1990): Firms in Network: Concepts, Spatial Impacts and Policy Implications, i Illeris S. Jakobsen red (1990): *Networks and Regional Development*. NordREFO 1990:1.
- COOKE PH. (1994): *Co-operative Advantage of Regions*. Unpublished paper, Centre of Advanced Studies, University of Wales.
- DECOSTER E. Taberies M. (1986): *L'innovation dans un pôle scientifique et technologique: Lecas de la Cité Scientifique Île de France Sud*. Université Paris 1, Paris.
- DEUTSCH K. (1953): *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, Mass.
- DUNNING J.H. (1977): Trade, Location of Economic Activity and the MNE: a Search for an Eclectic Approach, i Ohlin B., Hesselborn P-O., Wijkman P. (1977): *The International Allocation of Economic Activity*. The Macmillan Press, London.
- (1980): Towards an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests, *Journal of International Business Studies*, 11.
- (1981): *International Production and the Multinational Enterprise*. George Allen and Unwin, London.

- EDQUIST CH., Flodström A. (1997): Den tredje uppgiften: universitet och samhälle i samverkan, *Kunskap så det räcker?* En debattbok från SACO och SULF, Stockholm.
- ELLENBERGER H.F. (1970): *The Discovery of the Unconscious: the History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. Basic Book Corp., New York.
- ENGLUND P. (1990): Finns det svenskt kaffe i EC?, *Expressen*.
- ERNSTE H., Meier V. red (1992): *Regional Development and Contemporary Industrial Response. Extending Flexible Specialisation*. Belhaven Press, London.
- Eurostat. Basic Statistics of the European Union*. Office for Official Publications of the European Communities, 1996.
- First Report on Economic and Social Cohesion* 1996. European Commission, Bryssel, Luxemburg, 1996.
- FLORAX R. (1992): *University: A Regional Booster*. Avebury, Aldershot.
- GERNER K. (1994): Östersjöregionen – historia, nutid och framtid, *Närhet och nätverk – regionernas återkomst?* (Red Tägil S., Persson H-Å., Ståhl S.). Lund University Press, Lund.
- GIDLUND J. et al (1993): *Den nya politiska konserten i Europa*. Liber-Hermods, Malmö.
- GLETE J. (1994): *Nätverk i näringslivet. Ägande och industriell omvandling i det mogna industrisamhället 1920–1990*. SNS Förlag, Stockholm.
- Grosser Historischer Weltatlas*. Band 1–4. Bayrischer Schulbuch Verlag, München.
- HADENIUS S., Weibull L. (1989): *Massmedier. En bok om press, radio och tv*. Bonniers, Stockholm.
- HALL E. (1981): *The Silent Language*. Doubleday, New York.
- (1982): *The Hidden Dimension*. Doubleday, New York.
- HALL P. (1997): The university and the City, *GeoJournal* 41.4.
- Breheny M., McQuaid R., Hart D. (1987): *Western Sunrise: The Genesis and Growth of Britain's Major High-Tech Corridor*. Allen and Unwin, London.
- HARVEY D. (1989): *The Condition of Postmodernity*. Blackwell, Oxford.
- HARVIE C. (1994): *The Rise of Regional Europe*. Routledge, London.
- HETTNE B. (1994): *Den europeiska paradoxen. Om integration och desintegration i Europa*. Nerenius & Santérus Förlag, Stockholm.
- HOLM E., Wiberg U. red (1995): *Samhällseffekter av Umeå universitet*. CERUM, Umeå.

- HÅKANSSON H. (1989): *Corporate Technological Behaviour: Co-Operation and Networks*. Routledge, London.
- HÄGERSTRAND T. (1978): Att skapa sammanhang i människans värld – problemet, *Att forna regional framtid*. Publica, LiberFörlag, Stockholm.
- (1995): Resandet och den sociala väven, *Färdande och resande*. KBF, Stockholm.
- ILLERIS S., Jakobsen L. red (1990): *Networks and Regional Development*. Nord-REFO 1990:1.
- I framtidens kölvatten: Samhällskonflikter 25 år framåt*. Rapport från FA-rådet. Publica, Stockholm 1986.
- Integration i Öresundsregionen. Fire scenarier*. TetraPlan, Köpenhamn, 1996.
- ISRAEL A. (1987): *Institutional Development: Incentives to Performance*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- JACOBS J. (1984): *Cities and the Wealth of Nations*. Penguin Books, Harmondsworth, England.
- JÁSZI O. (1979): *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. University of Chicago Press, Chicago.
- JOHANSSON B. (1993): *Ekonomisk dynamik i Europa – Nätverk för handel, kunskapsimport och innovationer*. Liber-Hermods, Malmö.
- JOHNSTON R.J., Taylor P.J., Watts M.J. red (1995): *Geographies of Global Change*. Blackwell, Oxford UK, Cambridge, USA.
- KARLSSON I. (1996): *Europa och folken. En europeisk nation eller nationernas Europa?* Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- KARLSSON I. red (1997): *Territoriets gränser*. SNS Förlag, Stockholm.
- KEEBLE D.E. (1989): High-technology industry and regional development in Britain: The case of the Cambridge phenomenon, *Environment and Planning C*.
- KLEMMER E., Snyder F. (1972): Measurement of Time Spent Communicating, *Journal of Communication*, 22.
- KNOX P.L. (1995): World Cities and the Organization of Global Space, i Johnston R.J., Taylor P.J., Watts M.J. red: *Geographies of Global Change*. Blackwell, Oxford, UK, Cambridge, USA.
- KOESTLER A. (1964): *The Act of Creation*. Hutchinson, London.
- KRUGMAN P. (1991): *Geography and Trade*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- (1996): *Geografi och handel*. SNS Förlag. Stockholm. (Översättning av föregående.)

- KUNZMANN K., Wegener M. (1991): *The Pattern of Urbanisation in Western Europe 1960–1990*. Institut für Raumplanung, Universität Dortmund.
- LABASSE J. (1991): *L'Europe des régions*. Paris.
- LINDSTRÖM B. (1996): *Regional Policy and Territorial Supremacy*. NordREFO 1996:2.
- LUNDÉN T. (1993): *Språkens landskap i Europa*. Studentlitteratur, Lund.
- LUNDQUIST K.-J. (1996): *Företag, regioner och internationell konkurrenskraft – om regionala resurser betydelse*. Studentlitteratur, Lund.
- MALMBERG A. (1996): *Industrial Geography: Agglomeration and Local Milieu, Progress in Human Geography*, No 3.
- MALMBERG B. (1990): *The Effects of External Ownership*. Geografiska regionstudier Nr 24, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala.
- MARKUSEN A., Hall P., Campbell S., Deitrick S. (1991): *The Rise of the Gunbelt: The Military Mapping of Industrial America*. Oxford University Press, New York.
- MARSHALL A. (1919): *Industry and Trade: A Study of Industrial Technique and Business Organization*. Macmillan, London.
- (1920): *Principles of Economics*. Macmillan, London.
- MASKELL P. (1992): *Nyetableringer i industrien – og industristrukturernes udvikling*. Handelshögskolans förlag, Köpenhamn.
- MASSEY D. (1991): A global sense of place, *Marxism Today*, juni.
- Meegan R. (1984): *Spatial Division of Labour; Social Structures, and the Geography of Production*. Macmillan, London.
- MELIN M., Schäder G. (1994): *EU:s konstitution*. Publica, Stockholm.
- MEYER G. (1997): *Broen i vore hoveder. Identitet og vækst i Øresundsområdet*. Handelshögskolan i Köpenhamn.
- MILLER G.A. (1956): The magical number seven, plus or minus two, *Psychological Review* 63.
- MINC A. (1993): *Le Nouveau Moyen Age*. Gallimard, Paris.
- Nationalencyklopedin*. Bra Böcker, Höganäs 1989–1996.
- NICOLL W., Trevor S. (1994): *Understanding the New European Community*. Harvester Wheatsheaf, New York.
- NILSSON H. (1992): *Sverige i EG-perspektiv Europa*. Media Nova, Stockholm.
- NILSSON J.-E. (1991): *Svensk massa- och pappersindustri i förändring*. Industridepartementet, Ds 1991:35, Stockholm.
- (1995): *Sverige i förnyelsens Europa. En industrinations uppgång och fall*. Liber-Hermods, Malmö.

- NORDSTRÖM K. (1991): *The Internationalization Process of the Firm – Searching for New Patterns and Explanations*. Institute of International Business, Stockholm.
- NORTH D. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York.
- NYSTEDT L., Magnusson D. (1972): Predictive Efficiency as a Function of Amount of Information. *Multivariate Behavioral Research*, oktober.
- NØRRETRANDERS T. (1993): *Märk världen. En bok om vetenskap och intuition*. Bonnier Alba, Stockholm.
- Haaland T. (1990): *Dansk dynamit. Dansk forsknings internationale status vurderet ud fra bibliometriske indikatorer*, Forskningspolitik 8. Forskningspolitisk råd, København.
- OHLE R. N. (1986): *Reisen im Mittelalter*. Artemis Verlag, Frankfurt a M.
- (1989): *The Medieval Traveller*. The Boydell Press, Southampton. (Översättning av föregående.)
- OHLIN B., Hesselborn P-O., Wijkman P. (1977): *The International Allocation of Economic Activity*. The Macmillan Press, London.
- OLSSON C. (1978): Identitet och förändring, eller om hemlängtan som ontologiska transformationer, *Regional identitet och förändring i den regionala samverkans samhälle*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- PAASI A. (1986): *The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for the Understanding of Regions and the Constitution of Regional Identity*, Fennia 164.
- (1991): Deconstructing Regions: Notes on the Scales of Spatial Life, *Environment of Planning*, A. 23.
- PERSSON O. (1980): *Informell kommunikation bland forskare och tekniker*, Research Reports from the Department of Sociology University of Umeå, nr 56. Umeå.
- (1983): *Svensk kunskapsimport – några indikatorer*, Inforsk Papers on Communication Studies, nr 19. Umeå.
- PIRENNE H. (1949): *Economic and Social History of Medieval Europe*. Paul, Trench and Trubner, London.
- (1952): *Medieval Cities: their Origins and the Revival of Trade* (engelsk översättning av original från 1925). Princeton University Press, Princeton.
- PORTER M. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. The Macmillan Press, London.

- PRED A., Törnqvist G. (1973): *System of Cities and Information Flows*. Department of Geography, C.W.K. Gleerup, Lund.
- PUTNAM R. D. (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton N.J.
- (1996): *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. SNS Förlag, Stockholm. (Översättning av föregående.)
- REICH R. B. (1991): *The Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st century Capitalism*. Alfred A. Knopf, Inc., New York.
- (1994): *Arbetsmarknad inför 2000-talet*. SNS Förlag, Stockholm. (Översättning av föregående.)
- ROSENBERG N., Birdzell L.E. (1986): *How the West Grew Rich: The Economic Transformation of the Industrial World*. Basic Books, New York.
- Birdzell L.E. (1991): *Västvärldens väg till välstånd*. SNS Förlag, Stockholm. (Översättning av föregående.)
- SAXENIAN A. (1994): *Regional Advantage. Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- SCHIVELBUSCH W. (1977): *Geschichte der Eisenbahnreise. Zur Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert*. Carl Hanser Verlag, München, Wien.
- (1984): *Järnvägsresandets historia. Om rummets och tidens industrialisering under artonhundratalet*. Gidlunds, Stockholm. (Översättning av föregående.)
- SCITOVSKY T. (1977): *The Joyless Economy*. New York.
- SCOTT A.J. (1987): *New Industrial Space*. Pion, London.
- (1993): *Technopolis: High-Technology Industry and Regional Development in Southern California*. University of California Press, Berkeley.
- SHACHAR A., Öberg S. red: *The World Economy and the Spatial Organization of Power*. Avebury, Aldershot.
- SMITH A. (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Senare upplagor har publicerats under titeln *The Wealth of Nations*. Den svenska titeln är *Folkens välstånd*. Lund 1909.
- SOHLMAN Å. (1996): *Framtidens utbildning*. SNS Förlag, Stockholm
- SOROS G. (1997): Kapitalismen går mot sammanbrott, *Dagens Nyheter*, 23 december.
- (1997): Så kan kapitalismen räddas, *Dagens Nyheter*, 24 december.
- Statens offentliga utredningar (SOU):*
 SOU 1978:20 Öresundsförbindelser. Konsekvenser för företag och hushåll.

- SOU 1992:63 Regionala roller.
- SOU 1992:64 Utsikt mot framtidens regioner.
- SOU 1995:4 Långtidsutredningen 1995.
- SOU 1995:27 Regional framtid.
- STENELO L-G., Jerneck M. red (1996): *The Bargaining Democracy*. Lund University Press, Lund.
- STORPER M., Scott A. (1989): The Geographical Foundations and Social Regulation of Flexible Production Complexes, i Wolch J., Dear M. (1989): *The Power of Geography*. Urwin Hyman, London.
- Walker R. (1989): *The Capitalist Imperative. Territory, Technology, and Industrial Growth*. Basil Blackwell, New York.
- SUNDQVIST S-I. (1995): Börsen på väg ut ur Sverige, *Dagens Nyheter*, 6 aug.
- Sverige i världen*, Sveriges Nationalatlas (SNA). Bra Böcker, Höganäs, 1993. Ny omarbetad upplaga 1998.
- SÖLVELL Ö., Zander I., Porter M. (1991): *Advantage Sweden*. Norstedts, Stockholm.
- SÖRLIN S. (1994): *De lärdas republik. Om vetenskapens internationella tendenser*. Liber-Hermods, Malmö.
- (1996): *Universiteten som drivkrafter. Globalisering, kunskapspolitik och den nya intellektuella geografin*. SNS Förlag, Stockholm.
- TATSUNO S.M. (1986): *The Technopolis Strategy. Japan, High Technology, and the Control of the 21st Century*. Prentice-Hall Press, New York.
- TAYLOR P. (1993): *Political Geography. World-Economy, Nation-State and Locality*. Longman Scientific & Technical, Harlow.
- TINGSTEN H. (1969): *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*. P A Norstedt & Söner, Stockholm.
- TRINCKER D. (1966): Aufnahme, Spreicherung und Verarbeitung von Information durch den Menschen, *Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitäts-gesellschaft*, Neue Folge, Nr. 44. Verlag Ferdinand Hirt, Kiel.
- TÄGIL S. red (1992): *Europa – historiens återkomst*. Gidlunds, Stockholm.
- Persson H-Å., Ståhl S. red (1994): *Närhet och nätverk – regionernas återkomst?* Meddelanden från Erik Philip-Sörensens Stiftelse. Lund University Press, Lund.
- TÖRNQVIST G. (1963): *Studier i industrilokalisering*. Meddelanden från Geografiska institutionen vid Stockholms universitet, nr 153, Stockholm.
- (1967): *TV-ägandets utveckling i Sverige*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

- (1970): *Contact Systems and Regional Development*. Department of Geography, C.W.K. Gleerup, Lund.
 - (1978): Om fragment och sammanhang i regional forskning, *Att forma regional framtid*. Publica, Stockholm.
 - (1981): On Arenas and Systems, *Space and Time in Geography, Essays Dedicated to Törsten Hägerstrand* (red Allan Pred). C.W.K. Gleerup, Lund.
 - (1983): *Kreativitetens geografi*, Svensk Geografisk Årsbok, Lund.
 - (1989): High Ranked Central Places in Sweden, i Wolf K. red (1989): *Zum System und zur Dynamik hochrangiger Zentren im nationalen und internationalen Masstab*. Selbstverlag Frankfurt am Main, Frankfurt.
 - (1989): La créativité: Une perspective géographique, *La géographie de la créativité et de l'innovation*. Université de Paris-Sorbonne, Paris.
 - (1990): *Towards a Geography of Creativity* i Shachar A., Öberg S., red: The World Economy and the Spatial Organization of Power. Avebury, Aldershot.
 - red (1993): *Sverige i världen*. Sveriges Nationalatlas. Bra Böcker, Höganäs. Ny omarbetad upplaga 1998.
 - (1994): Tillbaka till framtiden. Europaståråtervid 1500-talets vägskäl – från massan till det lokala och universella, *Svenska Dagbladet*, 6 maj.
 - (1994): Härvägarnas kontinent, *Svenska Dagbladet*, 13 maj.
 - (1994): Gamla beslutsterritorier och nya problemområden, *I blickpunkten*, nr 1. Civildepartementet.
 - (1994): Europa – territoriet och den nya rörligheten, *Närhet och nätverk*. Meddelande från Erik Philip-Sörensens Stiftelse 5. Lund University Press.
 - (1996): *Sverige i nätverkens Europa. Gränsöverskridandets former och villkor*. Liber-Hermods, Malmö. Ny omarbetad upplaga. Första utgåva 1993.
 - (1997): *Människa, teknik och territorium*. NordREFO 1997:4. Stockholm.
 - (1997): Territories and networks in Europe: in search of a spatial order, i Capineri C., Rietveld P., red: *Networks in Transport and Communications*. Ashgate, Aldershot.
 - Snickars F. (1986): *Näringslivet Helsingborg – rastplats, marknadsplats, mötesplats?* Helsingborgs kommun, Helsingborg.
- URWIN D. W. (1991): *The Community of Europe: A History of European Integration Since 1945*. Longman, London.
- VALDÉS A. (1991): Full fart mot evigheten, *Dagens Nyheter*, 8 dec.
- VEGGE LAND N. (1994): *Regionbygging over grenser i det nye Europa – aktører, arenear og regimer*. NordREFO 1994:6.

- DEVET J. (1993): Globalisation and Local & Regional Competitiveness, *STI Review*, 13, s. 89–121.
- VIDAL DE LA BLACHE P. (1911): *Tableau de la géographie de la France*. Paris.
- (1917): *La France de l'Est*. Paris.
- Les Villes »Européennes«*. Rapport pour DATAR, maj 1989, Paris.
- VIRILIO P. (1977): *Vitesse et politique*. Hachette/Reclus, Paris.
- (1984): *L'espace critique*. Hachette/Reclus, Paris.
- WOLF K. red (1989): *Zum System und zur Dynamik hochrangiger Zentren im nationalen und internationalen Masstab*. Selbstverlag Frankfurt am Main, Frankfurt.
- World Investment Report*. Unctad, FN 1993.
- VON WRIGHT C.H. (1993): *Myten om framsteget*. Bonniers, Stockholm.
- ZAAR CH. (1994): Syskonen Benetton driftiga som få, *Dagens Nyheter*, 18 dec.
- ÅKERMAN N. red (1993): *The Necessity of Friction: Nineteen Essays on a Vital Force*. Physica-Verlag, Heidelberg.
- ÖSTHOL A. (1996): *Politisk integration och gränsöverskridande regionbildning i Europa*. Umeå universitet, Statsvetenskapliga institutionen.

REGISTER

A

A-region, se arbetsmarknadsregion 74
 Aalbu, Hallgeir 2
 Acron 81
 Adenauer, Konrad 29
 administrativ region 61, 83
 administrativa regelsystem 160
 AER, se Europeiska regionernas förbund
 Aerospace Alley 146
 agglomeration 78, 132
 agglomerativa fördelar 80, 99
 agglomerativa krafter 130
 agora 93
 Akademia 46
 akademiska arkipelagen 41
 allians 48
 Alpområdet 155
 Alsace Lorraine 29, 151
 amfiteater 93
 Amsterdam 169
 Ancona 24
 Andalusien 133
 Anderson, Benedict 8, 15, 16
 Andersson, Åke E 162

Antone 24
 Appenninska halvön 63
 arbetsmarknadsregion 74
 Arezzo 82
 arkipelag 24, 62, 78, 130
 Asea 51
 Asea Brown Boveri, ABB 50, 51
 Assembly of European Regions, AER 157
 Assi Domän 50
 Association for European Border Regions, AEBR 157
 Astra 50, 51
 Atlantkabeln 92
 Atlas Copco 50
 Augsburg 24
 autonoma nätverk 22, 49
 Avesta Sheffield 50
 avståndsfriktion 95, 98
 Axel Johnsson-gruppen 50

B

Baden-Württemberg 82, 83, 137
 Bagnasco, Arnaldo 82
 Balkanhalvön 115, 155
 bandbredd 103, 107

Barents 155
 Barents Euro-Arktiska region, BEAR 155
 barriäreffekt 159, 160
 Basel 24, 138, 155
 Basilicata 64
 Baskien 70, 153
 basprojekt 148
 Bayern 83
 belgiska territorier 70
 Belgrad 138
 Bell, Alexander Graham 92
 Benetton, Giuliana 140
 Berlin 95
 Berlinmuren 20, 25, 161
 beslutsdomän 17
 beslutssituation 104
 beslutsterritorium 35
 beslätad och stödjande verksamhet 77
 bibliometriska studier 45, 162
 »Blut und Boden« 8
 BNP, se bruttonationalprodukt
 boktryckarkonsten 42, 93
 Bologna 40, 64, 78, 82
 Bonn 138
 Boston 78, 81, 146, 162
 Bourbon 10

- brastal 95
 Braudel, Fernand 24
 Briand, Aristide 28
 brokig tid 131
 bruttonationalprodukt
 18, 47, 49, 133
 Brygge 24
 Bryssel 153
 Budapest 138
 Bukarest 138
 Buttiner, Anne 108
- C
- Caesar, Julius 59, 89
 Calabria 65
 California Institute of
 Technology 146
 Cambridge 146
 Cambridge–London–
 Reading 163
 Cambridge–Reading–
 Bristol 81
 Campania 65, 83
 Capet 10
 Carpi 82
 Castells, Manuel 38, 87,
 131, 134, 149
 Cederlund, Kerstin 55,
 149
 CEMR, se Europeiska
 kommunala och regio-
 nala rådet
 Centraleuropa 154, 155
 centralortsteorin 60
 centrerad region 60
 centrum-periferimönster
 80
 Christaller, Walter 61
 Churchill, Winston 29,
 115
- citeringsindex, sci 45
 civilitet 66, 68, 147
 CLRAE, se Europarådets
 kommunal- och regio-
 nalkongress
 CNN 99
 Council of the Baltic Sea
 States 156
- D
- Dalton 81
 datorer i nätverk 46, 93
 decentralisering 158
 Dekalogen 116
 Delors, Jacques 30
 delstat 61, 70
 departement 61, 69
 Detroit 81
 Deutsch, Karl 14
 distrikthögskola 44
 Donau 89, 137
 Donau-Adria 154
 dualt samhälle 54, 134
 dynastisk stat 7, 10, 16
- E
- ECSC, se Kol- och stål-
 unionen
 EEC, se Europeiska eko-
 nomiska gemenskapen
 effektivitetsindex 65
 efterfrågeförhållande 77
 EC, se Europeiska
 gemenskaperna
 Eiffeltornet i Paris 170
 Einstein, Albert 97
 Electrolux 50
 Eliasson, Pär 149
 elituniversitet 141
- Elleman-Jensen, Uffe 161
 Elsass-Lothringen 151
 Emilia-Romagna 64, 65,
 82, 83
 Ems 154
 Englund, Peter 58
 enhetlig tid 131
 enhetsstat 70
 entreprenör 111
 erfarenhetsdomän 58,
 114, 116, 133
 Erfurt 41
 Ericsson 50, 51
 Erik Philip-Sörensens
 Stiftelse 2
 Erlandsson, Ulf 56
 Eskilstuna 78
 etermedia 13, 95
 etnisk och kulturell för-
 tätning 62
 etnisk och kulturell
 region 60
 etnografi 87
 etnonationalism 12
 ett folk – en stat 8
 Etzkowitz, Henry 149
 EU, se Europeiska unio-
 nen
 EU-kommissionen 32, 52
 EU:s regioner 71
 EU:s regionkommitté 70
 EU:s statistikkontor 71
 EURATOM, se Europeiska
 atomenergigemenska-
 pen
 EUREGIO 154
 Eurokrati 23
 Europadomstolen 32
 Europaparlamentet 32
 Europarådet 29, 70, 71,
 157

- Europarådets kommunal- och regionalkongress, CLRAE 70
 Europas förenta stater 28
 Europeiska atomenergi-gemenskapen, EURATOM 30
 Europeiska ekonomiska gemenskapen, EEC 30
 Europeiska gemenskaperna, EC 30, 65, 161
 Europeiska kommunala och regionala rådet, CEMR 71
 Europeiska regionernas förbund, AER 71
 Europeiska unionen 21, 27, 31, 32, 33, 38, 45, 70, 112, 129, 130, 132, 154, 157, 166
 externa effekter 80, 82
- F
- faktortillgång 76
 fakultet 41
 federation 31, 33, 70
 fenicier 23
 filialregion 160
 film 94, 95
 filter för information 118
 fjärrhandel 90
 Flandern 70
 Florax, Raymond 144, 149
 Florens 24, 78, 93
 folkhem 17
 folkrörelse 14, 83
 folkspråk 42
 Foodfarm Valley 170
 formell kontakt 38
 formellt samarbete 44
 forskarby 43, 81, 145
 forskarläger 43
 forskarpark 145
 forum 93
 Forum Romanum 137
 fosterländsk propaganda 14, 15, 94
 Frankfurt 138
 fransk-tyska kriget 1870–1871 151
 franska regioner 69
 Franska revolutionen 8, 11, 12, 113
 Fredrik den store 11
 Freiburg 137
 Freud, Sigmund 105
 frikyrka, se internationell frikyrkorörelse
 frontregion 152
 Frälsningsarmén 38
 funktionell region 60, 83
 fusion 48
 Fyn 161
 fysisk avståndsfriktion 59
 fysisk närhet 109
 fysiska nät 36
 förbundsland 70
 förbundsstat 33, 70
 Förenta nationerna 32
 föreställd gemenskap 14, 15, 17, 94, 129, 170
 föreställningsram 21
 företagsekonomisk nätverksmodell 39
 förhandlingsordning 33
 försvarsindustriella komplex 143
- G
- Galicien 70
 Genève 155
 Genève sjön 155
 geografisk kontinuitet 137
 germanska språkområdet 42
 global platskänsla 139
 globalisering 21, 57, 63, 126
 globalt nätverk 140
 Golden Gate-bron i San Francisco 170
 Gotland 74
 grader av internationalisering 51
 grannskap 22
 grekisk-ortodoxa kyrkan 115
 Grenoble 81
 grevskap 61
 Groningen 152
 Gross domestic product, GDF 132
 gräns 104, 108, 127
 gränssyta 137
 Gustaf 11 Adolf 90
 Gutenberg, Johann 93
 Göteborg 141, 144
- H
- Haagkongressen 29
 Habsburg 10, 27, dubbelmonarkin 25, 155; monarkin 11; väldet 27
 Hall, Edward T 107
 Hall, Peter 149
 Hallstein, Walter 29

- Hamburg 24, 133
 Hamilton, William 103
 handlingsram 21
 Hannover 10
 Hansan 7, 24
 Harvard 52
 Heidelberg 41, 137
 Heilberg 137
 Heliga romerska riket av tysk nation 27
 Helige Anden, den 116
 Helsingborg 159, 160, 161
 hembygd 117
 hemmabas 72, 75, 77, 111, 131
 Hettne, Björn 12
 Hexagonalen 154
 Higgins, professor 112
 Highway 128 146
 Hohenzollern 10
 Hollywood 81
 homo mensura-sats 100
 Hugo, Victor 28
 hundraårskriget 8
 Hyperspace 88
 Hägerstrand, Torsten 55, 100, 108
 Härnösand 155
 högre utbildning 142
 högskola 141, 144, 145
- I
- identitet 58, 60, 110, 112, 170, 172
 identitetsregion 60, 83
 Ijssel 154
 ikonmålari 116
 Imagined Communities 15, 114
- individcenterade kulturmönster 87
 industrialism 91
 industriell revolution 90
 industriella distrikt 81
 informationsteorin 103
 informell kontakt 38, 45
 Initiativrådet för Erhvervsudvikling i Københavnsområdet 162
 innanförskap 110
 Institutet för framtidsstudier 2, 26
 institutionella förhållanden 77
 institutionella nät 36, 139
 Interface-periferi 152
 internationell frikyrkorörelse 128
 internationell terroristorganisation 128
 Interreg I och II 157
 italienska regioner 63
- J
- Jacobs, Jane 79, 80, 136
 Janusansikte 165
 judisk gemenskap 128
 Jylland 161
 Jämtforum 74
 Jämtland 74
 Järnridån 115
 järnväg 13, 91, 96, 131
 järnvägstid 91, 131
 Jönsson, Christer 2
- K
- K-region 132, 162
 kalendariska sammanträffanden 16
 kalla kriget 143
 Kalmar län 74
 kanalbygge 13
 Kant, Immanuel 28
 kanton 61, 69, 70
 kapitalmarknad 96
 Karl den store 27
 Karlsruhe 137
 Karlsson, Ingmar 11
 Kasai 162
 Katalonien 70, 137, 153
 katedralskola 40
 katolska kyrkan 7, 42, 128
 Kiel 104
 kinetiska signaler 107, 118
 Kista–Arlanda 146
 klostertskola 40
 kluster 77, 111, 112, 120
 Kol- och stålunionen, ECSC 30
 kolonialism 48
 kommissionen 71
 kommun 70
 kommunikationstäthet 147
 kompetens 120
 kompetenslandskap 134
 komplex 143
 konfederation 70
 Konstantinopel 115
 konstitutionellt tomrum 167
 kontakt 38
 konurbation 61
 Korsika 133

korsvis ägande 48, 51
 Krakow 41
 kreativ miljö 119, 120,
 124
 kreativ process 120, 122
 krigskyrkogård 115
 krigsmonument 115
 kritisk massa, 147
 Krugman, Paul 80, 81
 kulturell likhet 77
 kunskapsarv 114
 Kuwaitkriget 98
 kärnområde 132
 Kärnten 153
 Köln 24, 41, 138
 Köpenhamn 43, 151, 160,
 161, 162, 169

L

Labasse, Jean 136
 lagfästa gränser 5
 landskap 57, 59, 73, 134
 landskapsting 73
 landsting 61, 73
 Landstingsförbundet 70
 lantbruksskola 43
 latin 11, 42, 113
 Lazio 64, 83
 Lehrgemeinschaft 114
 Leskó, Andrés 148, 149
 likhet 109, 110, 127, 128
 Lille 16
 Limes 89, 137
 Lindström, Bjarne 2, 171
 lingua franca 45
 Linköping 144
 livsmedelsindustriella
 komplex 143
 logistisk revolution 90
 Lohman, Bengt 123

lojalitet 112
 lokal förankring 86
 Lombardia 64, 83, 137
 London 24, 95, 138, 169
 London–Heathrow–
 Reading 146
 Lugano 155
 Lund 6, 41, 42, 141, 144,
 162, 169
 Lundquist, Karl-Johan
 149
 Lutande tornet i Pisa 170
 Lübeck 24
 Lyon 16, 137
 Lützen 90
 län 61
 länk 36
 länkning 110, 128
 länsindelning 1634 73
 länsstyrelsen i Skåne 73
 löpande band 13

M

Maas 138
 Maastricht 30, 138
 Maastrichtfördraget 20,
 31, 33, 71
 maffia 128
 Mainz 138
 makroregion 58, 59, 156
 maktsfär 36
 Malmö 144, 153, 159,
 160, 161, 165
 Manhattanprojektet 142
 Mannheim 137
 Marseljäsen 11
 Marshall, Alfred 78, 79,
 80
 marshallianska egenska-
 per 81
 massarmé 91
 Massey, Doreen 139
 massmedia 14
 massuniversitet 141
 Mecklenburg-Vorpom-
 mern 133
 medborgaranda 67, 127
 medborgargemenskap
 66
 medborgarnationalism
 12
 medeltiden 7, 8, 25
 Medicon Valley Academy
 169, 172
 medvetande 103
 medvetanderum 58, 114
 Mellaneuropa 154
 merkantilism 18, 47
 Mezzogiorno 82
 Milano 64, 115, 137
 Miller, George A 103
 Minc, Alain 25
 ministerrådet 32, 71
 MIT 146
 Mitteleuropa 154
 Mittens rike 109, 110
 mobiltelefon 92
 moderjord 117
 MoDo 50
 monetär union 31
 Monnet, Jean 29, 30
 Montpellier 81
 monumentala symboler
 164
 Morse, Samuel 92
 Moskva 68, 115
 motreformationen 28
 multiplikatoreffekt 145
 munkordnar 37
 My Fair Lady 112
 München 146

Mälardalen 113
 mänskliga räckhåll 88,
 100, 102, 114, 116,
 122, 126, 128, 129, 170
 mötesplats 121, 139

N

Napoleon 12, 59, 89
 Napoleonkrigen 8
 Napoleons stora armé
 152
 narkotikasyndikat 38,
 128
 nation 5, 6, 7
 nationalekonomi 17
 nationalromatik 14, 94
 nationalstat 9, 12, 47
 nationell handelsbalans
 18, 47
 nationell tillväxt 18, 47
 nationellt sparande 18,
 47
 nationellt välstånd 18, 47
 Nationernas förbund 28,
 32
 naturgeografisk region
 59
 Navarra 70
 ncc 50
 Neisse 154
 Neo-Marshallianska
 noder 78, 132
 Neo-Marshallianska öar
 81
 Network society 38, 88
 Network state 38
 Newcastles koldistrikt 91
 Nice 146, 153, 155
 nod 36, 78
 nodala nätverk 39

nodala nätverksegenska-
 per 91
 Nomenclature of Territo-
 rial Units for Statistics
 71, 72, 133
 Nord-Pas-de-Calais 152
 Nordirland 152
 Nordiska ministerrådet
 157
 Nordiska rådet 155, 157
 NordREFO 2, 171
 Nordregio 2
 Nordrhein-Westphalen
 83
 Norrköping 144
 North, Douglas 68
 NUTS I, II, III 71, 72
 NUTS, se Nomenclature
 of Territorial Units for
 Statistics
 nya tidens fotsoldater
 54, 135
 nya tidens rytteri 54, 135
 Nürnberg 24
 närhet 109, 128
 närhet i nätverk 39
 nätverk 22, 23, 33, 35,
 36, 37, 52, 69, 83, 86,
 110, 111, 119, 128, 130,
 136, 138, 140, 146, 157,
 167, 169
 nätverklösningar 167
 nätverksmorfologi 37,
 39, 40
 nätverksorganisation 169
 nätverkssamhälle 87
 nätverksspråk 113
 nätverksstruktur 160
 Nørretranders, Tor 105,
 122

O

obligatorisk skolgång 14
 Oder 154
 OECD 75
 OEEC, se Organisationen
 för europeiskt ekono-
 miskt samarbete
 okända soldatens grav 9
 omedvetna, det 105
 Operation Ökenstorm 98
 Oranien 10
 Organisationen för euro-
 peiskt ekonomiskt
 samarbete, OEEC 30
 organisationsform 160
 organisatoriska nät och
 nätverk 36, 51
 Ottomanska riket 25
 Oxford 41

P

Paasi, Anssi 62
 Padua 41, 64
 Palermo 68
 Paneuropeiska rörelsen
 28
 panrörelse 12
 paralingvistiska signaler
 107, 118
 paraplyorganisation 157
 Paris 81, 94, 97, 113, 138,
 146, 169
 Penn, William 28
 Pennsylvania 28
 Pentagonalen 154
 Persiska viken 99
 personkontakt 46
 persontjänst 134, 135
 Pfalziska ätten 10
 Pharmacia 50

- piazza 93
 Piemonte 12, 65, 81, 83,
 137, 153
 Pirenne, Henri 90
 Plateau de Saclay 146
 Platon 46
 plats 62, 83, 129, 131, 136
 policy network 40
 politiskt rum 36
 Poltava 90
 Pomerania 154
 Porter, Michael E 75, 78,
 79
 Pozana Veneto 140
 Prag 41
 preferensröstning 66
 produktionskomplex 81
 produktionstjänst 134,
 135
 Protagoras 100
 protestantiska kyrkan
 115
 provins 22, 57
 Puglia 64, 65
 Putnam, Robert D 64, 66,
 82, 110
 Pygmalion 112
 Pyrenéerna 155
- R**
- radio 95
 radiotelegrafi 92
 range 88
 reach 88, 108
 receptor 103
 reformationen 28
 Regensburg 24
 Regio Basiliensis 154
- region 21, 57, 59, 63, 65,
 72, 129, 130, 132, 152,
 153, 160
 Regional Booster, A 144
 regionalhögskola 44
 regional identitet 62
 regional indelning 69
 regional utveckling 44
 regionalisering 21, 63,
 126
 regionalism 23, 158, 159
 regionberedning 72, 73,
 74
 regionbygge 159
 regionernas Europa 69,
 73
 Regionernas kommitté
 71
 regionförbund 75, 157
 regionkommitté 70
 regionstyrelse 75
 regionstyp 60
 Reich, Robert B 52, 54,
 134, 141
 Research Triangel 81
 restider 89
 Rhen 89, 137, 154
 Rhenlandet 7, 115, 153,
 155, 157
 Rhône-Alpes 137
 Rio de Janeiro 139
 riskzon 115, 133
 rivalitet 77
 Rochester 81
 Rom 64, 65, 93, 113, 115
 Romanov 10
 romanska språkområdet
 42
 romare 6, 137
 romersk-katolska kyrkan
 24, 115
- Romerska riket 115, 138
 romerska vägar 138
 Romfördraget 30
 Rosenberg, Nathan 142,
 149
 Roskilde 151, 169
 Rostock 41
 Rothblatt, Sheldon 149
 Rotterdam 169
 Route 128 78, 81
 Ruhr 164
 rymdforskning 143
 Rådet för Forskning om
 Universitet och Hög-
 skolor 149
 räckhåll 88, 98, 108
 räckhållsrymd 108
 räckvidd 88, 98, 171
 röksignal 92
- S**
- Saab Automobil 50
 samarbetsavtal 48
 samhällspegel 138
 San Diego-Orange
 County 163
 San Francisco Bay 162
 Sandvik 50
 Santa Croce Sull'Arno 82
 Sassuolo 82
 Savoien 155
 Schleswig-Holstein 152
 schweiziska kantonerna 70
 Science Citation Index,
 SCI, se citeringsindex
 Seattle 81
 Seki 78
 sémiophère 114
 separatism 159

- Shaw, George Bernard
112
- Sheffield 78
- Shuman, Robert 30
- Sicilien 65, 69, 83
- Silicon Valley 81, 146
- sjukvårdsindustriella komplex 143
- Själland 162, 168, 171
- självmadveten region 22, 57
- Skanska 50
- skapande plats 131
- SKF, se Svenska Kullagerfabriken
- skolpropaganda 14
- Skottland 152
- skrifter 13
- skrivfabrik 93
- Skåne 74, 151, 161, 162, 168, 171
- skärselden 116
- Smith, Adam 47
- sns, se Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
- sociala nätverk 163
- social kommunikation 14, 17, 59, 87, 103, 147
- social organisation 87
- social väv 37, 127, 147
- sociala nätverk 119
- sociala och kulturella nät 37
- socioekonomisk modernitet 65
- sociologi 87
- Sokrates 46
- Solingen 78
- Sophia-Antipolis 81, 146
- Soros, George 55
- Southampton 24
- spanska regioner 70
- specialhögskola 43
- språk 112, 113
- språklig kanal 107
- spänningsfält 21, 22, 125, 127
- stad 83, 137
- stadsregion 61, 74, 79, 83, 136
- stadsstat 61
- standardtid 91, 131
- stat 6, 21, 128
- statliga läroverk 43
- statsförbund 32
- statskyrkor 14
- statslösa företag och organisationer 47, 48
- statsnation 12
- statsvetenskap 17, 87
- Stiftelsen för kunskaps- och kompetensuppbyggnad 3, 149
- Stockholm 141, 144, 161
- Stockholm-Uppsala 163
- Stora 50
- stordriftsfördelar 99
- stormaktstid 72
- Strasbourg 24, 29, 138, 153, 157
- Stuart 10
- Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (sns) 3, 149
- studium generale 41
- Stuttgart 137
- subsidiaritetsprincipen 31, 71, 158
- Sundsvall 155
- suverän stat 22
- Svenska Cellulosa, sca 50
- Svenska Kommunförbundet 70
- Svenska Kullagerfabriken, SKF 50, 52
- svenska regioner 72
- Sverige i framtidens Europa 26
- symbolanalytisk tjänst 134, 135, 136
- Sydsvenska Handelskammaren 162
- synergieffekt 121, 145, 146, 147
- Sörlin, Sverker 3, 40, 149
- T
- talträd 105, 106
- tankeprocess 105
- tankevärldar 106, 107
- Teknikbrostiftelsen i Stockholm 3, 149
- teknisk räckvidd 86, 88, 89, 90, 91, 102, 114, 122, 126, 128, 129, 165, 170
- teknisk skola 43
- teknologiska kluster 120
- teknopol 81
- telex 46, 92
- telefon 13, 46, 92
- telegraf 13, 92
- telemedia 46
- telenät 14
- teleprinter 92
- television 95
- territorialpråk 113
- territorialstat 5, 8, 18, 57, 113

territoriell närhet 39
 territorium 6, 36, 40
 terrorist, se internationell terroristorganisation
 Tetra Laval 50
 Thiiringen 133
 Thörn, Kerstin 149
 tid 131
 tidning 94
 tillit 111, 126, 147
 tillväxtcentra 132
 time-space compression 132
 Tingsten, Herbert 14
 Tokyo 97
 torg 93
 Toscana 65, 83
 traditionsbärande kluster 111
 Trajectum ad Mosam 138
 trakt 22, 57
 transaktionskostnad 39
 transnationell region 153, 156, 159
 transportarbete 96
 transportsystem 14
 sporttider 89
 Tranås 78
 tredje Italien 82
 Tredje riket 27
 tredje uppgiften 143
 Trelleborg 50, 159
 Trettioåriga kriget 28
 Trincker, Dietrich 104
 Trondheim 155
 Tsukuba 146
 Turin 137, 155
 Tyrolen 153
 Tysk-romerska riket 25
 tyska delstater 70
 Tägil, Sven 2

U

Ulm 24, 137
 Umbria 65
 Umeå 144
 undermedvetna, det 105
 union 21
 Unionsfördraget, se Maastrichtfördraget
 universitas magistrorum 41
 universitet 7, 24, 41, 42, 44, 140, 141, 142, 143, 144, 145; Amsterdam 149; Berkeley 149; Bologna 40; Cambridge 146; Erfurt 41; Göteborg 141; Harvard 52; Heidelberg 41; Krakow 41; Köln 41; Köpenhamn 43, 152, 169; London 149; Lund 6, 41, 42, 141, 149, 152, 169; New York 149; Oxford 41; Padua 41; Paris 41; Prag 41; Roskilde 169
 Rostock 41; Stanford 146, 149; Stockholm 141; Umeå 149; Uppsala 6, 41, 141; Wien 41; Öresund 43, 168, 169, 172
 universitetens spridningsmönster 41
 universitetsforskning 142
 universitetsutbildning 141
 Uppsala 6, 41, 141, 144
 urban region 61
 utanförskap 110

utkantsregion 152, 153
 utvecklingsblock 120
 utvecklingscentra 81
 utvärderingsprojekt 148

V, W

Vallonien 70
 Vasa 155
 Vasaätten 10
 Washington 99
 Veggeland, Noralv 153
 Venedig 23, 24, 64
 Veneto 64, 82, 83
 Versaillesfreden 1919 151
 Westfaliska freden 7, 8
 Wichmann Matthiesen, Christian 162
 Wien 24, 41, 116, 138
 Wikhall, Maria 149
 Virilio, Paul 97
 Vita huset 99
 Vitterhetsakademien 123
 Volvo 50
 von Linné, Carl 109
 von Wright, Georg Henrik 47
 vårdkas 92
 välfärdsnationalism 17
 välfärdsstat 17, 47
 Västrom 115

Z

Zürich 138

Ä

ägarförhållande 48, 160
 älddalar 59

Ö

- Örestad 164
- Öresund 43, 151, 155,
159, 160, 161, 162, 164,
167, 168, 169, 170, 171
- Öresundsbron 170
- Öresundskommittén
168, 172
- Öresundsregionen 151,
159, 161, 165, 166
- Östersjörådet 155
- Östersund 155
- Östhol, Anders 153
- Östrom 115
- överstatlig integration 22

Renässans för regioner

– om tekniken och den sociala kommunikationens villkor

Mot vilken framtid går Europa? Inför ett nytt millennium finns många frågetecken. Utlandsberoendet växer inom ekonomin. Förnyelsekrafter verkar i gränsöverskridande nätverk. De traditionella staternas handlingsutrymme begränsas. Medlemskap i en europeisk union står för integration, framväxten av starka regioner för splittring. I denna geopolitiska oreda kan stater åter fatta greppet om sina territorier. Växande arbetslöshet och omfattande invandring kan leda till en våg av nationalism och till att gränserna åter sluts.

Med djärva och okonventionella grepp analyserar *Gunnar Törnqvist* denna föränderlighet och låter bilden av ett nytt Europa träda fram: En arkipelag av regioner och städer, sammanbundna av den nya tidens nätverk som förmedlar kunskap och kapital. *Renässans för regioner* handlar ytterst om "människans möjligheter att bemästra det geografiska rummet", om de möjligheter som tekniken öppnar och om de begränsningar som vårt behov av identitet och tillit medför. Den växande klyftan mellan världsvida relationer och människors behov av närhet och ögonkontakt står i fokus. Det leder till frågan om inte vedertagna föreställningar om förutsättningar för politik och samhällsstyrning – liksom tankemönster inom forskning – håller på att bli föråldrade.

Renässans för regioner är en angelägen bok för alla som är intresserade av morgondagens samhällsbild. Den har också en självklar plats i undervisningen vid universitet och högskolor.

Gunnar Törnqvist är professor i ekonomisk geografi vid Lunds universitet.

SNS
FÖRLAG

ISBN 91-7150-711-6

9 789171 506979